

RAPPORT

For egen maskin

Samhandling og samspill i Hallingdal

MENON-PUBLIKASJON NR 8/2015

Mars 2015

av Anne Espelien, Tori Haukland Løge, Arsene Frank Burakeye og Peter Aalen

MENON
Business Economics

Innhold

Forord	4
Sammendrag	5
Verdiskapingsveksten ser ut til å ha stagnert	5
Veksten i Hallingdal drives primært av økt produktivitet	6
Fire næringer driver utviklingen i Hallingdal	7
Flest arbeidsplasser i næringer med lav produktivitet	8
Ingen tydelig arbeidsdeling blant kommunene i Hallingdal innenfor næring	9
Unntaket er Gol som handelssentrum	10
Befolkningen i Hallingdal er godt voksen	10
De fleste bor og jobber i samme kommune	11
Utdannelsesnivå øker innover i dalen	12
Innpendling av kompetanse til Gol	13
Gol som regionsenter	14
1. Innledning	16
2. Hallingdal = én bo- og arbeidsmarkedsregion	16
2.1. Hvordan kan vi forstå regionforstørring og regional vekstkraft?	17
2.2. Hallingdal - en region med en flerkjernestruktur	18
2.3. Gol som regionsenter – hvilken effekt kan dette gi?	22
2.3.1. Hva legger kommunene i Gol som regionsenter?	23
2.3.2. Hadde utviklingen kunne vært annerledes hvis det var en by i Hallingdal?	25
2.3.3. Hva legger bedriftene i Gol som regionsenter?	25
2.3.4. Hva kan et sterkt regionsenter på Gol bety for næringsutviklingen i kommunene?	25
2.3.5. Kan et sterkt regionsenter fremme utviklingen i resten av Hallingdal?	27
2.3.6. Kan et sterkt regionsenter hemme utviklingen i resten av Hallingdal?	27
3. Hva har drevet velferdsutviklingen i Hallingdal?	29
3.1. Veksten i Hallingdal drives primært av økt produktivitet	29
3.2. Veksten er spredt i hele regionen	30
3.3. Hva kan vi ikke lese ut av vekstregnskapet	31
3.4. Like drivere for vekst i distrikts-Norge	31
4. Samspill i næringslivet	33
4.1. Næringsvirksomheten er spredt utover hele Hallingdal	35
4.2. Fire næringer driver utviklingen i Hallingdal	36
4.3. Gol er et handelssentrum i Hallingdal	39

4.4.	Flest arbeidsplasser i næringer med lav produktivitet	40
4.5.	Reiselivet har høy konkurransekraft sammenliknet med andre land	41
4.6.	Ingen tydelig arbeidsdeling blant kommunene i Hallingdal	44
5.	Samspill i arbeidsmarkedet.....	46
5.1.	Befolkningsvekst i Gol og Hemsedal	46
5.2.	Hvor er det folk bor og hvor er det folk jobber?	48
5.3.	Hvor er det arbeidsplassene finnes og skapes?	49
5.4.	Utdannelsesnivå øker innover i dalen.....	51
5.5.	Innpendling av kompetanse til Gol	53
6.	Gir kommunenes særegenheter felles vekstkraft?	55
6.1.	Flå.....	56
6.1.1.	Flå: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial	57
6.1.2.	SWOT for Flå kommune.....	59
6.2.	Nes	60
6.2.1.	Nes: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial	61
6.2.2.	SWOT for Nes	62
6.3.	Gol.....	63
6.3.1.	Gol: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial.....	64
6.3.2.	SWOT for Gol	65
6.4.	Hemsedal	66
6.4.1.	Hemsedal: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial	67
6.4.2.	SWOT for Hemsedal	69
6.5.	Ål	69
6.5.1.	Ål: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial	70
6.5.2.	SWOT for Ål	72
6.6.	Hol.....	73
6.6.1.	Hol: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial.....	74
6.6.2.	SWOT i Hol.....	75
7.	Samhandling i Hallingdal	77
7.1.	Samhandling mellom bedrifter og kommunen	79
7.1.1.	Flå kommune	79
7.1.2.	Nes kommune.....	79
7.1.3.	Gol	80
7.1.4.	Hemsedal	80

7.1.5.	Ål.....	80
7.1.6.	Hol	81
8.	Tall for trender og utvikling	82
8.1.	Befolkningsutvikling	82
8.2.	Næringslivet i Hallingdal	86
8.3.	Arbeidsplasser.....	88
8.4.	Rangering på NHO kommunebarometer og kulturindeks	90
9.	Vedlegg 1: Intervjuguide kommunene	91
	Hva er unikt med min kommune?.....	91
	Hva er unikt med kommunene i Hallingdal?	91
	Hallingdal med dagens flerkjernestruktur	92
	Gol som regionsenter.....	92
	Del 2: Dagens styrker og svakheter, fremtidens muligheter og trusler	93
10.	Vedlegg 2: Intervjuguide bedriftene	96
	Lokalisering	96
	Betydningen av å opprettholde en flerkjernestruktur i Hallingdal for næringslivet	96
	Betydningen av en satsning på Gol som regionsenter for næringslivet	96

Forord

Denne rapporten er en kunnskapsinnhenting og analyse av vekst og samspill i Hallingdal. Rapporten er en del av et større nasjonalt prosjekt som ledes av Distriktssenteret på oppdrag fra Kunnskaps- og moderniseringsdepartementet (KMD). Gjennom byregionprogrammet ønsker KMD å legge til rette for positiv utvikling i byregioner. Helt konkret skal programmet øke kunnskapen om samspill mellom kommunene i en region og regionenes næringsmessige potensiale. Det er et mål at den økte kunnskapen skal bidra til strategier og tiltak som styrker regionen som helhet. Det er et fokus på samspill mellom by og omland i programmet. Siden det ikke er noen by i Hallingdal har vi sett på samspillet mellom kommunene.

I fase 2 av prosjektet kan deltakerregionene søke om midler til gjennomføring av nødvendige prosesser og utarbeidelse av strategier og tiltak innenfor de tema/samfunnsområder hvor regionen avdekker mangler i fase 1. Totalt deltar 33 by-regioner og 187 kommuner i fase 1 av programmet. Målet med rapporten er å se om det finnes et forbedringspotensial i den samhandlingen som foreligger i dag som kan påvirke regionens økonomiske vekst over tid.

Proessen i fase 1 i Hallingdal har vært åpen og inkluderende der aktører i de seks deltakerkommunene har blitt hørt, i tillegg til at eksisterende planer og rapporter er benyttet som informasjonskilder. Det har vært sentralt å benytte eksisterende utredninger av relevans. Rapporten har blitt utarbeidet i perioden februar til april 2015. Menon Business Economics står ansvarlig for utarbeidelse av rapporten. Forfatterne står ansvarlig for alt innhold, beregninger og konklusjoner. Regionrådet i Hallingdal har vært den formelle oppdragsgiveren for arbeidet. Funn fra rapporten ble presentert for rådmenn og ordførere i Hallingdal på Kamben 27. mars 2015. Jeg vil gjerne takke oppdragsgiver ved Knut Arne Gurigard og Ulrikke Ytteborg for tett oppfølging og konstruktive og viktige tilbakemeldinger underveis i prosjektet.

Oslo den 30. mars 2015

Anne Espelien

Prosjektleder

Sammendrag

Denne rapporten drøfter samspillet knyttet til vekst, næringsliv og arbeidsplasser mellom de seks kommunene i Hallingdal. Målet med rapporten har vært å se om det finnes et forbedringspotensial i den samhandlingen som foreligger i dag som kan påvirke regionens økonomiske vekst over tid.

Rapporten er laget i forbindelse med det nasjonale byregionprogrammet. Gjennom programmet er det satt fokus på byene som motorer i den regionale utviklingen. «Skal vi skape vekst i hele landet trenger vi byregionene som motorer» uttalte Jan Tore Sanner (05.03.14). Vi vet også at 90 prosent av Norges befolkning bor i det vi definerer som en by eller et omland til en by. En pågående urbaniserings- og sentraliseringstrend forsterker betydningen som byen har i en region og styrkeforholdet mellom byer.

En utfordring for noen regioner er at de ikke har en by som motor, slik tilfellet er i Hallingdal. Man kunne eventuelt tenke seg Drammen som by og motor for regionen, men lange reiseavstander gjør at Drammen har avtagende og lav effekt på utviklingen i kommunene i Hallingdal som ligger lengst unna. Hallingdal må derfor i stor grad klare seg selv og skape vekst innenfor egen region.

Det overordnede og langsiktige målet for arbeidet med utviklingen av regionen er å skape en moderne og utviklingsorientert Hallingdal. Dette fordrer at alle delene av regionen utvikles og gjøres attraktive. Gjennom å ta hele Hallingdal i bruk kan kommunene sammen utløse og bygge opp om det potensialet som finnes for økonomisk vekst og utvikling. I en region som Hallingdal er samspillet mellom kommunene spesielt viktig da det er dette som i stor grad legger grunnlaget for vekst. Dette er forutsetninger som er lagt til grunn i prosjektet når vi studerer samspill og vekst.

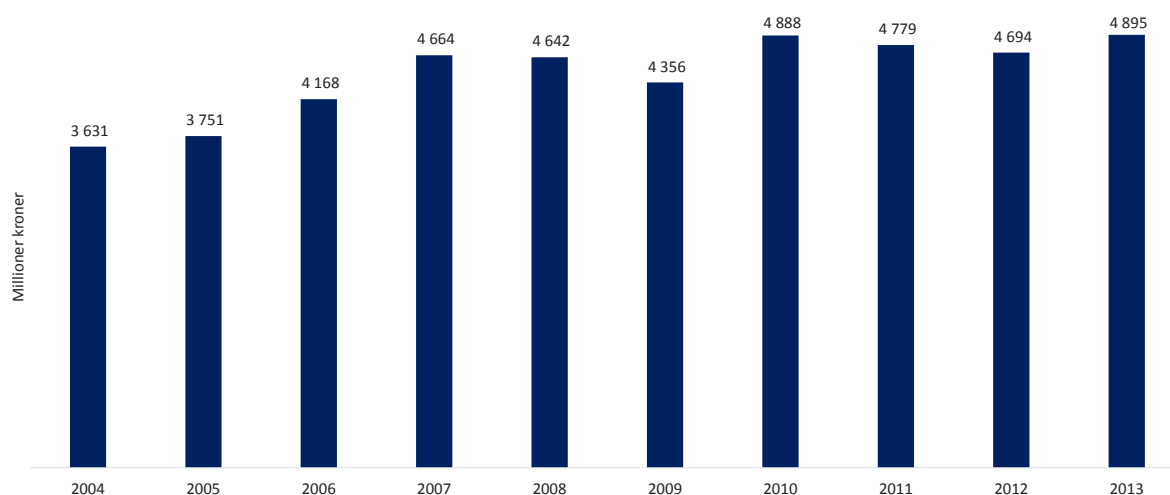
Kart over Hallingdal

Verdiskapingsveksten ser ut til å ha stagnert

Hallingdal har vært preget av vekst i næringslivet de siste ti årene. Veksten var spesielt sterkt fram til 2007. Bedriftene i regionen ble preget av finanskrisen, med noe svakere resultater i 2009. 2010 var et toppår, det samme ser 2013 ut til å være. Det kan se ut som om veksten i regionen har stabilisert seg. Fra 2004 til 2008 økte verdiskapingen i Hallingdal med 28 prosent. Fra 2008 til 2013 økte den med fem prosent. Kommunenes bidrag til regionens verdiskaping synes stabilt over tid og samvarierer med antall innbyggere. Vekstmønsteret fra toppåret 2007 gjentar seg i perioder på tre år. Om dette er et vedvarende mønster vil vi kunne vite først når regnskapene for 2014, 2015 og 2016 kommer.

Verdiskaping i privat næringsliv i millioner NOK i Hallingdal 2004-2013. Kilde: Menon (2015)

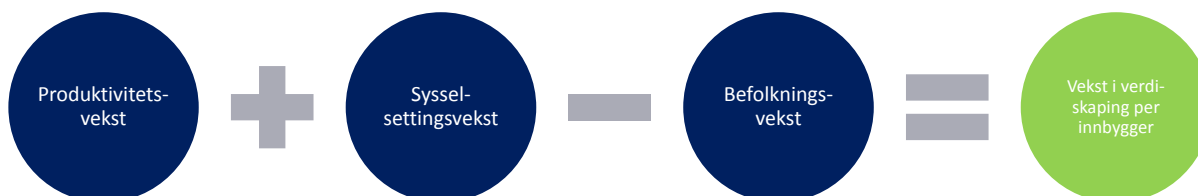

Bedrifter vi snakket med trakk frem mangfoldet som ligger i seks ulike kommuner som en felles styrke i Hallingdal. De hadde tro på en fremtidig utvikling av Hallingdal der de ulike kommunene fikk en tydeligere arbeidsdeling slik at de ikke gikk hverandre i næringa, men med mer ulike og definerte markeder for hver kommune. Bedriftene påpekte at ressurser som ble brukt på «drakamper» mellom kommunene, spesielt med tanke på etablering av et regionsenter i Hallingdal, gjorde at kommunene gikk glipp av stordriftsfordeler.

Veksten i Hallingdal drives primært av økt produktivitet

De fleste regioner har ambisjoner om å vokse. Dette være seg vekst i antall innbyggere eller vekst i verdiskaping i næringslivet. Vekst er én ting – vekst i velferd er en annen. Når en by skal fungere som motor for sitt omland må den evne å øke velferden i hele regionen. Verdiskaping per innbygger er et godt mål på befolkningens økonomiske velstand i regionen. For å kunne tolke hva som ligger bak veksten i verdiskaping per innbygger, har vi valgt å lage et vekstregnskap for regionen. Verdiskaping per innbygger er delt opp i tre komponenter:

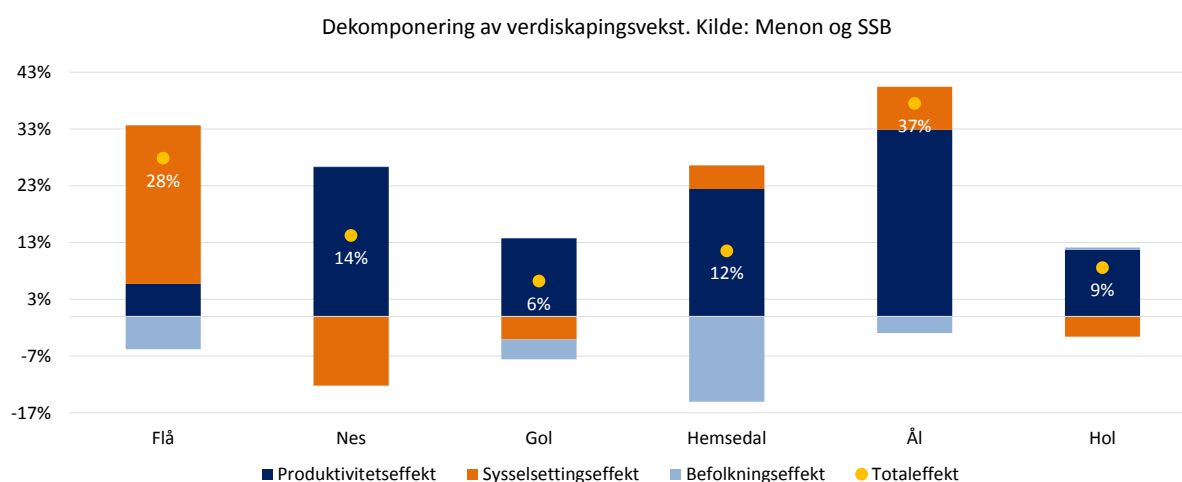
- Antall sysselsatte
- Produktivitet, som måler verdiskaping per sysselsatt
- Antall innbyggere

Vekstregnskapet måler hva som driver veksten i verdiskaping per innbygger. Befolkningseffekten i vekstregnskapet er negativ ved befolkningsøkning. Det betyr selvsagt ikke at befolkningsøkning er negativt, men for en gitt samlet verdiskaping innebærer befolkningsvekst at det blir flere å dele verdiskapingen på. Dersom en region har mange innbyggere i forhold til sysselsatte vil det trekke ned velferden fordi mange må dele på den verdiskaping som de sysselsatte skaper.

Befolkningsveksten i kommunene i Hallingdal har vært relativt lav i perioden 2007-2012. Unntaket er Hemsedal der befolkningen har vokst langt raskere. Både i Norge generelt og i Hallingdal er det lav arbeidsledighet. Av den grunn er befolkningsvekst en viktig faktor i å tilrettelegge for bedriftsetableringer, til tross for at den isolert sett trekker ned veksten. Dersom befolkningsveksten domineres av aldersgrupper utenfor arbeidsfør alder vil derimot befolkningsvekst i liten grad kunne bidra til nyetableringer. For flere av kommunene i Hallingdal har befolkningsveksten i den eldre befolkningen vært sterk. Dette er noe av bakgrunnen for at sysselsettingsbidraget i Nes, Gol og Hol enten er negativt eller for lite for å holde tritt med befolkningsveksten. Dermed har andelen sysselsatte falt i disse kommunene. Der er like drivere for vekst i Hallingdal som i resten av distrikts-Norge.

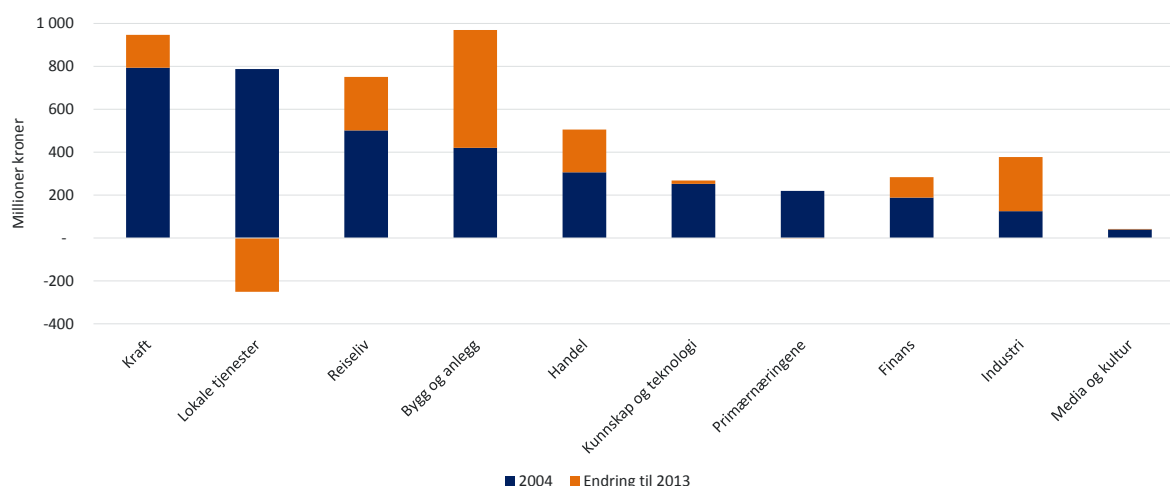
Vekstregnskapet i Hallingdal 2007-2012

Fire næringer driver utviklingen i Hallingdal

Det er spesielt fire næringer som dominerer næringslivet i Hallingdal. Målt i verdiskaping er bygg og anlegg den klart største næringen i regionen. T. Engene på Gol er den største aktøren i 2013 og er en av landets ledende entreprenører på lasting og utkjøring av masser fra tunneler, i tillegg til graving, planering og snøbrøyting. Hallingdal har en unik posisjon for etablering av bygg- og anleggsbedrifter. Kort vei til Østlandet og Vestlandet, samt et voksende hjemmemarked gjennom hyttemarkedet gjør at bedriftene har tilgang til et bredt kundegrunnlag og kan sjonglere mellom private og offentlige kunder. Bygg og anlegg er den næringen som har hatt sterkest vekst i perioden 2004 til 2013. Dette skyldes delvis at nye bedrifter har etablert seg i perioden, men den viktigste årsaken er vekst i allerede etablerte bedrifter. Flere av de største bedriftene har doblet sin verdiskaping i perioden. Siden 2004 har verdiskapingen økt med 1,2 milliarder kroner, hvorav bygg- og anleggsnæringen stod for 550 millioner. Verdiskaping knyttet til lokale tjenester har gått noe ned i perioden.

Næringsfordelt verdiskaping i Hallingdal i 2004 og 2013 i millioner kroner (løpende priser). Kilde: Menon/SSB

Flest arbeidsplasser i næringer med lav produktivitet

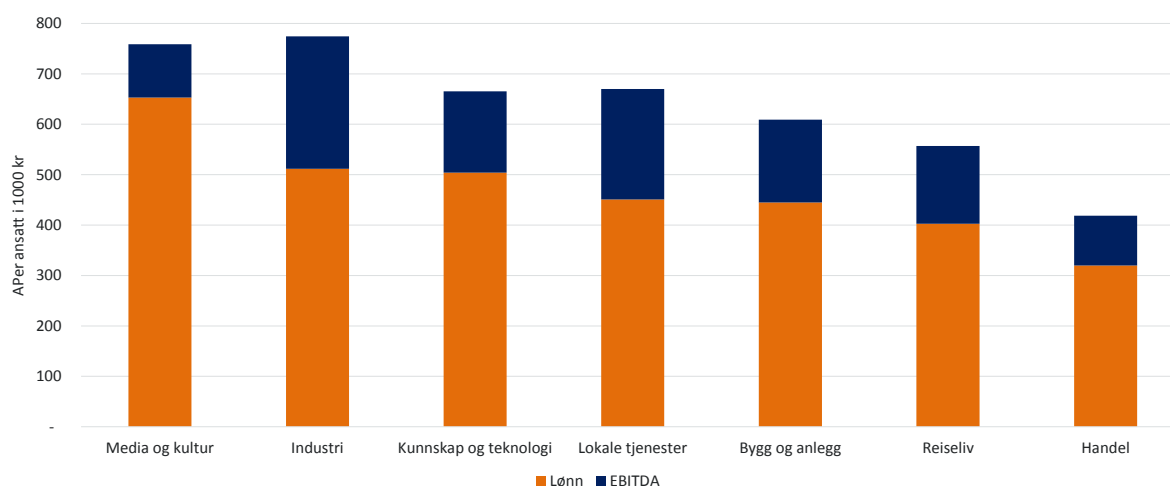
En nærings produktivitet kan måles på ulike måter. I grafen under viser vi verdiskaping per ansatt for de ulike næringene i Hallingdal. Verdiskapingen kan deles i to elementer; driftsresultat (EBITDA) per sysselsatt og lønnskostnader per sysselsatt. Verdiskapingen per sysselsatt sier noe om produktiviteten¹ til de sysselsatte. Verdiskapingen totalt sett sier noe om den helhetlige produktiviteten, men vil avhenge av kapitalintensiteten. En region vil ønske å tiltrekke seg næringer med høy verdiskaping ettersom verdiskapingen gir et godt bilde på den samfunnsmessige avkastningen på næringsvirksomhet².

Kraftproduksjon og finans er de to mest produktive næringene når en bruker dette målet. Dette skyldes at lønnskostnadene er relativt høye i disse næringene, kombinert med at de er svært kapitalintensive. I Hallingdal er finans en relativt liten næring målt i verdiskaping. Den tredje mest produktive næringen i regionen er industri, med en verdiskaping per sysselsatt på like under 800 000 kroner. Ser man på de to andre næringene med størst sysselsetting kommer bygg og anlegg og reiseliv ut litt under snittet med en verdiskaping på henholdsvis 600 000 og 550 000 kroner per sysselsatt. De næringene som klart sysselsetter flest i regionen ligger i det lave siktet.

¹ Lønnskostnader per sysselsatt og verdiskaping per sysselsatt er to potensielle mål for arbeidsproduktiviteten. Bruttoprodukt per sysselsatt (verdiskaping) sier noe om den helhetlige arbeidsproduktiviteten, men vil avhenge av kapitalintensiteten. Ved bruk av lønnskostnader per sysselsatt justerer man på sett og vis på dette, ved å tilskrive driftsresultatet til kapitalen. Fordelingen av verdiskapingen kan imidlertid avhenge av forhandlingsposisjonen ved siden av produktiviteten, og det vil derfor være lurt å se de to målene i sammenheng. I et mer inngående produktivitetsstudie bør man i tillegg også justere for produktprisen, som kan variere over næringer.

² Se vedlegg for mer informasjon om verdiskaping som mål.

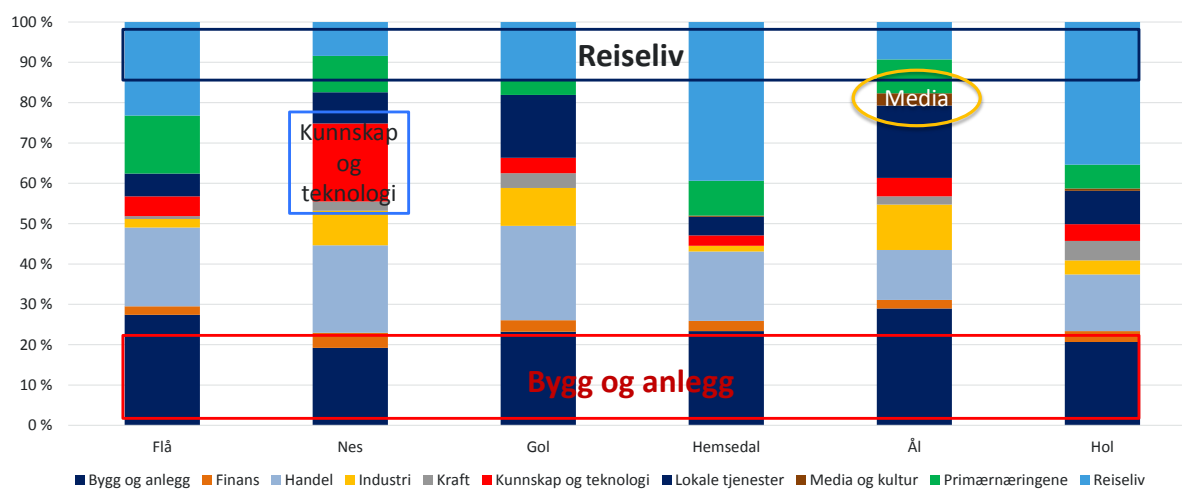
Næringsfordelt verdiskaping i Hallingdal i 2013 fordelt på EBITDA og lønnskostnader. Kilde: Menon (2015)

Ingen tydelig arbeidsdeling blant kommunene i Hallingdal innenfor næring

Tar vi bort størrelse er næringssammensetningen i kommunene i Hallingdal ganske lik. I alle kommunene er reiseliv og bygg og anlegg to viktige næringer. Hemsedal og Hol er to tydelige senter for reiselivsnæringen i Hallingdal. Andelen arbeidsplasser innen handel er også ganske likt fordelt på kommunenivå. Nes skiller seg ut med en høyere relativ andel arbeidsplasser innen kunnskaps- og teknologibedrifter. Tilsvarende skiller media og kultur seg ut som næring i Ål kommune. Det er industrivirksomhet i alle kommunene, mest på Gol og i Ål kommune. Primærnæringene er viktige arbeidsplasser i alle kommunene.

Næringsfordelt sysselsetting på kommunenivå i 2013. Kilde: Menon (2015)

I grafen ovenfor vises næringsfordelt sysselsetting for de seks kommunene i regionen i 2013. De tre næringene bygg og anlegg, handel og reiseliv står bak henholdsvis 15, 11 og 13 prosent av den totale sysselsettingen i regionen og er dermed de tre klart mest betydningsfulle næringene. Offentlig sektor, her definert som all sysselsetting som ikke kan forklares med privat næringsliv, står for 37 prosent av sysselsettingen i 2013. I senere kapitler vil vi gå nærmere inn på næringslivet i hver enkelt kommune.

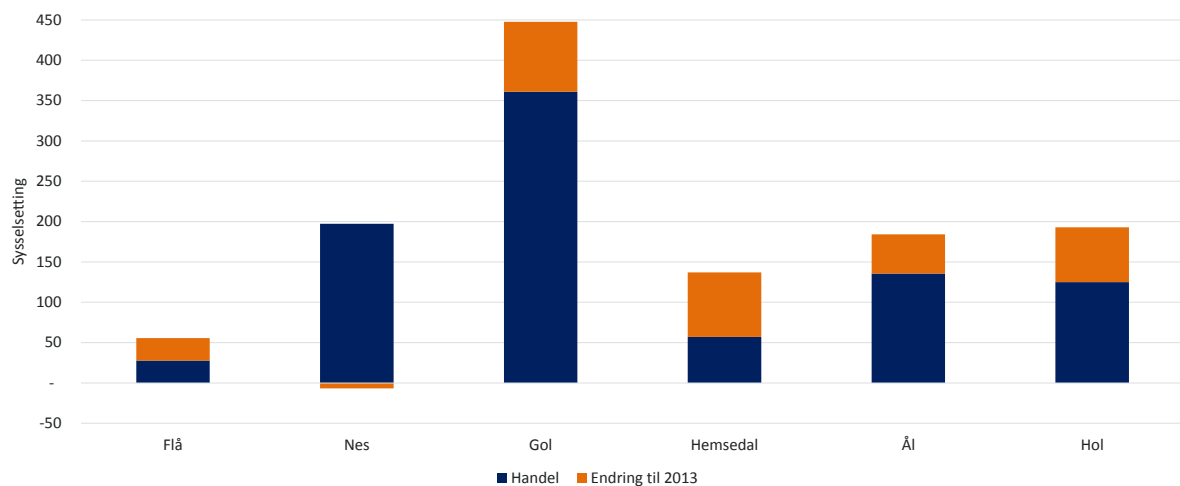
Figuren over viser tre tydelige poenger:

- Det er ingen tydelig arbeidsdeling mellom kommunene i Hallingdal. Næringssammensetningen i de seks kommunene er ganske lik.
- Næringslivet i kommunene, til tross for likhet, tilbyr arbeidsplasser innenfor flere næringer. Dette er viktig for å være attraktiv for nye innbyggere.
- Vi finner enkelte klynger som kan skape et potensial i regionen, media og kultur på Ål og kunnskap og teknologi på Nes (DEFA).

Unntaket er Gol som handelssentrum

Målt i sysselsetting er Gol et tydelig handelssentrum i Hallingdal. Veksten har vært størst i Hemsedal og på Hol. Siden befolkningsveksten i Hallingdal har vært lav er det grunn til å anta at veksten har kommet som en følge av økt etterspørsel primært fra tilreisende turister og hyttefolk. I grafen fremstår Gol som et tydelig regionsenter. Fra tidligere har vi sett at det er omtrent like mange innbyggere i Gol, Ål og Hol. Målt i sysselsatte i handel trer Gol da frem som et tydelig senter.

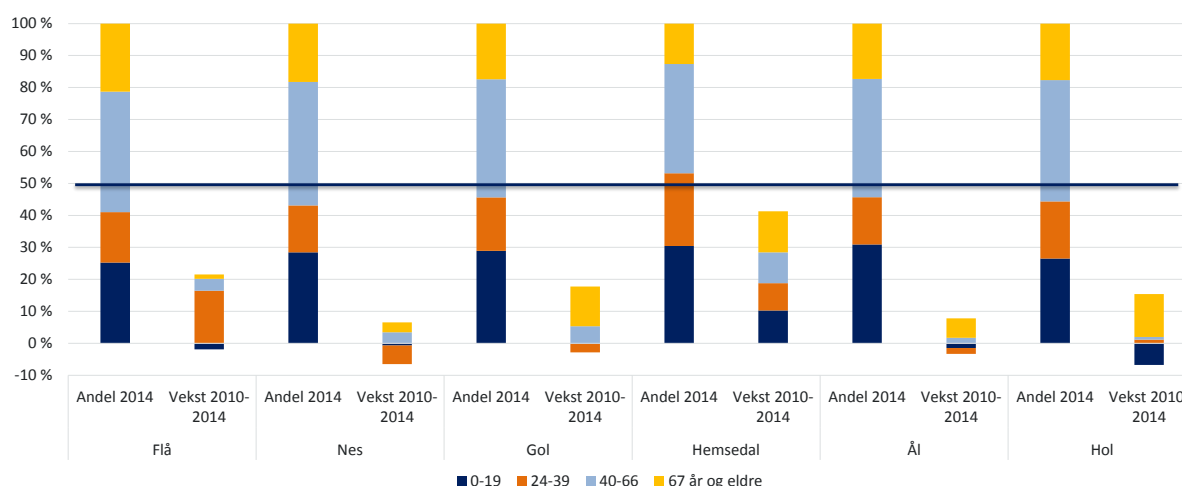
Sysselsetting i handel i Hallingdal Kilde: SSB og Menon

Befolkningen i Hallingdal er godt voksen

Over 50 prosent av innbyggerne i Hallingdal er over 40 år. Det er vekst i de øvre alderssegmentene i alle kommunene. Hemsedal og Flå er attraktive for unge voksne i alderssegmentet 24-39 år. I Hemsedal kan dette skyldes virkninger av asylmottaket som er etablert i kommunen. I perioden fra det er fattet vedtak om opphold til personen får bosettingskommune regnes personen som innbygger i kommunen hvor mottaket ligger. Dette kan være med å blåse opp tallene for Hemsedal. Det er ikke midler i denne studien til å gå dypere inn i dette.

Andel og endring i befolkningen fra 2010-2014 per kommune fordelt på alder. Kilde: SSB

De fleste bor og jobber i samme kommune

Et klart samspill mellom kommuner er hvor folk bor og hvor folk jobber. Utvekslingen av arbeidstakere mellom kommunene i Hallingdal er relativt lav. Av tabellen under kan vi lese tre sentrale poenger.

Sysselsettingsbehovet i regionen løses av det interne arbeidsmarkedet i regionen. Tilgangen på arbeidskraft løses i stor grad av arbeidstakere som bor i en av de seks kommunene i Hallingdal. Dette poenget er illustrert i den grå linjen i tabellen. Fem av seks kommuner løser over 90 prosent av sin etterspørsel etter arbeidskraft gjennom arbeidstakere som bor i egen eller en av de andre kommunene i Hallingdal. Unntaket er Flå der elleve prosent av sysselsettingen i kommunen kommer fra kommuner utenfor Hallingdal.

Mange bor og jobber i samme kommune. Samtidig er det mange som bor i den samme kommunen de jobber i. Dette er illustrert ved de oransje boksene i tabellen, der prosenttallet viser andel av den totale arbeidsstyrken som løses ved hjelp av intern arbeidskraft, det vil si ved ansatte som jobber og bor i samme kommune. Gol skiller seg klart ut ved at kun 66 prosent av de som jobber i kommunen også bor i kommunen.

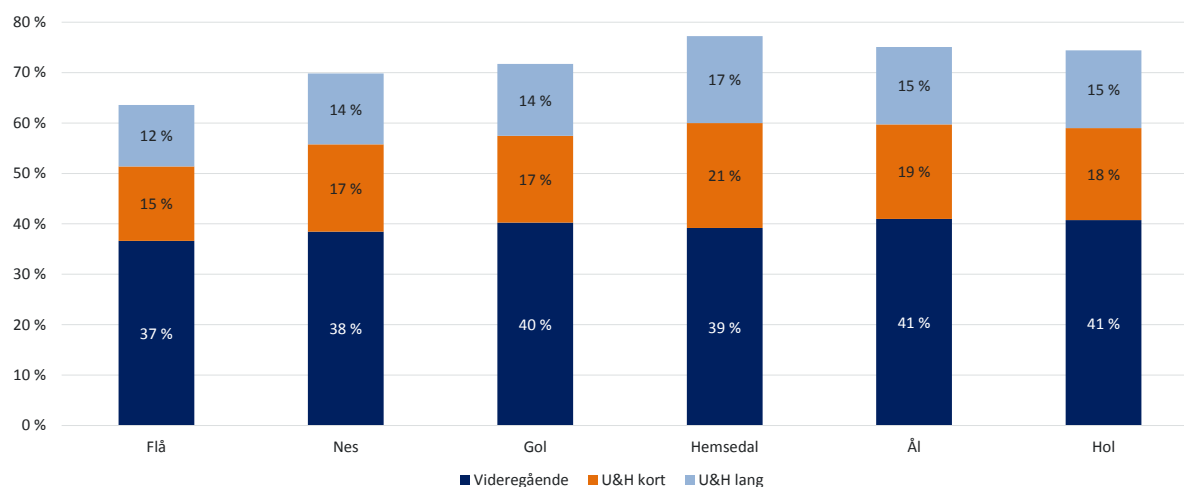
Størst arbeidsutveksling mellom Gol og de andre kommunene i Hallingdal. Av tabellen kan vi se at det er større arbeidsutveksling mellom Gol og de andre kommunene. Dette er først og fremst en konsekvens av at det klart største jobbmarkedet er i Gol. Det nest største jobbmarkedet er i Ål, og også her er arbeidsutvekslingen betydelig med de andre kommunene i Hallingdal. Det at det i 2013 ikke var registrert arbeidstakere i Ål med bostedsadresse i Flå kan skyldes lang reisevei, samt at andre større arbeidsmarkeder i Buskerud ligger nærmere for de som bor på Flå.

		Jobber i...					
		Flå	Nes	Gol	Hemsedal	Ål	Hol
Bor i ...	Flå	80 %	3 %	1 %	0 %	0 %	0 %
	Nes	5 %	84 %	9 %	0 %	4 %	0 %
	Gol	2 %	5 %	66 %	5 %	8 %	1 %
	Hemsedal	0 %	0 %	4 %	87 %	1 %	0 %
	Ål	0 %	1 %	10 %	1 %	75 %	5 %
	Hol	1 %	1 %	2 %	0 %	7 %	88 %
Andel av arbeidskraft som løses med arbeidskraft i regionen		89 %	93 %	92 %	93 %	95 %	94 %
Totalt antall sysselsatte i regionen		439	1 441	2 870	1 103	2 493	2 259

Utdannelsesnivå øker innover i dalen

I et næringsliv som blir stadig mer internasjonalt, teknologisk avansert og dynamisk, spiller kunnskap en stadig viktigere rolle for bedrifters konkurranseevne. Dette gjelder spesielt for norske bedrifter som har et langt høyere kostnadsnivå enn bedrifter i de fleste andre land. Siden norske konkurranseutsatte næringer vanskelig kan konkurrere på pris alene, blir kvalitets- og kunnskapsbygging stående sentralt. Kunnskapsbasert næringsutvikling handler om å øke kunnskapsinnholdet i det eksisterende næringslivet, og å omstille til nye næringer og vri næringsvirksomhet mot nye markeder. I bo- og arbeidsmarkedsregioner som Hallingdal vil kunnskapsmedarbeidere - på alle nivåer - kunne skape samspill i regionen.

En regions evne til å utvikle seg, møte fremtidige utfordringer og derigjennom forbli konkurransedyktig er i økende grad avhengig av næringslivets investeringer i kunnskap og kompetanse og deres evne til å utnytte den humankapitalen som finnes i regionen og tiltrekke seg ny. Gjennom tilgangen av kompetansen i hver kommune gis mulighetsrommet til regionen. Selv om samspillseffekter av tilgjengelig kunnskap ikke er direkte påvisbare vil vi likevel se på dette her. Figuren under viser andel av befolkningen med utdanning utover obligatorisk grunnskole i Hallingdal.

Befolkning fordelt på utdanningsnivå i kommunene i Hallingdal. Kilde: SSB

Figuren over gir oss tre poenger.

Andelen av befolkningen høyt utdannede øker jo lenger inn i dalen vi kommer. Ser vi isolert sett på andelen av befolkningen med høyere utdanning øker denne jo lenger inn i Hallingdal vi kommer. Tolv prosent av de som bor i Flå har mer enn fire års utdanning. Tilsvarende andel for Hol er 15 prosent. Samme trenden ser vi på de som har fra 1-4 års utdanning.

Andelen av befolkningen med videregående utdanning eller mer øker jo lengre inn i dalen vi kommer. Innenfor videregående utdanning finner vi også fagutdannede. Dette er en knapp ressurs i flere regioner. Regioner som har evnen til å tiltrekke seg kompetente talenter har naturlig nok et bedre utgangspunkt enn regioner som tilbyr arbeidsplasser som oppfattes som mindre attraktive. For at en region skal vedlikeholde eller bedre sin konkurranseevne er man avhengig av stadig tilgang til talenter som kan utvikle denne. De tre største næringene i Hallingdal er bygg og anlegg, reiseliv og handel. Innenfor alle disse er behovet for faglært arbeidskraft spesielt høyt. Utdanningsnivået i befolkningen ser ut til å harmonere godt med nærings sammensetningen i regionen.

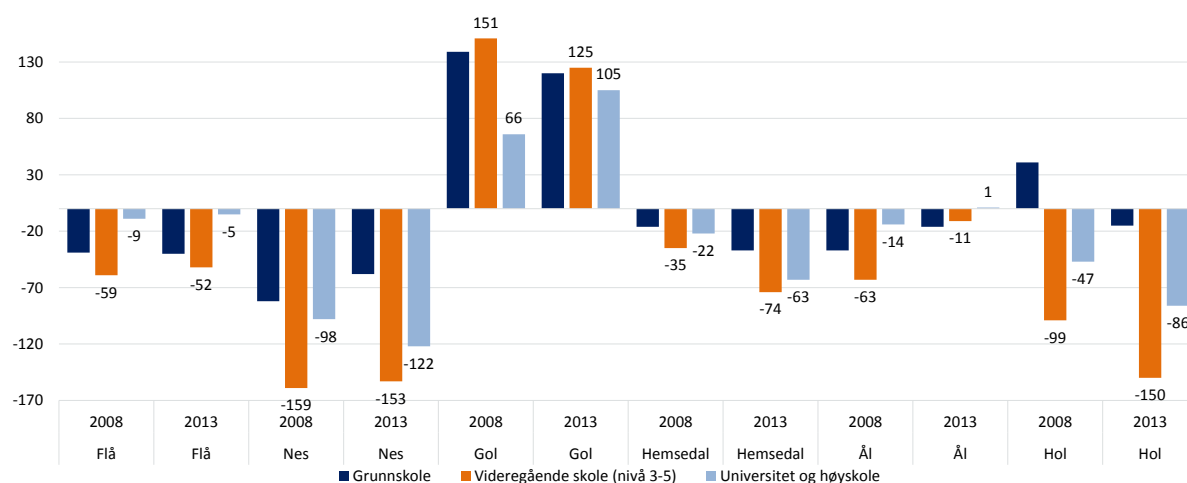
Vi ser ingen tegn til urbanisering i Hallingdal der høyt utdannede tiltrekkes av og flytter til byen, eller i dette tilfellet regionsenteret. Andelen med høyere utdanning er ikke markant høyere på Gol enn i de omkringliggende kommunene. Derimot pendler de med høyere kompetanse inn til Gol på arbeid. Dette skal vi se nærmere på i neste avsnitt.

Innpendling av kompetanse til Gol

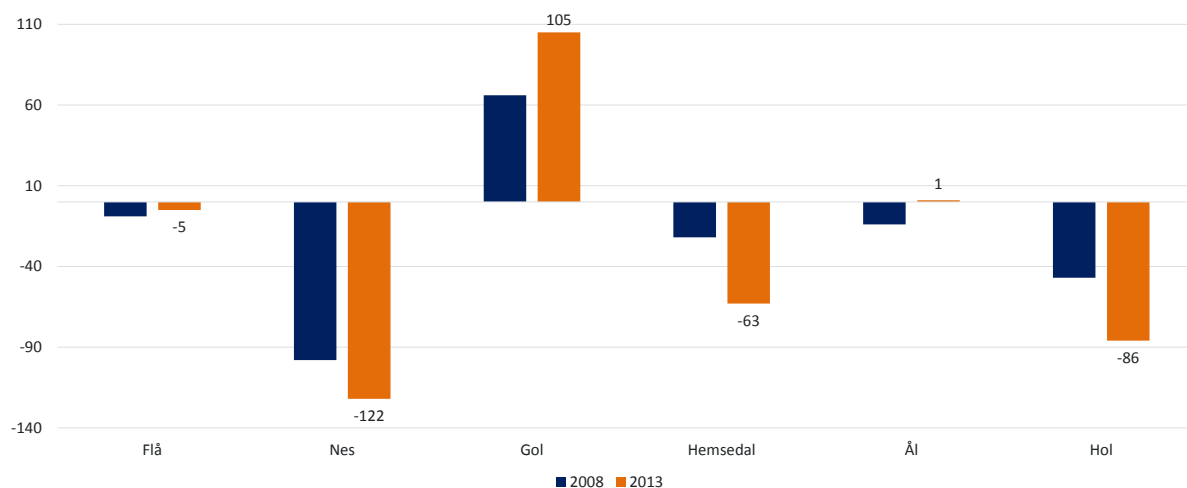
Tilgang til rett kompetanse kan være avgjørende for vekst i en bedrift og i en region. Hvis man ikke finner en relevant, spennende og godt betalt jobb der man bor, kan alternativet være å pendle. Høyt utdannede arbeidstakere pendler i gjennomsnitt lenger enn andre arbeidstakere, spesielt i byene. Skal kompetanseintensive næringer vokse, blir behovet for personer med høyere utdanning forsterket. Balansen mellom tilbud og etterspørsel etter mennesker med høyere utdanning er tillagt grunnleggende vekt for nasjonal og regional utvikling av kompetansesarbeidsplasser (NOU 2011:3, s. 10). Tilsvarende gjelder behovet for fagarbeidere hvis man ser for seg vekst i industri og lokal tjenesteyting. Parameterne er gjensidig forsterkende. Næringsstrukturen i Hallingdal etterspør primært fagarbeidere, men også høyt utdannet arbeidskraft.

Pendling av kompetanse viser tydelig at det skjer en «brain drain» fra resten av Hallingdal og inn til Gol. Fra 2008 til 2013 har trenden vært økende. Grafene under viser netto pendling av arbeidskraft inn til de ulike kommunene i Hallingdal. Den første figuren viser at netto innpendling til Gol er høy uansett utdannelsesnivå. Dette styrker hypotesen om Gol som regionsenter. Den neste figuren viser at trenden knyttet til netto pendling av arbeidstakere med høyest utdanning er klart økende til Gol. Vi husker fra forrige avsnitt at andel av befolkningen i Gol med høyere utdanning ikke er spesielt lav. Det er med andre ord ikke utdannelsesnivået i befolkningen som forklarer dette.

Netto pendling til arbeidssted etter utdanning, 2013. Kilde: SSB

Netto pendling universitets- og høgskoleutdanning. Kilde: SSB

Gol som regionsenter

I byregionprogrammet er tanken at vi trenger byene for å skape vekst i hele landet. I og med at det ikke finnes en by i Hallingdal står regionen i en særstilling. Analysen viser at Gol er viktig for Hallingdal. Det er flest arbeidsplasser i Gol og det bor mange mennesker her. Gol har netto innpendling av kompetanse og høyt utdannede fra hele Hallingdal pendler inn til Gol på arbeid. Gol ligger midt i regionen. En mulig tanke kan derfor være å styrke Gol som regionsenter og dermed skape et utgangspunkt for å utvikle Gol til et tydelig regionsenter med bymessige kvaliteter. Det er delte meninger knyttet til dette. Et interessant aspekt er at begge sider benytter samme begrunnelse, men med forskjellig utfall. Argumentene fra de som er negative til å styrke Gol som regionsenter går på at dette vil bremse utviklingen i resten av Hallingdal gjennom at bedrifter og innbyggere vil trekkes mot Gol. De som er positive til å styrke Gol som regionsenter argumenterer for at Hallingdal trenger et urbant alternativ som kan tiltrekke andre typer bedrifter og yngre mennesker. Gjennom å styrke Gol vil dette bidra til en positiv utvikling i resten av Hallingdal da flere vil få øynene opp for å bosette seg eller starte bedrift. Vi konkluderer ikke i rapporten på dette spørsmålet. Til det er det for stor usikkerhet og det er for mange andre variabler som spiller inn.

1. Innledning

Denne rapporten er en kunnskapsinnhenting, analyse og vurdering av samspill og regional vekstkraft i Hallingdal. Prosessen har vært åpen og inkluderende der aktører i kommunene har blitt hørt, i tillegg til at eksisterende planer og rapporter er benyttet som informasjonskilder. Kunnskapsinnhenting er en del av fase 1 i det nasjonale byregionprogrammet.

Bakgrunnen for byregionprogrammet er et ønske om vekst og utvikling i hele landet. På regjeringens sider kan vi lese - Skal vi skape vekst i hele landet trenger vi byregionene som motorer. Vekst i byen kan føre til vekst i omlandet. Ofte er det en gjensidig avhengighet mellom en by og omlandet. Men positive vekstprosesser i byregioner går ikke nødvendigvis av seg selv. Regjeringen ønsker derfor å føre en aktiv politikk for å øke samspillet mellom byene og omlandet.³ Formålet med byregionprogrammet er å få kunnskap om den økonomiske samhandlingen i en region, samt å forklare hvordan dette påvirker regionens økonomiske vekst over tid.

En utfordring for noen regioner er at de ikke har en by som motor, slik tilfellet er i Hallingdal. Man kunne eventuelt tenke seg Drammen som by og motor for regionen, men lange reiseavstander gjør at Drammen har avtagende og lav effekt på utviklingen i kommunene i Hallingdal som ligger lengst unna. Hallingdal må derfor i stor grad klare seg selv og skape vekst innenfor egen region.

Det overordnede og langsiktige målet for arbeidet med utviklingen av regionen er å skape en moderne og utviklingsorientert Hallingdal. Dette fordrer at alle delene av regionen utvikles og gjøres attraktive. Gjennom å ta hele Hallingdal i bruk kan kommunene sammen utløse og bygge opp om det potensialet som finnes for økonomisk vekst og utvikling. I en region som Hallingdal er samspillet mellom kommunene spesielt viktig da det er dette som i stor grad legger grunnlaget for vekst. Dette er forutsetninger som er lagt til grunn i prosjektet når vi studerer samspill og vekst.

Rapporten gir et bredt kunnskapsgrunnlag som ikke bare kan benyttes i denne analysen, men som også er relevant som beslutningsgrunnlag for andre prosesser i regionen. Kunnskapsgrunnlaget gir et godt og dokumentert grunnlag for å identifisere, prioritere og vedta temaer som fremmer økonomisk vekst og samhandling mellom kommunene i Hallingdal. Resultatene oppsummeres i en SWOT-analyse for å kunne identifisere regionens felles utfordring(er) som man bør jobbe videre med. Tanken med programmet er at de(n) felles utfordringen(e) skal danne grunnlag for utvikling av felles strategier og tiltak, noe som igjen styrker utviklingen i (by-)regionen som helhet.

Fase 1 i byregionprogrammet handler først og fremst om å skaffe kunnskap om hva som driver veksten i regionen og om samspillet mellom kommuner. Intensjonen med oppdraget er ikke bare å kartlegge samhandlingen, men også se hvordan samhandlingen kan påvirke regionens økonomiske vekst over tid der dette er mulig. Vi har benyttet både kvalitativ og kvantitativ metode som datakilder i prosjektet. Datainnsamlingen har gått stegvis og vi har kombinert intervjuer med statistikk, kommunale og regionale planer og informasjon fra nettsider.

2. Hallingdal = én bo- og arbeidsmarkedsregion

Hallingdalregionen består av flere små kommuner uten en tydelig sterk kommune eller bysenter som naturlig tar rollen som regionsenter. Drammen ligger for langt unna store deler av Hallingdal til å kunne bidra med sin

³ Sitat: Kommunal- og moderniseringsminister Jan Tore Sanner

vekstkraft. Tilsvarende avstander er det til Kongsberg og kunnskaps- og teknologiklyngen som ligger her. Hallingdal må derfor i stor grad klare seg selv og skape vekst innenfor egen region. Regionens muligheter og utfordringer er sterkt knyttet opp mot dette faktum.

Felles utfordringer i regionen gir tema for samarbeid inn i fase 2 av byregionprosjektet. Den felles utfordringen som regionen står overfor er tett knyttet opp mot at regionen må skape sin egen vekst. Lange avstander medfører at regionen må tenke hvordan de skal skape utvikling av egen bo- og arbeidsmarkedsregion gjennom å trekke på de ressursene som allerede finnes i regionen.

Slik vi ser det begrenses mulighetene for vekst i regionen først og fremst gjennom jobbmarkedet. Den største trusselen er at Hallingdal stagnerer eller forvitrer. Fraflytting, begrenset vekstkraft innen nye og alternative arbeidsplasser og det å sikre nok fremtidig arbeidskraft er temaer regionen jobber aktivt med i prosessen.

Felles utfordringer kan løses gjennom samhandling og det å ta hele regionen i bruk. Et sentralt spørsmål i dette prosjektet er derfor hvordan Hallingdal som bo- og arbeidsmarkedsregion kan opprettholde og øke sin attraktivitet for bedriftsetableringer og arbeidstakere. Gjennom å ta utgangspunkt i strukturen og samhandling i regionen i dag skal vi se på betydningen av en tydelig flerkjernestruktur eller om det å bygge opp et sterkere regionsenter på Gol er veien å gå. Dette fordi både etableringen av et sterkt regionsenter og det å aktivt satse på en flerkjernestruktur er et virkemiddel i denne sammenhengen. Samhandling kan være så mangt. For å avgrense prosjektet har vi definert tre typer samhandling vi vil vurdere spesielt. Disse er samhandling i næringslivet, arbeidsmarkedet og det offentlige tjenestetilbudet.

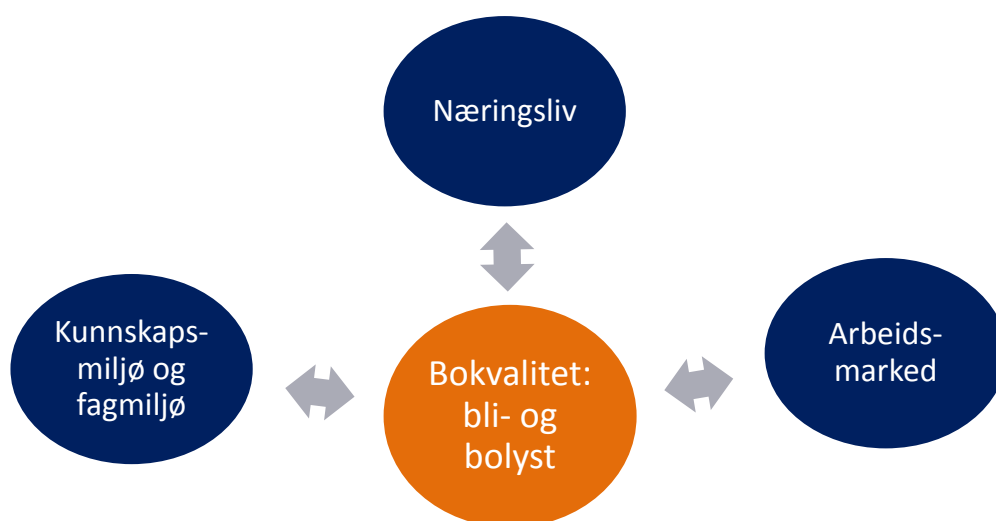
2.1. Hvordan kan vi forstå regionforstørring og regional vekstkraft?

Hallingdalregionens struktur krever at integrasjonen av arbeidsmarkedene i de forskjellige kommunene er god siden det medfører agglomerasjonseffekter⁴ knyttet til samspill mellom bedrifter og en bedret tilgang på kvalifisert arbeidskraft. Tilgangen på relevante jobber er viktig for en kommunes evne til å tiltrekke seg nye innbyggere og beholde eksisterende innbyggere. Hvor godt arbeidsmarkedene i kommunene i regionen er integrert påvirker altså kommunenes vekstevne.

En måte å se på regionforstørring er at dette er en premiss for regional vekstkraft. En regions attraktivitet og fremtidige vekstevne kan forstås som resultatet av fire gjensidig forsterkende elementer; bostedskvalitet, arbeidstilbud, næringsstruktur og kunnskapsmiljøer. Lykkes man med å skape et sterkt kunnskapsmiljø, vil det styrke muligheten for å tiltrekke seg bedrifter som har behov for kunnskapen, noe som igjen vil øke attraktiviteten for mennesker som har kompetansen som bedriftene etterspør. Vekst i befolkningen vil føre til at butikk-, service- og kulturtilbudet i regionen vil utvides, noe som styrker bostedsattraktiviteten. Dette er oppsummert i figuren under. Oppnåelse av kritisk masse er sentralt for å komme inn i en positiv spiral. Regionforstørring legger da premissene for vekstkraften gjennom hvem som evner å trekke på positive trekk ved omkringliggende regioner og hvordan disse spiller hverandre gode. Muligheter som ligger i et tettere samarbeid med andre gir regioner ulike forutsetninger for vekst. Hvordan kommunene utfyller hverandre spiller også inn.

⁴ Agglomerasjonseffekter er gevinstene som oppstår når bedrifter og mennesker lokaliserer seg sammen i byer og industrielle klynger.

Figur 2-1: Regionforstørring

Regionforstørring kan også forstås og problematiseres med hensyn til infrastrukturforbedringer. Dette er svært relevant for Hallingdal. Realisering av firefelts motorvei mellom Sandvika og Hønefoss og Ringeriksbanen vil knytte Hallingdal nærmere Østlandet. Trolig vil nedre del av Hallingdal få størst effekt. Utbedringer i infrastruktur vil øke attraktiviteten til Hønefoss, noe som kan og vil gi ringvirkninger til Hallingdal i form av flere innbyggere og flere bedrifter. Menon har tidligere studert dette fenomenet blant annet ved utbyggingen av E-18 Grimstad-Kristiansand. Her fant vi en tydelig produktivitetseffekt for næringslivet ved at regioner ble knyttet tettere sammen (regionforstørring). I Hallingdal er spesielt Bergensbanen og Rv 7 viktige i denne sammenhengen. Men også betydningen som Rv 51 til Valdres, Rv 52 til Sogn, Rv 50 til Aurland og Rv 40 til Numedal har for regionen vil det være naturlig å se i denne sammenhengen.

2.2. Hallingdal - en region med en flerkjernestruktur

De seks kommunene i Hallingdal jobber alle med egen utvikling parallelt med utvikling av Hallingdal som region. Dette gir regionen en tydelig flerkjernestruktur. En flerkjernestruktur gir fokus på utvikling i hele Hallingdal. Det er de samme markedene som skaper vekst i de enkelte kommunene som skaper vekst i Hallingdal som region. Dette kan gi utfordringer gjennom at kommunene blir for like i sin satsning og konkurrerer på marginen om de samme kundene. En tydelig arbeidsdeling mellom kommune kan være en strategi for å unngå dette. Vi spurte bedriftene på hvilken måte en tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene kunne styrke utviklingen av næringslivet i egen kommune og i Hallingdal.

I kartet under vises lokaliseringen av de seks kommunene i Hallingdal. I rapporten er kommunenes lokalisering benyttet i alle figurene fra Flå til Hol (Geilo). Dette for å tydeliggjøre reisen gjennom Hallingdal og for å vise styrker og svakheter ved kommuner som ligger ved siden av hverandre.

Figur 2-2 Hallingdal

Bedrifter vi snakket med trakk frem mangfoldet som ligger i seks ulike kommuner som en felles styrke i Hallingdal. De hadde tro på en fremtidig utvikling av Hallingdal der de ulike kommunene fikk en tydeligere arbeidsdeling slik at de ikke gikk hverandre i næringa, men med mer ulike og definerte markeder for hver kommune. Bedriftene påpekte at ressurser som ble brukt på «drakamper» mellom kommunene, spesielt med tanke på etablering av et regionsenter i Hallingdal, gjorde at kommunene gikk glipp av stordriftsfordeler.

I **Flå** var informantene opptatt av at alle kommunene i Hallingdal stod samlet. Spesielt ble kompetansedeling på tvers av kommunegrensene trukket frem som svært viktig. På enkelte felter mente bedriftene at en tydeligere arbeidsdeling helt klart kunne styrke utviklingen i næringslivet. På andre områder, hvor det var viktig med nærhet til innbyggerne, ville det svekke utviklingen og servicegraden til innbyggerne. Det ble trukket frem at hver kommune hadde sine næringer, som i noen grad varierte fra hverandre. Og at det var viktig å opprettholde levedyktige næringer i de forskjellige kommunene.

I **Nes** kommune var bedriftene opptatt av at næringslivet ikke ble skapt av en kommune, men at eier og gründer skapte attraktivitet til kommunen. Nærhet til kommuneadministrasjonen ble sett på som en stor fordel. Dette ble sett på som mer viktig enn en klar arbeidsdeling. Det og opprettholde et visst nivå i hver kommune ble også trukket frem som viktig for utviklingen av hele Hallingdal. Attraktiviteten til arbeidsmarkedet ble på Nes nevnt som en utfordring i mindre kommuner. «Et mindre utvalg av folk vil jobbe i små kommuner. En større region som samarbeider kan skape mer engasjement for nyetableringer. Også i politikken kan en større region ha en sterkere stemme.»

I **Gol** var bedriftene opptatt av en enda tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene. Dette for å skape tilstrekkelige fagmiljøer. «Dersom man er for små, vil man ikke kunne hente ut gevinstene ved å samle fagmiljøer.» Gjennom å tilrettelegge for ulike vekstnæringer eller spesialiseringer i kommunene kunne dette gagne utviklingen i hele Hallingdal. Eksempelvis samle skoler og handel på Gol, helsetjenester på Ål, rettssystem på Nesbyen og turisme i Hemsedal og på Geilo (Hol). Gjennom å tillegge kommunene sin spesialisering og gjøre denne enda tydeligere styrkes grunnlaget for hele regionen og ressursene blir benyttet effektivt. Bedriftene så det som særs viktig at kommunene var enige og stod sammen i uttalelser som gjaldt hele Hallingdal. «Vi mister mye ved å ikke ha en klar stemme. For eksempel ny vei fra Oslo-Bergen der det finnes to alternativer: Gjennom Geilo eller Hemsedal. Hvis man ikke klarer å samles om et alternativ kan det føre til at myndighetene velger å legge veien et annet sted. Man hadde satt i gang samarbeidet Visit Hallingdal, men det skar seg. Samarbeidet hadde potensial til å styrke turisme i regionen.»

I **Hemsedal** er bedriftene av den klare oppfatning at en flerkjernestruktur er grunnen til at næringsliv i det hele tatt overlever i dalen og at nettopp dette er med på å definere styrken til Hallingdal som region.

På **Ål** var bedriftene innom mye av det samme som i de andre kommunene. Spesielt ble det med å utvikle spisskompetanse trukket frem som viktig. I dag har man for eksempel næringsrådgivere i hver kommune. Man burde samle alle næringsrådgiverne på et kontor, som i mye større grad vil kunne bistå hele Hallingdal. Videre så kan man samle turistkontorer i Geilo og Hemsedal. *«Jeg tror innbyggerne vil være tjent med å samle fagfolk, slik at man lettere kan få tak i spisskompetanse på et sted.»* Viktigheten av å skape liv i hele regionen ble påpekt.

Noen bedrifter i **Hol** kommune hadde en litt annen innfallsvinkel selv om konklusjonen var den samme. De var opptatt av at når man skal utvikle næringslivet i en så stor region som Hallingdal var det viktig med et desentralisert styre. Alle kommunene må ha fokus på næring for å skape vekst. En tydelig arbeidsdeling kunne være utfordrende da næringsutvikling ikke var en oppgave man lett kunne sentralisere. Det å være tett på er helt sentralt for å kunne skape utvikling. Andre bedrifter var mer positive til et samarbeid og en klarere arbeidsdeling. Det at kommunene ikke hadde til tid til å prate samme ble trukket frem som noe som hemmet utviklingen av næringslivet på tvers av kommunegrenser.

Kommunene uttalte seg også om Hallingdal med en flerkjernestruktur. I det følgende gjengis svarene vi fikk.

Flå kommune mener at en tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene i Hallingdal er viktig til en viss grad. Det understrekes imidlertid at en slik arbeidsinndeling ikke må hemme eller hindre næringsliv i andre kommuner. Et eksempel som trekkes frem er at dersom arbeidsinndelingen innebærer at en kommune får ansvar for turisme, så vil det være uheldig for andre kommuner. Flå kommune mener at dersom alle kommunene i Hallingdal regner seg som hyttekommuner og dermed tilbyr det samme, så er ikke det negativt. Det viser heller at Hallingdal som region står sammen, og konkurrerer mot resten av landet.

Dersom man satser på en tydeligere arbeidsdeling, vil Flå kommune ha ansvar for et turist- og plankontor med ansvar for turister fra Østlandet. Videre mener kommunen at et tilsvarende kontor bør plasseres i Hol kommune for turister fra Vestlandet. Begrunnelsen for dette er at Flå kommune og Hol kommune er inngangskommunene til Hallingdal fra henholdsvis Østlandet og Vestlandet. Et slikt turist- og plankontor kan hjelpe turister med å planlegge oppholdet sitt i Hallingdal. Flå kommune legger videre vekt på at kommunen har mange «grønne» næringer som bruker skogen aktivt, som Bjørneparken, Jakt og Fiskesenter, og Rovdyrsenter. Kommunen mener at den da har gode forutsetninger for å ha ansvar for et skogbrukskontor for Hallingdal.

Flå kommune nevner at en tydelig arbeidsdeling i form av et interkommunalt samarbeid er nødvendig for å få gode nok tjenester. Når det gjelder næringsutvikling så er reiseliv og handel det viktigste utviklingspotensialet for alle kommunene på sikt. Kommunen mener dermed at utviklingen bør skje der risikovillig kapital er tilgjengelig. Kommunen presiserer at dersom de som har risikovillig kapital kan det være at den ikke blir brukt i det hele tatt i noen av kommunene i Hallingdal.

Et godt samspill mellom kommunene er viktig der man i større grad kommuniserer at man ikke konkurrerer mot hverandre, men mot andre turistdestinasjoner i Norge. Videre synes kommunen at lokaliseringsdebattene i Hallingdal er hemmende for utvikling. Kommunene bør enes om at dersom det ikke er helt spesielle grunner til at noen tjenester bør legges i en kommune, bør tjenestene som gjelder for hele dalen samles på et sted. Det er også viktig at man har en kontinuerlig evaluering, slik at nye samarbeidsprosjekter søkes og dårlige samarbeidsprosjekter avvikles.

For at vekst i en kommune i større grad skal bidra til positiv vekst i hele Hallingdal, mener Flå kommune at det er viktig å bruke Hallingdal som identitet. Et Hallingdal som merkevare hvor det er seks kommuner som samlet kjemper «kampen for tilværelsen» og får mest mulig til å skje, er bra både for vekstkommunen og for resten av dalen. Et eksempel er å samarbeide ved å snakke hverandre opp, slik at turister endrer opp med å besøke flere steder i Hallingdal.

Nes kommune mener en tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene i Hallingdal bør rettes mot bedre samarbeid for næringsutvikling, kommunal bygningsmasse, og vann og avløp. Videre bør man for eksempel etablere et regnskapskontor. Ved en arbeidsdeling mellom kommunene vil Nes kommune ha ansvar for kultur og arrangementskompetanse. Kommunen mener også at de bør ha ansvar for helse og omsorg, i tillegg til regnskapskontor, tingrett og skogbruk.

En tydeligere arbeidsdeling vil føre til bedre tjenester for alle i Hallingdal. Nes kommune mener også at det vil styrke fagkompetanse til de ansatte og dermed fagmiljøene, noe som vil bidra positivt til rekruttering av arbeidskraft til Hallingdal. Dette gjelder særlig rekruttering av kompetent arbeidskraft. Videre vil en tydeligere arbeidsdeling føre til mer utvikling og et generelt bedre samarbeidsklima. Samspill mellom kommunene kan kanaliseres gjennom Hallingtinget. Økt samhandling vil mest sannsynlig styrke utviklingen av Hallingdal.

For at vekstkraften i en kommune i større grad kan bidra til positiv vekst i hele Hallingdal, bør man ifølge Nes kommune samarbeide om infrastruktur, turisme og reiseliv. Samarbeid innen turisme og reiseliv kan for eksempel innebære en felles markedsføringsstrategi med felles logo m.m.

Gol kommune mener at en tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene i Hallingdal er positivt. Ved en slik arbeidsdeling nevner Gol kommune at det er viktig at hver kommune likevel beholder ansvaret for funksjoner hvor det er viktig for brukere med oppmøte. Videre bør Gol kommune, grunnet geografisk plassering, få ansvar for funksjoner hvor rimelig geografisk avstand til alle kommunene er viktig. Utdanningsinstitusjoner og statlige funksjoner som det kun skal være et kontor av i Hallingdal er eksempel på funksjoner Gol kommune bør ha ansvar for.

En tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene innebærer å styrke utviklingen av Hallingdal. Gol kommune nevner at Hallingdal er en befolkningsmessig liten region, og at en tydeligere arbeidsdeling vil føre til at kommunene kan bruke ressursene sine på få satsningsområder. Dette er positivt for regionen ettersom ressursene i mindre grad spres tynt utover mange områder. Gol kommune trekker frem at flerkjernestrukturen i Hallingdal i dag bidrar til å hemme utviklingen i regionen. Kommunen mener at et tydelig regionsenter vil være positivt for tilflytting til regionen. Dersom Hallingdal skal tiltrekke «attraktive» innbyggere, krever det at man innenfor en viss geografisk avstand kan ha tilgang til sentrum som har bymessige kvaliteter. Mange ønsker tilgang på natur, men krever samtidig tilgang på et flerfoldig og interessant arbeidsmarked, samt handel, kafeer og restauranter og kulturtilbud. Dersom alle kommunene sloss om det samme vil ingen av kommunene kunne ha ressurser til å tilby dette. I dag opplever Gol kommune at ved noen tilfeller er det viktigere for de andre kommunene å hindre at noe blir lagt til Gol enn å ta en strategisk beslutning om hvilken plassering som kan føre til mest mulig utvikling.

Gol kommune trekker frem at det er viktig at man klarer til en viss grad å se at hver kommune har sine fortrinn og sitt satsningsområde. Kommune kunne blitt enda flinkere til å heie på hverandre og støtte opp om tiltak i en annen kommune, slik at vekstkraften i en kommune i større grad kan bidra til positiv vekst i hele Hallingdal. Kommunen viser til et eksempel hvor kommunen støttet utbygging av en rullerløype i Hemsedal kommune med kr. 350 000. Anlegget fikk ikke status som interkommunalt da det ikke var kostbart nok, men Gol valgte likevel å opprettholde støtten ettersom det ligger en aksept av at Hemsedal har et fortrinn i skiturisme, og at det

som gagnar Hemsedal gagnar hele Hallingdal. Gol kommune mener at alle kommunene i Hallingdal oftere burde tenke slik.

Hemsedal kommune mener at man bør ha tydeligere arbeidsdeling på enkelte områder. Ved å ha en tydeligere arbeidsinndeling vil man kunne utvikle sterkere fagmiljøer. Kommunen nevner at dagens flerkjernestruktur i Hallingdal fragmenterer fagmiljøene, og at manglende politisk samarbeid påvirker mulighetene for regional utvikling. Ved en satsning på tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene vil Hemsedal kommune kunne ta ansvar for flere oppgaver. Kommunen trekker frem at den har høy bostedsattraktivitet.

Ål kommune mener at ved en tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene bør hver kommune spesialisere seg innen ulike felt og ta ansvar for ulike oppgaver, men at en del kjerneoppgaver bør ligge i hver kommune. Ål kommune bør ha ansvar for kultur og helse, ettersom kommunen i dag allerede til en viss grad er et senter for nettopp disse områdene og kan dermed bygge videre på det. Kommunen har også kapasitet til et eventuelt plankontor.

Ved å satse på tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene tror Ål kommune at man vil kunne opprette aktive sentre over i hele dalen. Det vil bidra til å bygge robuste fagmiljøer. I dag mener kommunen at en flerkjernestruktur hemmer utviklingen i Hallingdal ved at det blir for store avstander til en felles tjeneste. I tillegg trekkes det frem at diskusjoner om lokalisering er en utfordring for Hallingdal. Det er derfor viktig å utvikle forskjellige plattformer, som ikke er politiske, for å kunne øke samhandlingen mellom aktørene i Hallingdal. Kommunene må utvikle en felles strategi for hva man ønsker for hele Hallingdal.

Hol kommune mener at kommunene i stor grad bør fortsette som generalistkommuner og eventuelt samarbeide om oppgaveløsning med vertskommunesamarbeid eller interkommunalt samarbeid. Ved en satsning på tydeligere arbeidsdeling mener Hol at det bør få ansvar for energisektoren, utmarksforvaltning, plansaker, vann og avløp. Hol kommune mener at den bør få ansvar for områdene hvor kommunen per dags dato har de største fagmiljøene og best kompetanse. Likevel presiserer kommunen at den synes kommunene fortsatt bør være generalistkommuner, og at det ikke er opplagt at en arbeidsdeling vil styrke utviklingen av Hallingdal.

Ettersom flerkjernestrukturen i Hallingdal har bidratt til å opprettholde folketallet i hele regionen, mener Hol kommune at dagens flerkjernestruktur ikke hemmer utviklingen i Hallingdal. Kommunen viser til Valdres som har satset på Fagernes som regionsenter, og at dette har hatt negative effekter på folketallsutvikling i andre områder i regionen. Kommunene kan samarbeide ved å støtte hverandre når en kommune ønsker å utvikle sine styrker uten at det kommer i konkurranse med de andre kommunene. Det vil føre til at vekstkraften i en kommune i større grad kan bidra til positiv vekst i hele Hallingdal.

Kommunen nevner at suksessfaktoren i Hallingdal har vært det gode samspillet politisk og administrativt ved at regionen har klart å «tale med en tunge utad». Det er avgjørende at eventuelle konflikter avklares intern i regionen og ikke bringes videre til sentrale myndigheter. Dette krever raushet innad, og fasthet og enighet utad.

2.3. Gol som regionsenter – hvilken effekt kan dette gi?

I byregionprogrammet er tanken at vi trenger byene for å skape vekst i hele landet. Hallingdal står i en særstilling i og med at det ikke finnes en by i regionen. Gol ligger midt i regionen. En mulig tanke kan derfor være å styrke Gol som regionsenter og dermed skape et utgangspunkt for å danne en by senere. Analysen lenger ned viser at Gol er viktig for Hallingdal. Det er flest arbeidsplasser i Gol og det bor mange mennesker her. Gol har netto

innpendling av kompetanse og høyt utdannede fra hele Hallingdal som pendler inn til Gol på arbeid. Utgangspunktet er dermed tilstede for å forfølge tankegangen – kunne vi hatt en annen utvikling i Hallingdal hvis vi hadde styrket Gol som regionsenter? Vi spurte både bedriftene og kommunene om dette.

2.3.1. Hva legger kommunene i Gol som regionsenter?

Gols geografiske midtpunkt i Hallingdal trekkes frem som et argument. Videre skal et regionsentrum være et handelssentrum og det er her de statlige arbeidsplassene skal ligge, hvis ikke det er opplagt bedre å lokalisere de et annet sted. Det er også naturlig å lokalisere et kompetanse- og studiesenter i et regionsenter. Funksjoner der oppmøte er viktig er også relevant å legge til et regionsenter, eksempelvis politisk og administrativ ledelse og nye offentlige arbeidsplasser. Et regionsenter skal ha bymessige kvaliteter med et bredt tilbud.

Flå kommune definerer «Gol som regionsenter» som et geografisk midtpunkt i Hallingdal. Videre vil det være et handelssentrum hvor statlige arbeidsplasser legges dersom det ikke er opplagt bedre å legge det i en annen kommune. Kommunen tror ikke utviklingen i Hallingdal kunne vært annerledes hvis det var etablert en «by» i Hallingdal. Det begrunnes med at en eventuell by i Hallingdal ikke ville vært attraktiv nok.

Dersom Gol blir regionsenter i Hallingdal, mener Flå kommune at dagens næringsliv og etablering av nye arbeidsplasser i Flå kommune ikke blir påvirket med mindre det kommer politiske føringer. Videre mener kommunen at bostedskommune, antall innbyggere og alderssammensetting i kommunen heller ikke vil bli påvirket. Det samme gjelder hytteturisme og reiseliv. Det som vil bli påvirket av å sette et regionsenter i Gol, er etablerte offentlige arbeidsplasser i Flå kommune. Flå kommune tror et regionsenter kan fremme utviklingen i resten av Hallingdal dersom et regionsenter på Gol fører til at flere statlige etater og arbeidsplasser blir lagt i regionen. Kommunen tror i midlertid ikke at dette vil skjer. Flå kommune mener at et sterkt regionsenter hverken vil fremme eller hemme utvikling i resten av Hallingdal, med mindre det kommer politiske føringer som følge av et regionsenter. Det er heller viktig at alle kommunene har sine sentra med tanke på handel og offentlige tjenester.

Nes kommune definerer «Gol som regionsenter» som et handelssentrum, et kompetanse- og studiesenter for regionen. Kommunen mener at utviklingen i Hallingdal kunne vært annerledes hvis det var etablert en by i Hallingdal. Hvis Gol blir regionsenter i Hallingdal, vil det ikke påvirke dagens næringsliv i Nes kommune. Et regionsenter på Gol vil heller ikke påvirke hytteturisme og reiseliv i kommunen. Kommunen mener at det imidlertid vil føre til reduksjon i etablerte offentlig arbeidsplasser og til færre nye arbeidsplasser i kommuneadministrasjonen. Det vil også kunne ha en positiv effekt på Hallingdal som bostedskommune, noe som vil føre til endring i antall innbyggere og alderssammensetningen i kommunen.

Et sterkt regionsenter vil være positiv for Hallingdal som helhet, men vil føre til større forskjeller mellom sentrum og periferi. Gol kommune vil få veksten i regionen til fordel for resten av Hallingdal. Nes kommune konkluderer dermed med at primær- og lokaloppgavene må legges i den enkelte kommune, slik at innbyggerne kan få gode tjenester lokalt.

Gol kommune mener at «Gol som regionsenter» må innebære at funksjoner hvor rimelig geografisk avstand til alle kommuner er viktig legges til Gol. Kommunen presiserer at dette ikke betyr at alt må sentraliseres til Gol. Skoler, barnehager, sykehjem og andre tjenester innbyggerne er avhengige av må ligge der folk bor. Likeledes er det ikke noe i veien for at for eksempel et felles plankontor kunne ligget på Flå og felles økonomikontor i Hol.

Hvis Gol blir regionsenter vil man kunne tiltrekke seg flere etableringer. Det vil for eksempel kunne føre til at flere statlige arbeidsplasser etableres og man tiltrekker flere høyutdannende mennesker. Gol kommune viser til

Telenor, som la ned et Call senter på Gol da selskapet skulle etablere større enheter. Et av argumentene var at selskapet ikke ville kunne skaffe nok kompetent arbeidskraft i kommunen. Ved å ha et regionsenter vil man tiltrekke flere i arbeidsdyktig alder ettersom man får et mer flerfoldig og interessant arbeidsmarked, samt handel, kafeer, restauranter og kulturtilbud. Kommunen tror ikke et regionsenter på Gol vil påvirke foretrukket bostedskommune i Hallingdal. Gol har allerede i dag en stor innpendling. Etablering av et regionsenter vil heller ikke påvirke hytteturisme eller reiseliv.

Gol kommune nevner at plassering av et regionsenter på Gol også vil fremme utvikling i resten av Hallingdal. Ved å jobbe mer samlet, vil regionen tiltrekke seg flere bedrifter, rekruttere flere mennesker, og bygge sterkere fagmiljøer. Kommunen mener at stor aktivitet i en kommune får ringvirkninger i hele regionen. Større aktivitet vil gi større mangfold av tjenester, fritidstilbud og sosialt nettverk. Dermed vil man kunne redusere utflytting fra regionen. Kommunen forteller at de forstår at de andre kommunene frykter for at offentlige tjenester skal bli flyttet til regionsenteret, og understreker at dette ikke er ønskelig for noe av partene.

For **Hemsedal kommune** tenker man at «Gol som regionsenter» innebærer at flere felles funksjoner for innbyggerne i Hallingdal legges på Gol. Kommunen mener dette vil gi synergier for hele Hallingdal, men er likevel usikker hvordan utviklingen i Hallingdal ville vært annerledes hvis det var etablert en «by» i Hallingdal. Hemsedal kommune mener at et regionsenter på Gol vil få liten effekt på dagens næringsliv, hytteturisme og reiseliv i kommunen. Det vil føre til en svak vekst i Hemsedal som bostedskommune da flere vil kunne pendle til Gol, og Hemsedal har høy bostedsattraktivitet.

Et sterkt regionsenter vil kunne fremme utviklingen i resten av Hallingdal ved at man får flere statlige etater og nye arbeidsplasser. Dette vil øke antall innbyggere, noe som har en synergieffekt på resten av Hallingdal. Kommunen påpeker imidlertid at et sterkt regionsenter også vil kunne hemme utviklingen i resten av Hallingdal. Næringslivet og antall arbeidsplasser i resten av Hallingdal utenom Gol vil bli påvirket negativt ved at man får færre næringsetableringer.

For **Ål kommune** innebærer «Gol som regionsenter» at man setter et senter på Gol med den politiske og administrative ledelsen av Hallingdal. Kommunen tror at det på sikt vil føre til at veksten i Hallingdal konsentreres rundt et regionsenter. Ål kommune mener dermed at dersom man hadde etablert en «by» i Hallingdal, ville utviklingen i de andre kommune vært betydelig svakere og sentraliseringen i regionen betydelig sterkere.

Dersom Gol blir regionsenter i Hallingdal, mener Ål kommune at dette vil svekke dagens næringsliv og etablering av nye arbeidsplasser i Ål kommune. På sikt vil det føre til mer sentralisering, slik at man får færre offentlige arbeidsplasser i Ål og lengre avstand til offentlige tjenester. Det vil også føre til en forgubbing i Ål kommune ettersom arbeidsstyrke vil ønske å bosette seg rundt regionsenteret. En etablering av et regionsenter vil imidlertid ikke påvirke hytteturisme og reiseliv. For resten av Hallingdal vil et regionsenter hemme utviklingen på samme vis som for Ål kommune. Regionsenteret vil imidlertid også kunne fremme utviklingen for Hallingdal samlet sett. Det vil kunne føre til større fagmiljø, slik at kommunen kan ta på seg mer ansvar fra for eksempel fylkeskommunen. Et regionsenter vil også kunne føre til mer aktivitet og mer bosetting i en større tettsted.

Hol kommune mener at Gol som regionsenter vil føre til at de fleste nyetableringer av offentlige arbeidsplasser og til dels private arbeidsplasser lokaliseres til Gol. Kommune tror ikke utviklingen i Hallingdal hadde vært annerledes hvis det var etablert en «by» i Hallingdal. I dag er det tre steder som fremstår som byer i Hallingdal: Nesbyen, Gol og Geilo. Hver av disse stedene har sin særegenhet og de utfyller hverandre. Hvis Gol ble definert som regionsenter i Hallingdal, mener Hol kommune at det ville ha negative effekter på samtlige faktorer i kommunen. Det vil påvirke blant annet dagens næringsliv, nye arbeidsplasser, etablerte offentlige arbeidsplasser, bostedskommune samt hytteturisme og reiseliv. Det vil også føre til lengre avstand til offentlige

tjenester. Hol kommune ser ikke en tydelig og naturlig arbeidsdeling mellom kommunen og et tydelig regionsenter.

2.3.2. Hadde utviklingen kunne vært annerledes hvis det var en by i Hallingdal?

På dette spørsmålet er kommunene i Hallingdal nesten delt på midten. Nei- og vet ikke-siden er opptatt av at de som flytter til Hallingdal ikke vil bo i en by. Andre argumenter går på at utviklingen til de andre kommunene i Hallingdal hadde vært klart svakere hvis det hadde vært en tydelig by i regionen og at denne da hadde vært rettet mer mot sentralisering og fortetting rundt byen.

Ja-siden argumenterer for at en by kan være sentralt for å tiltrekke seg nye innbyggere som tidligere ikke har vurdert Hallingdal som bostedsregion. Dagens unge krever sentrum med urbant preg, tilbud av handel, kafeer, servering og kulturtilbud og et variert arbeidsmarked. Dagens by-struktur i Hallingdal knyttet til Nesbyen, Gol og Geilo har særpreg og stedene utfyller hverandre. Dette er positivt for Hallingdal.

2.3.3. Hva legger bedriftene i Gol som regionsenter?

Med Gols sentrale plassering midt i Hallingdal er Gol et naturlig regionsenter. På Gol møtes veiene mellom øst og vest. Hvis Hallingdal blir en kommune vil Gols sentrale plassering tre enda tydeligere frem. For bedriftene i Flå virker tanken på Gol som regionsenter fjernt. Selv om de kommunale tjenestene sentraliseres i Gol har en forkortet vei til Hønefoss bidratt til å utvane ideen om Gol som regionsenter. Den forbedrede veien har koblet Flå stadig tettere med Hønefoss og Ringerike.

Andre bedrifter vi har snakket med trekker frem viktigheten av at Hallingdal får et regionsenter. Det å samle handel og aktivitet i sentrum sees på som et aktivum for hele regionen. Flere av informantene tror på nettopp det å utvikle handel og aktivitet ett sted i Hallingdal. En mulig effekt av dette kan være et mer spesialisert og bredere vareutvalg.

Det er delte meninger blant bedriftene om å samle all kommuneadministrasjon i Gol. Noen bedrifter mener dette kunne vært hensiktsmessig, andre mener dette må være desentralisert for å komme tett på brukerne. Det påpekes at selv om Gol skulle bli et regionsenter anser noen det som uhenksmessig å flytte alt til Gol.

Andre bedrifter lanserer alternativer til Gol som regionsenter. Siden Hallingdal satser sterkt på reiselivsnæringen er Hemsedal og Geilo aktuelle som kandidater for å ta en regionsenterrolle. Dette for å koble næringsutvikling tettere på et regionsenter. Det etterlyses en politisk debatt hvor dette perspektivet tas inn i diskusjonen også fra Gol sin side.

2.3.4. Hva kan et sterkt regionsenter på Gol bety for næringsutviklingen i kommunene?

På spørsmål om utviklingen i Hallingdal kunne vært annerledes hvis det ble etablert et tydelig regionsenter kommer uenigheten tydelig frem. På nei-siden går argumentasjonen i at bedriftene ikke tror at sentralisering vil føre til målene man ønsker for Hallingdal, mye på grunn av størrelsen til Hallingdal og at flere kommuner blir liggende for langt unna regionsenteret. Andre argumenter fra nei-siden går på at kun Gol vil tjene på å bli et regionsenter. De andre kommunene vil tape på det. «*Alt kan ikke skje på Gol. Det vil hemme utviklingen i resten av Hallingdal.*» Det stilles spørsmålsteget om i hvilken grad man ville klart å holde på det lokale engasjementet i hele Hallingdal hvis Gol hadde blitt et regionsenter. «*Det går an å samarbeide, men et regionsenter vil ikke fungere. Et regionsenter vil ikke fremme utvikling i hele Hallingdal.*» Det settes spørsmålsteget ved om man hadde klart å opprettholde mangfoldet i dalen med et sterkt regionsenter.

De bedriftene som er positive til et regionsenter på Gol trekker frem at Hallingdals identitet trolig ville styrkes med Gol som regionsenter. Noen trekker frem at «*Hallingdal som region hadde stått sterkere dersom vi hadde hatt noen felles tjenester i et regionsenter. Det er veldig mange lokaliseringsdebatter som kunne vært unngått dersom vi hadde et regionsenter.*» På ja-siden er det en generell oppfattelse av at mange tjenester kunne blitt bedre dersom de var sentralisert i et regionsenter og at effektiviteten på tjenestene kunne blitt høyere. I debatten trekkes det frem at det viktigste er å ha fagmiljøer som kan gi rådgivning til hele Hallingdal. Disse må utvikles fra enten der de ble etablert og hvor de har vokst mest.

I **Flå** kommune er bedriftene av den oppfatningen at hvis Gol ble definert som regionsenter ville næringslivet i større grad se mot Hønefoss. Lange avstander gjør at det blir for tungvint hvis tjenestene sentraliseres på Gol. Bedriftene tror at Gol vil få en oppblomstring, men at næringslivet forvitrer i resten av Hallingdal. Bedriftene på Flå er redde for at kommunen er for liten til at den blir prioritert hvis Gol blir et regionsenter. En av suksessfaktorene i næringslivet i Flå har vært nærhet til administrasjonen. Ved å flytte flere tjenester til Gol vil man fjerne denne fordelene. Bedriftene som er intervjuet tror også at flere vil etablere seg på Gol fremfor Flå hvis Gol blir et regionsenter.

På **Gol** er bedriftene også av den oppfatning at Gol vil få fortrinn hvis kommunen ble definert som regionsenter. Senterfunksjonen ville antageligvis medført større overføringer fra stat og kommune, noe som igjen hadde gitt arbeidsplasser. Allerede etablert næringsliv har bedriftene på Gol liten tro på at vil endre seg. Imidlertid trekker bedriftene frem at offentlige tjenester som NAV, politi, videregående skole m.m. ville profitere på å samle seg i et regionsenter. Å etablere gode og større fagmiljøer er en styrke som vil kunne gagne utviklingen i hele Hallingdal. Det ble også uttrykt optimisme om at et regionsenter, på Gol eller andre steder i Hallingdal, ville kunne konkurrere med Hønefoss eller Drammen om tildeling av offentlige arbeidsplasser. Flere arbeidsplasser vil tiltrekke flere innbyggere til regionen. Dette vil også kunne påvirke hytteturismen positivt. Et levende regionsenter vil kunne gi grobunn for vekstkraftige klynger og nettverk innenfor et bredere spekter av næringer.

Bedriftene i **Hemsedal** er delte i sine meninger om Gol som et regionsenter. De er opptatt av at et regionsenter må evne å samarbeide med resten av kommunene og at det er dette som er viktig i debatten. De har liten tro på at etablering av et sterkt regionsenter vil påvirke næringslivet og næringsgrunnlaget i Hemsedal. Mye på grunn av at dette allerede er godt utviklet. Bedriftene i Hemsedal er av den oppfatning at selv om de ikke vil påvirkes nevneverdig av et regionsenter på Gol, tror de at næringsgrunnlaget vil forverres i andre kommuner i Hallingdal. Også her trekker bedriftene frem at det lokale engasjementet vil svekkes hvis det etableres et regionsenter. En effekt kan være svekkelse av etablerte fagmiljøer, noe som helt klart vil påvirke negativt.

Bedriftene i **Hol** kommune er opptatt av at avstanden blir for lang til Gol hvis dette blir et regionsenter. Bedriftene påpeker at de ikke tror reiselivsnæringen vil påvirkes nevneverdig. De uttrykker imidlertid skepsis til om de klarer å beholde fagmiljøene for reiseliv hvis Gol skulle bli et regionsenter. En mulig effekt av et regionsenter kan være at det klarer å tiltrekke seg flere unge til Hallingdal. Det vil også være naturlig at flere offentlige tjenester samles på Gol hvis dette skulle få status som regionsenter.

På **Nes** er bedriftene av den oppfatning at et sterkt regionsenter på Gol vil slå negativt ut for næringslivet på Nes. Noen uttrykker likevel at de tror det vil være positivt for innbyggerne gjennom at et regionsenter vil bli en magnet og trekkplaster for innbyggerne i de andre kommunene i Hallingdal. Denne effekten tror de vil slå beina under Nes som næringslivskommune. På Nes ser de også positive effekter av å etablere et sterkere regionsenter, gjennom at et sterkt regionsenter kan tiltrekke flere med høy kompetanse til dalen.

Bedriftene på **Ål** er heller ikke udelt positive til Gol som regionsenter. De ser ikke at et regionsenter vil bidra til å spre arbeidsplasser og skape vekst i hele Hallingdal. Først og fremst fordi dette vil skape et inntrykk av at alle etableringer må skje på Gol. *«Det å samle arbeidsplassene i Gol vil ødelegge mangfoldet i Hallingdal.»*

2.3.5. Kan et sterkt regionsenter fremme utviklingen i resten av Hallingdal?

I byregionprogrammet er det likevel naturlig å få vite mer om mulige effekter av et sterkt regionsenter som modell. Vi spurte bedriftene om dette.

Et regionsenter kan fremme utvikling ved å være et felles talerør for Hallingdal mot sentrale myndigheter og samtidig bygge en sterkere merkevare for Hallingdal. Noen trekker frem at de vanskelig kan se at et sterkt regionsenter vil fremme utviklingen i Hallingdal. Mye av utviklingen i Hallingdal skyldes satsning fra næringslivet. Et regionsenter vil dermed ikke fremme eller hemme utviklingen spesielt.

Noen bedrifter oppgir at de vanskelig kan se at et sterkt regionsenter kan fremme utviklingen i Hallingdal. Hvis det fører til sterkere fagmiljøer er dette klart positivt. At et sterkt regionsenter kan tiltrekke seg flere innbyggere fremheves som andre positive effekter. Flere innbyggere vil også gi grunnlag for mer handel, slik at Hallingdal kan konkurrere mot andre byer. Et regionsenter vil kunne tiltrekke flere bedrifter, og da skape flere arbeidsplasser i Hallingdal. Folk vil da kunne jobb og bli i dalen hele uka istedenfor å pendle ut til Hønefoss eller Oslo. Et tredje element er en bredere politisk makt mot sentrale myndigheter, som er en fordel for hele dalen.

Andre bedrifter trekker frem at et sterkt regionsenter vil kunne tiltrekke seg flere folk. Men flere er av den oppfatningen at dette først og fremst er positivt for regionsenteret. En annen effekt kan være at Hallingdal blir et alternativ til Hønefoss og Drammen hvis regionsenteret blir sterkt nok.

2.3.6. Kan et sterkt regionsenter hemme utviklingen i resten av Hallingdal?

Vi spurte bedriftene om et sterkt regionsenter kunne hemme utviklingen i resten av Hallingdal. Et trekk ved kommunene i Hallingdal er moderat befolkningsvekst. Ved å sentralisere funksjoner ytterligere mente noen at en effekt kunne være at all vekst ble konsentrert i regionsenteret og at resten av Hallingdal ble avfolket i enda større grad enn tidligere. En annen konsekvens som ble trukket frem var at de omkringliggende områdene til et regionsenter stod i fare for å bli sett på som mer perifere noe som igjen kunne føre til færre investeringer. At lange avstander kunne føre til redusert dialog mellom næringsliv og beslutningstakere, ble også trukket frem. *«Dialogen er enda viktigere på små steder med en sterk kommuneadministrasjon som satser på næringslivet, enn i større kommuner der næringslivet gjerne har et nettverk.»*

Et annet argument som kom frem var en bekymring knyttet til en sentralisering av politikk, kommunale tjenester og fagmiljøer i et regionsenter, der bedriftene som har virksomhet utenfor Gol kommune vil kunne føle seg distansert fra beslutningstakere. *«Jeg er absolutt for et regionalt samarbeid i Hallingdal, men jeg har vanskeligheter med å se fordeler med et regionalt senter.»* Avstanden som flere bedrifter da ville få til et regionsenter ble trukket frem som bekymringsfullt. Flere var redd for at alle nye bedriftsetableringer da ville legges til regionsentret og at dette ville skape negative effekter i resten av Hallingdal. Bedriftenes tilhørighet i sin kommune vil kunne begrense denne effekten noe. Økt bedriftsetablering i et regionsenter vil kunne gi økt press på veinett og mer pendling.

Bedriftene argumenterte også positivt for å lage et sterkt regionsenter. *«Dersom man ikke får et regionsenter som har vilje til å gå fremover med resten av kommunene, vil dette hemme utviklingen i resten av dalen.»* Det var også flere som ikke trodde at et regionsenter ville ha noen effekt på resten av Hallingdal utover at man samlet kommunale tjenester her.

Det var få som hadde noen synspunkter på hvorvidt et sterkt regionsenter ville ha en negativ effekt på hytteturismen. En sa imidlertid – «*Det gjelder for Hallingdal å være en vekstvinner som tar markedsandeler fra eksempelvis Trysil, Valdres og Hafjell. Da kan det være en fordel med et regionsenter som jobber målrettet for merkevare Hallingdal.*»

3. Hva har drevet velferdsutviklingen i Hallingdal?

De fleste regioner har ambisjoner om å vokse. Dette være seg vekst i antall innbyggere og vekst i verdiskaping i næringslivet. Vekst er en ting – vekst i velferd er en annen. Et mål på en regions velferd er verdiskaping per innbygger. En regions verdiskaping er et mål som er direkte sammenlignbart med målet BNP (brutto nasjonalprodukt) og måler den merverdi som skapes i regionen i løpet av et år. Mer spesifikt beregnes verdiskaping i en region som alle bedrifters og organisasjoners omsetning i regionen, fratrasket kjøpte varer og tjenester.

Når vi har valgt å fokusere på hva som driver veksten i verdiskaping per innbygger er det fordi dette er et godt mål på befolkningens økonomiske velstand i regionen. Verdiskaping per innbygger sier noe om regionens evne til å «bære økonomisk» hele befolkningen – både de som er i arbeid og de som av ulike årsaker står utenfor (arbeidsløse, de som ikke søker arbeid, de unge og pensjonister). Vekst i verdiskaping per innbygger er dermed et naturlig mål på velstandsutviklingen i en region. Et alternativt mål som benyttes av mange er verdiskaping per sysselsatt. Dersom en region har mange innbyggere i forhold til sysselsatte vil det trekke ned velferden fordi mange må dele på den verdiskaping som de sysselsatte skaper uten at dette reflekteres i resultatene. For å kunne tolke hva som ligger bak veksten i verdiskaping per innbygger har vi valgt å lage et vekstregnskap der verdiskaping per innbygger er delt opp i tre komponenter:

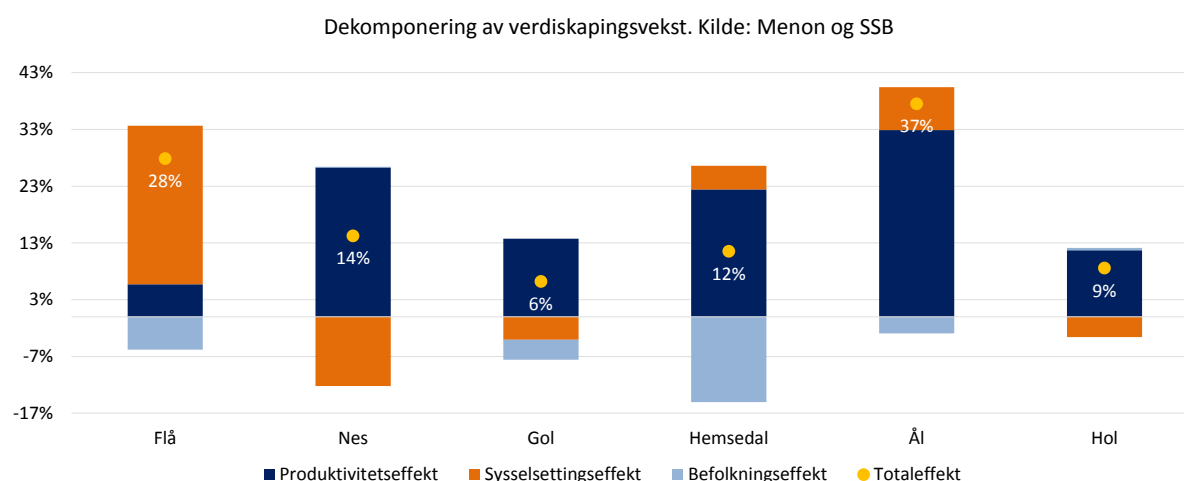
- **Produktivitetsvekst:** Vekst i verdiskaping per sysselsatt. Skaper hver sysselsatt større verdier vil dette bidra til vekst.
- **Syssettingsvekst:** Vekst i sysselsatte per innbygger. Øker andelen av befolkningen som er sysselsatt, vil verdiskapingen per innbygger øke fordi flere nå bidrar til verdiskapingen.
- **Befolkningsvekst:** Vekst i antall innbyggere. En økning i antall innbyggere betyr at verdiskapingen må fordeles på flere innbyggere. Dette påvirker isolert sett vekst i verdiskaping per innbygger negativt.

Tidligere har dårlig datatilgang på kommunenivå gjort det umulig å beregne vekstregnskap for enkeltkommuner. Man har i lang tid kunnet studere syssettings- og befolkningsutvikling på kommunenivå, og med bakgrunn i tallene i Fylkesvis nasjonalregnskap (FNR) fra SSB har det vært mulig å beregne vekstregnskap på fylkesnivå. Vekstregnskap på fylkesnivå og syssettingstall på kommunenivå er imidlertid ikke nok til å utforske forskjeller i produktivitsutvikling på kommunenivå. Menon har høsten 2014 konstruert kommunefordelt nasjonalregnskap, basert på tallmateriale fra SSB og Menons foretaksdatabase. Her finnes næringsfordelte tall på lønns-kostnader, verdiskaping, sysselsatte m.m. på kommunenivå for årene 2004-2012. Menons kommunefordelte nasjonalregnskap åpner for å belyse om veksten drives av produktivitsforbedringer, syssettingsvekst eller befolkningsvekst, med langt større presisjon og detaljnivå enn det som tidligere har vært mulig.

3.1. Veksten i Hallingdal drives primært av økt produktivitet

I figuren under vises vekstregnskapet for kommunene i Hallingdal for perioden 2007-2012. De gule prikkene viser netto-veksten i hver av kommunene, mens de tre vekstfaktorenes bidrag til veksten vises i stolpene. Av figuren kommer det tydelig frem at produktivitsvekst er den klart største bidragsyteren. Dette er også tilfellet for det store flertallet byregioner og kommuner i Norge.

Figur 3-1 Vekstregnskapet i Hallingdal 2007-2012

Befolkningsveksten i kommunene i Hallingdal har vært relativt lav i perioden 2007-2012. Unntaket er Hemsedal der befolkningen har vokst langt raskere enn i de andre kommunene. Både i Norge generelt og i Hallingdal er det lav arbeidsledighet. Av den grunn er befolkningsvekst en viktig faktor i å tilrettelegge for bedriftsetableringer, til tross for at den isolert sett trekker ned veksten. Dersom befolkningsveksten domineres av aldersgrupper utenfor arbeidsfør alder vil derimot befolkningsvekst i liten grad kunne bidra til nyetableringer. For flere av kommunene i Hallingdal har befolkningsveksten i den eldre befolkningen vært sterk. Dette er noe av bakgrunnen for at sysselsettingsbidraget i Nes, Gol og Hol enten er negativt eller for lite for å holde tritt med befolkningsveksten. Dermed har andelen sysselsatte falt i disse kommunene.

3.2. Veksten er spredt i hele regionen

Alle kommunene i Hallingdal bidro positivt til veksten i regionen i perioden 2007-2013. Det overordnede bildet er at kommunene i regionen er gjensidig avhengig av hverandre for å oppnå vekst. Det er ikke noen krystallklar arbeidsdeling mellom kommunene der enkelte kommuner er dedikerte «sovebyer» mens andre er sterke sysselsettingssentre. Det er likevel tydelig at kommunene bidro til vekst i forskjellig grad og gjennom forskjellige kanaler.

Gol hadde den laveste totalveksten i regionen, men var samtidig den eneste av kommunene med sterkt positiv netto innpendling. Gol bidro dermed sterkt til å opprettholde sysselsettingsgraden i regionen ved å gi arbeidsplasser til mange mennesker utenfor kommunen. Flå hadde det klart høyeste sysselsettingsbidraget og laveste produktivitetsbidraget. Åpningen av det nye kjøpesenteret Bjørneparken er trolig blant driverne av dette, ettersom detaljhandel krever mange sysselsatte, men er en sektor uten sterk produktivitetsvekst. Dette understøttes av at innpendlingen til Flå har økt kraftig, mens utpendlingen har vært noenlunde konstant. Med andre ord har Flå utviklet seg i retning av å fungere som et senter for varehandel, rettet mot besøkende og innbyggere, som også sysselsetter flere enn tidligere.⁵ Økonomien i Hallingdal domineres i stor grad av lokale markedsrettede tjenester, som varehandel. Derfor er det mulig at den positive befolkningsutviklingen og turister/hyttefolk, som i Hemsedal, har vært en viktig faktor i å skape økt etterspørsel etter slike tjenester, til tross for at denne ikke har

⁵ Som vi kommer tilbake til i neste underkapittel er ansatte og lønnskostnader registrert på arbeidskommune og vekstregnskapet tar ikke hensyn til endringer i pendling. Dersom ansatte var registrert etter bostedskommune ville trolig deler av sysselsettingseffekten i Flå blitt spredd noe utover de andre kommunene i regionen.

slått sterkt ut i økt sysselsetting i Hemsedal. Den mest balanserte veksten har skjedd i Ål, der sysselsettingsgraden har økt og produktivitetsøkningen har vært sterkest.

3.3. Hva kan vi ikke lese ut av vekstregnskapet

Vekstregnskapet sier ikke noe om velstandsnivåer; kun om velstandsvekst. Det er dermed fullt mulig at en kommune med lav vekst likevel har høyere verdiskaping per innbygger. Over lengre tid vil likevel konsistent høyere vekst i kommuner med lavere velstandsnivåer ta igjen kommuner som i utgangspunktet var mer velstående.

Dette poenget illustreres godt ved Flå og Ål. Som man kan se av Figur 3-1 skiller Flå og Ål seg ut ved å ha langt høyere vekst enn de resterende kommunene. Flå hadde i 2007 den klart laveste verdiskapingen per innbygger i regionen. I 2012 hadde den høye veksten ført dem nærmere gjennomsnittsnivået i regionen, men verdiskapingen per innbygger lå fortsatt desidert under gjennomsnittet i regionen. Ål har derimot gått fra å være mindre velstående enn gjennomsnittet til mer velstående enn snittet, ettersom utgangspunktet deres var langt bedre enn Flå sitt. Det å vokse når man er stor er langt mer krevende enn hvis man er liten.

Driftsresultater, spesielt i mindre kommuner, kan domineres av relativt få store bedrifter. Ettersom enkelt-bedrifters driftsresultater ofte kan variere svært mye fra år til år av tilfeldige grunner som internasjonale råvarepriser etc. fører dette til at verdiskapingen, der driftsresultat inngår, kan variere en del. Vekstregnskapet tar utgangspunkt i verdiskapingen for slutt- og startåret. Hvis driftsresultatene i startåret er unormalt høye (lave) og/eller unormalt lave (høye) i sluttåret, vil dette føre til at totalveksten framstår lavere (høyere) enn langtids-trendveksten i kommunen.

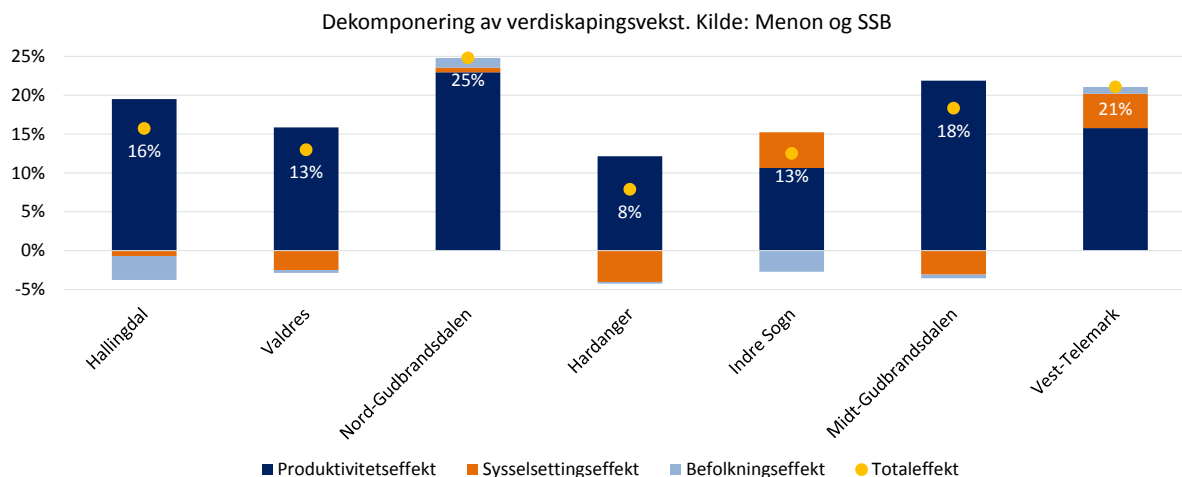
Et ytterligere moment vi må ta med i betraktningen når vi ser på vekst er at lønnskostnader er registrert på arbeids- og ikke bostedskommune, ettersom datatilgangen på lønnskostnader etter bostedskommune er svært mangelfull. Med andre ord er ikke lønnskostnaden til pendlere og veksten i denne registrert som en del av verdiskapingen i bostedskommunen. Dette fører til at kommuner med høy andel som pendler ut (inn) hadde hatt en del høyere (lavere) nivå på verdiskaping per innbygger dersom lønnskostnader hadde vært registrert etter bosted. Det er ikke rom i dette prosjektet for å beregne en detaljert oversikt over hvordan dette hadde påvirket verdiskapingstallene i hver enkelt av kommunene i Hallingdal. Dersom man hadde tatt høyde for dette ville det jevnet ut verdiskapingsforskjellene noe. Spesielt ville Gol fått lavere verdiskaping per innbygger, ettersom de er den eneste kommunen med positiv netto innpendling, mens de andre kommunene ville hatt høyere verdiskaping per innbygger. Det ville likevel trolig hatt liten innvirkning på rangeringen av kommunene etter verdiskaping per innbygger. Ettersom nettoinnpendlingen til Gol og nettoutpendlingen fra Flå har falt, ville Gol blitt registrert med noe høyere vekst dersom man tok høyde for pendling, mens Flås vekst ville blitt noe lavere.

3.4. Like drivere for vekst i distrikts-Norge

Det er naturlig å sammenlikne hva som har drevet veksten i Hallingdal med andre regioner. Dette være seg enten nærliggende områder eller områder som har flere av de samme utfordringene som Hallingdal. Figuren under viser at produktivitetsveksten har vært den sterkeste driveren for vekst i verdiskaping per innbygger. Hallingdal har i likhet med Indre Sogn en høyere befolkningsvekst enn det vi ser i de andre regionene. Dette til tross for at Hallingdal i samme periode har en nedgang i antall arbeidsplasser. Dette kan tyde på at det er andre forhold enn arbeidsplasser som driver utviklingen i Hallingdal og at de som flytter til regionen har andre motiver enn arbeid. Samtidig bør det nevnes at sysselsettingseffekten i de forskjellige regionene ville sett annerledes ut dersom

analyseperioden hadde vært lenger. Fra 2000 til 2013 hadde eksempelvis Hallingdal den nest sterkeste sysselsettingsutviklingen blant disse regionene, mens både Indre Sogn og Midt-Gudbrandsdalen knapt opplevde sysselsettingsutvikling.

Figur 3-2 Vekstregnskap for deler av distrikts-Norge. Vekst fra 2007-2012

Til tross for at veksten i Hallingdal i det store og hele er sammenlignbar med de andre regionene i figuren over, er det igjen viktig å merke seg at vekstregnskapet ikke sier noe om nivåforskjeller i verdiskaping per innbygger. Hallingdal var den nest mest velstående av disse regionene etter Indre Sogn i 2007. I 2012 hadde dette forsterket seg ytterligere, ettersom verdiskaping per innbygger i Hallingdal lå høyere over snittet for disse regionene i 2012 enn i 2007.⁶

⁶ Det positive avviket fra snittet økte både dersom man måler i absolutte tall og i prosent.

4. Samspill i næringslivet

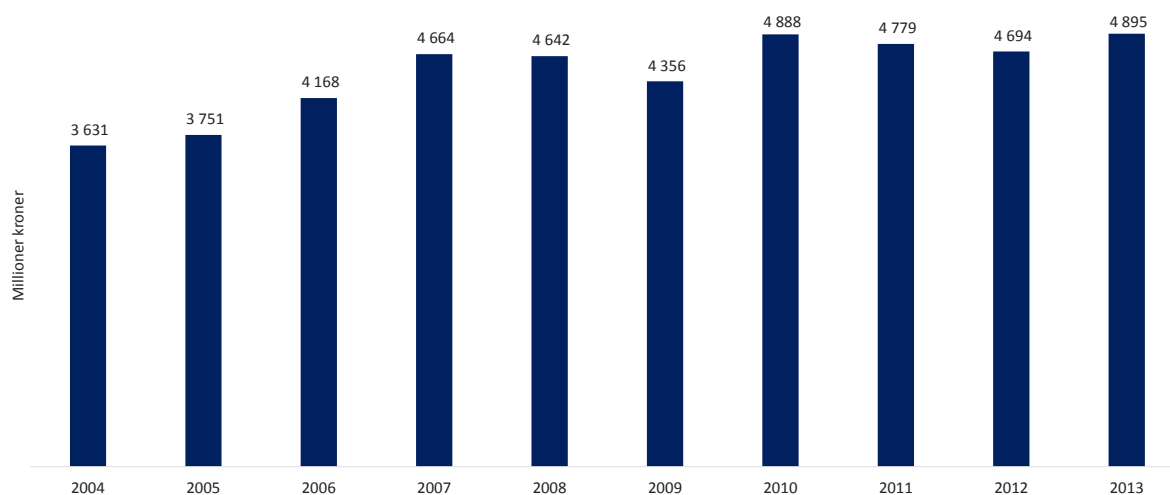
Hallingdal har vært preget av vekst i næringslivet de siste ti årene. Veksten var spesielt sterkt fram til 2007. Bedriftene i regionen ble preget av finanskrisen, med noe svakere resultater i 2009. 2010 var et toppår, det samme ser 2013 ut til å være. Det kan se ut som om veksten i regionen har stabilisert seg. Fra 2004 til 2008 økte verdiskapingen i Hallingdal med 28 prosent. Fra 2008 til 2013 økte den med fem prosent. Kommunenes bidrag til regionens verdiskaping synes stabilt over tid og samvarierer med antall innbyggere. Vekstmønsteret fra toppåret 2007 gjentar seg i perioder på tre år. Om dette er et vedvarende mønster vil vi kunne vite først når regnskapene for 2014, 2015 og 2016 kommer.

Siden 2004 har verdiskapingen og sysselsettingen økt med henholdsvis 37 og 17 prosent i privat sektor. At verdiskapingen øker dobbelt så mye som sysselsettingen viser også at det har vært en produktivitetsvekst i regionen. Dette er konsistent med vekstregnskapet som viser at produktivitetsveksten i næringslivet er en driver i regionen.

Næringslivet i Hallingdal er drevet av reiseliv, bygg og anlegg, lokale tjenester og handel. Mens lokale tjenester i størst grad konsumeres av lokalbefolkningen kan reiseliv, bygg og anlegg og handel i større grad selges til kunder med bostedsadresse utenfor regionen. Det at en større andel av næringslivet er rettet mot kunder utenfor regionen bidrar til at Hallingdal kan skape vekst i egen region uten at de er avhengig av befolkningsøkning.

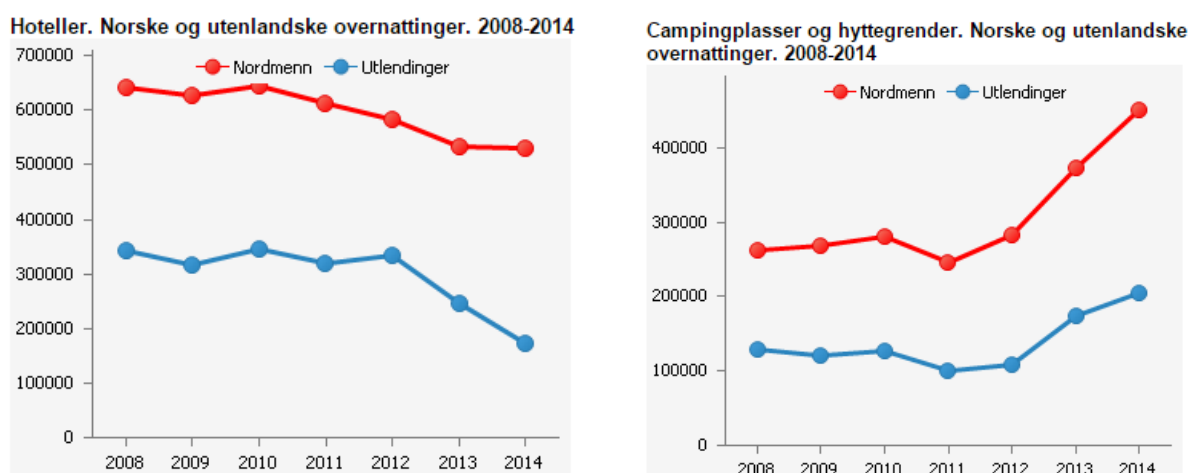
Intensjonen i byregionprogrammet er å se om vi kan forklare veksten i en bys omland som følge av gjensidig avhengighet mellom byen og dens omland. Hva slags avhengighet dette er kan være forskjellig fra region til region. I Hallingdal har vi ikke noen by og må derfor tenke litt annerledes rundt dette. Vi skal i dette kapitlet se litt nærmere på om vi finner en arbeidsdeling i Hallingdal og derigjennom en gjensidig avhengighet mellom kommunene i regionen. Vi har sett spesielt på arbeidsdeling.

Figur 4-1 Verdiskaping i privat næringsliv i millioner NOK i Hallingdal 2004-2013. Kilde: Menon (2015)

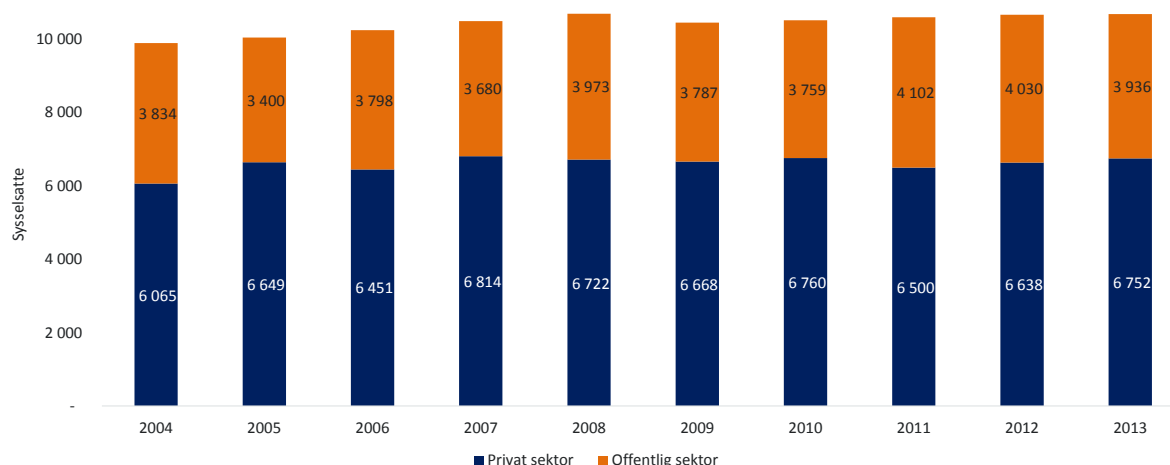
Statistikk fra statistikknett viser at Hallingdal blir mer og mer populært blant reisende fra Norge. Selv om både antall norske og utenlandske overnattinger på hotell viser en nedadgående trend viser tallene også at denne flater ut for antall overnattinger gjort av norske tilreisende. Markedet innenfor campingplasser og hyttegrender har i samme periode vært økende og den sterkeste veksten er helt klart knyttet til et økende antall nordmenn som overnatter i Hallingdal.

Figur 4-2 Hotell og hytteovernattinger i Hallingdal. Kilde: Statistikknett

Ser en på sysselsettingsutviklingen i perioden har den vært relativt stabil. Samtidig ser vi tydelig at sysselsettingen i regionen har falt fra toppåret i 2008. Det er sysselsettingen i offentlig sektor som har bidratt til dette. En mulig forklaring kan være at Hallingdal i samme periode har hatt en nedgang i aldersgrupper som etterspør tjenester fra det offentlige slik som barnehage, skole, og helsetjenester. Fra 2004 til 2014 ser vi en nedgang i befolkningsgruppene i alderssegmentet 0-14 år og 25-39. En økende aldrende befolkning motvirker trenden noe. Poenget blir enda tydeligere når vi ser på indeksert vekst i sysselsetting.

Figur 4-3 Sysselsetting i privat og offentlig sektor i Hallingdal 2004-2013. Kilde: Menon/SSB (2015)

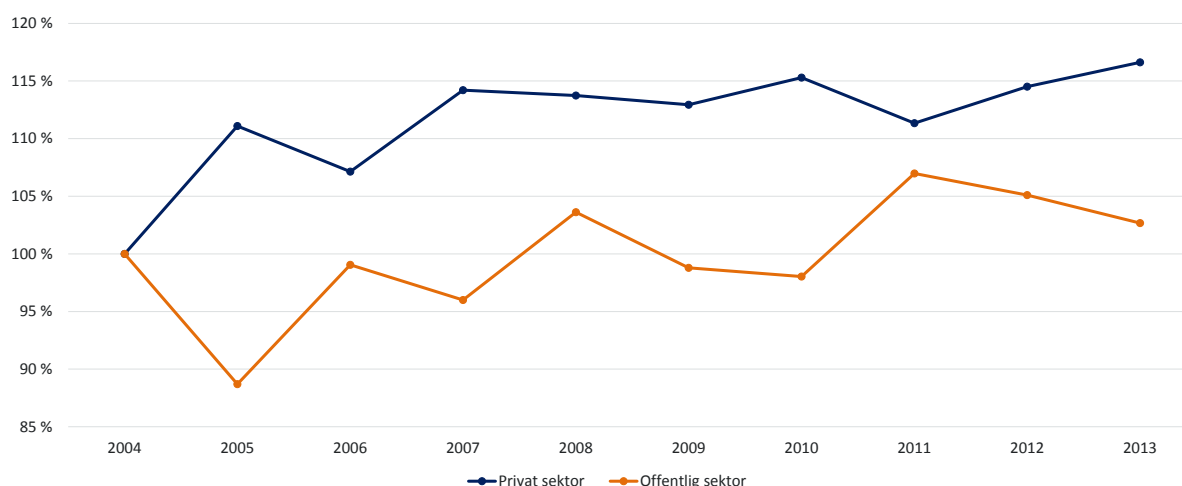

Den blå linjen viser sysselsetting i privat næringsliv i Hallingdal.⁷ Den oransje linjen viser all annen sysselsetting i regionen.⁸ Sysselsettingsveksten i privat sektor har vært markant høyere i hele perioden. Frem til 2011 følger de omtrent samme utviklingsbane. Fra 2011 er veksten i privat næringsliv økende, mens veksten i offentlig sektor er avtagende.

⁷ Basert på antall ansatte registrert gjennom Menons bedriftsdatabase og sysselsatte i landbruket fra SSB

⁸ Register basert sysselsetting fra SSB trukket fra den som er registrert gjennom Menons bedriftsdatabase

Figur 4-4 Indeksert vekst i sysselsetting i privat og offentlig sektor der 2004=100. Kilde: Menon/SSB

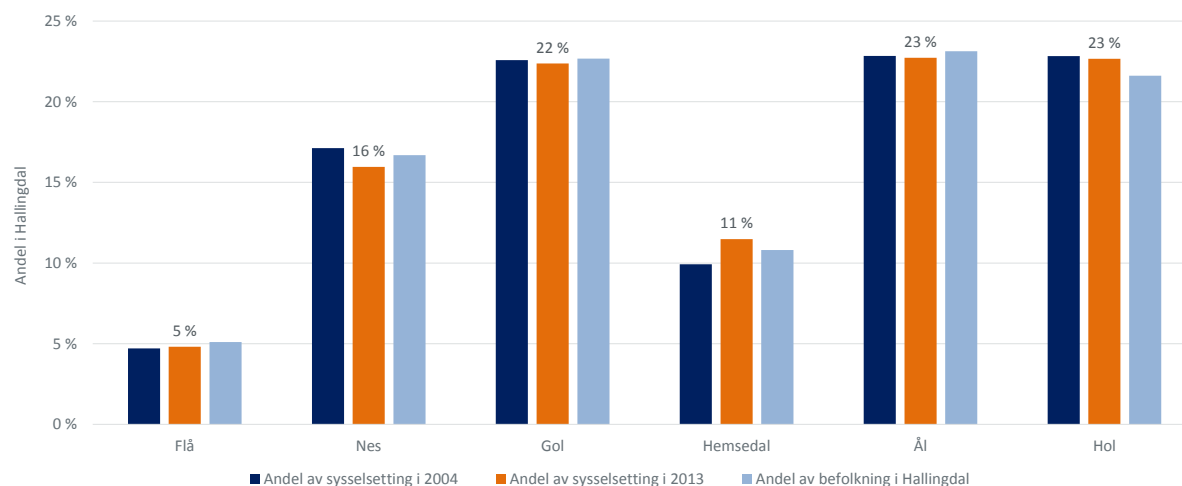

4.1. Næringsvirksomheten er spredt utover hele Hallingdal

Næringsvirksomheten er sterkt knyttet opp mot antall innbyggere i kommunene. Ser vi på andelen arbeidsplasser og andelen innbyggere er disse størrelsene nesten identiske. Litt interessant er det å se at andelen arbeidsplasser i Flå er relativt stabilt over tid. Opprusting av Bjørneparken og nytt kjøpesenter har vært helt avgjørende for at kommunen har kunnet opprettholde sin posisjon i Hallingdal. Nes taper litt terreng i forhold til resten av regionen, mens Hemsedal øker sin relative andel av regionens arbeidsplasser. De største kommunene opprettholder sin posisjon i perioden.

Stabiliteten i regionen er ganske interessant når vi skal tenke regionforstørrelse og vekst. I Hallingdal er det helt tydelig at flere kommuner bidrar til å opprettholde næringsaktivitet. På mange måter kan man si at potensialet i regionen utløses av det potensialet som finnes i den enkelte kommune som i sum er viktig for å opprettholde næringsaktivitet i Hallingdal. Regionforstørrelse vil da kunne komme som en følge av at alle kommunene får utløst sitt fulle potensial i denne modellen. Vi skal gå nærmere inn på hva som har bidratt til vekst i senere kapitler.

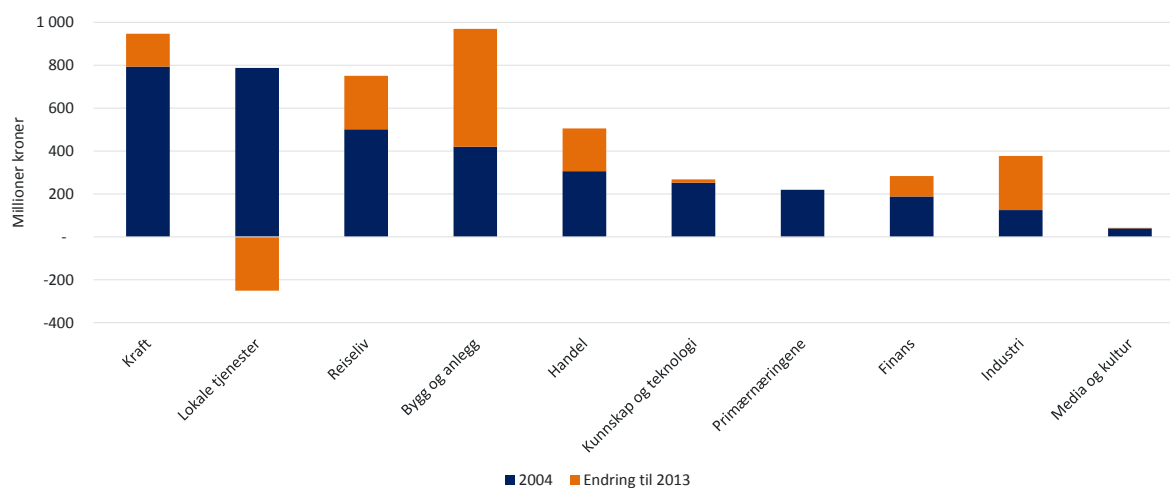
Figur 4-5 Andel av befolkning og sysselsetting i Hallingdal

4.2. Fire næringer driver utviklingen i Hallingdal

Det er spesielt fire næringer som dominerer næringslivet i Hallingdal. Målt i verdiskaping er bygg og anlegg den klart største største næringen i regionen. T Engene på Gol er den største aktøren i 2013 og er en av landets ledende entreprenører på lasting og utkjøring av masser fra tunneler, i tillegg til graving, planering og snøbrøyting. Hallingdal har en unik posisjon for etablering av bygg og anleggsbedrifter. Kort vei til Østlandet og Vestlandet, samt et voksende hjemmemarked gjennom hyttemarkedet gjør at bedriftene har tilgang til et bredt kundegrunnlag og kan sjonglere mellom private og offentlige kunder. Bygg og anlegg er den næringen som har hatt sterkest vekst i perioden 2004 til 2013. Dette skyldes delvis at nye bedrifter har etablert seg i perioden, men den viktigste årsaken er vekst i allerede etablerte bedrifter. Flere av de største bedriftene har doblet sin verdiskaping i perioden. Siden 2004 har verdiskapingen økt med 1,2 milliarder kroner, hvorav bygg og anleggsnæringen stod for 550 millioner. Verdiskaping knyttet til lokale tjenester har gått noe ned i perioden.

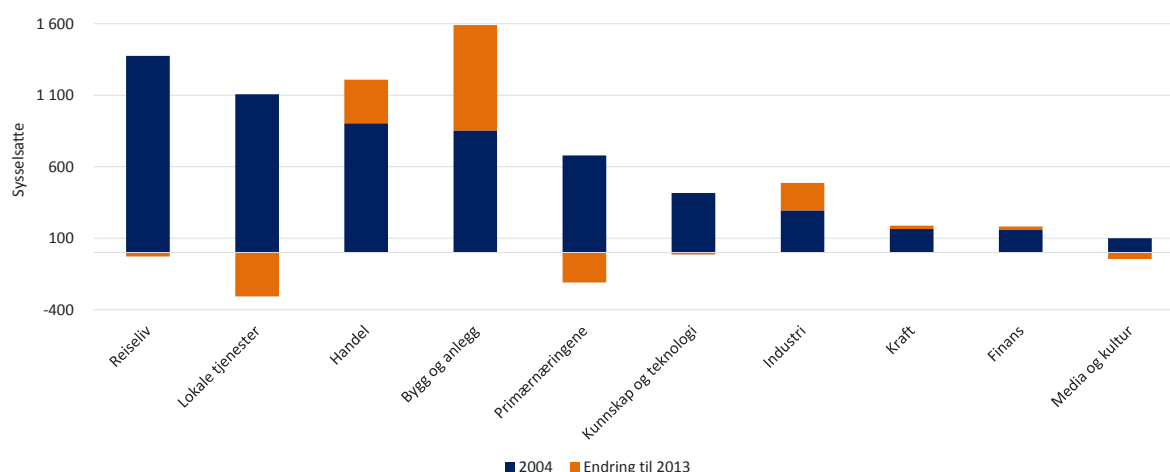
Figur 4-6 Næringsfordelt verdiskaping i Hallingdal i 2004 og 2013 i millioner kroner løpende priser. Kilde: Menon/SSB

Hallingdal er en reiselivsdestinasjon og er rettet mot vinter, sommer og hytteturisme. Helårsturisme har vært et satsningsområde, og flere attraksjoner og aktiviteter (sykling, vandring, klatring, fisking med flere) er tilrettelagt for sommerdestinasjonen Hallingdal. Målt i sysselsetting er reiseliv tredje størst i Hallingdal. Næringen har vekst i sysselsettingen fra 2004 til 2013. Antall sysselsatte i reiselivsnæringen, og for så vidt handel, er trolig undervurdert. Reiselivsnæringen benytter seg av innleid arbeidskraft for å ta unna toppene og disse registreres ikke i statistikken som ansatte. Vi har derfor grunn til å tro at det totale antallet som jobber i reiselivsnæringen er høyere enn statistikken viser. I en reiselivsregion som Hallingdal legger etterspørsel fra besøkende ringvirkninger til andre næringer, slik som handel og bygg og anlegg. Det er ikke mulig å skille ut hvor mye som etterspørres fra lokale og besøkende kunder.

Handelsnæringen har normalt vekst i områder der antall innbyggere øker. I Hallingdal øker denne næringen som en følge av økt etterspørsel fra hyttefolk og fra turister. Figur 4-2 viser en økende andel overnattinger på camping og hytter i regionen. Et trekk ved utviklingen i næringslivet i Hallingdal er at sysselsettingsveksten har kommet i næringer som selger sine varer og tjenester til kunder utenfor regionen.

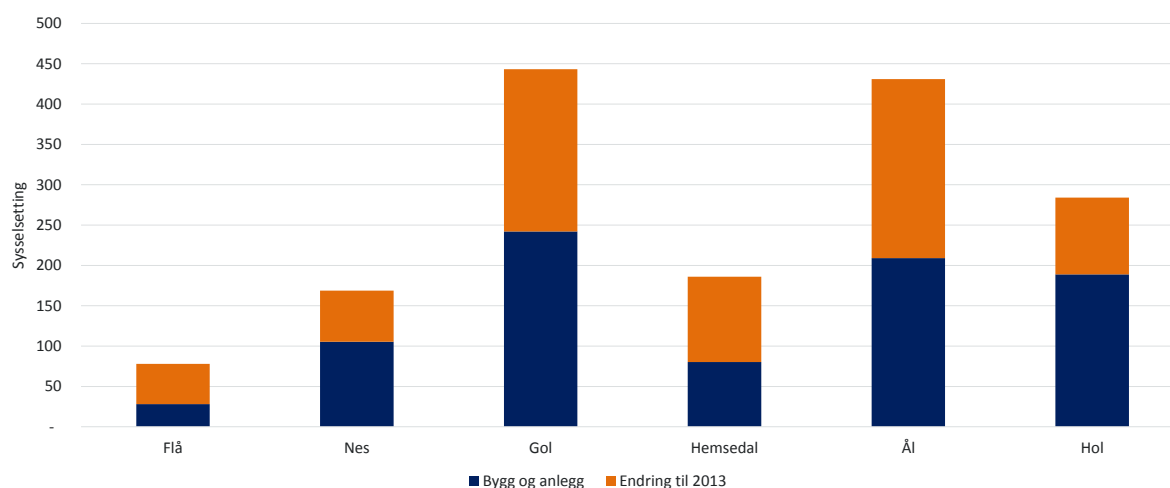
Figur 4-7 Næringsfordelt sysselsetting i Hallingdal i 2004 og 2013. Kilde: Menon/SSB

Lokale tjenester og primærnæringen sysselsetter færre i løpet av perioden. Det samme finner vi innenfor media og kultur. Hallingdølen som er den største arbeidsgiveren innen media og kultur har faktisk økt sin stab i perioden. Nedgangen skyldes mer enkeltprosjekter som avsluttes. Kulturnæringen i Hallingdal er nok også sterkt undervurdert. Dette er ikke spesielt for denne regionen. Flere kultursatsninger er organisert som enkeltpersons foretak og faller utenfor denne statistikken. Offentlige kulturtiltak som dekkes over kommunale budsjetter faller også utenfor statistikken.

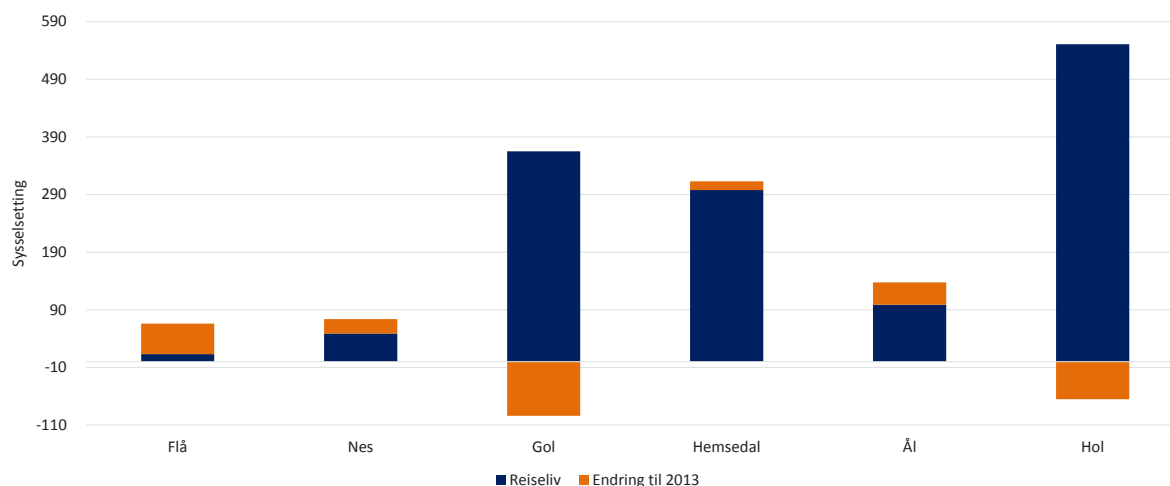
Sysselettingen innen bygg og anlegg har økt i alle kommuner i Hallingdal. Dette er virksomhet som ofte er arealintensiv og derfor i stor grad finner sted utenfor de mest befolkningstette områdene. Et annet poeng med bygg- og anleggsnæringen er at selskapene ofte er lokalisert der eier bor, spesielt innenfor mindre selskaper som driver innenfor utførende bygg- og anleggsvirksomhet (snekker, rørlegger, maler). Markedet for bygg- og anleggstjenester drives av lokal etterspørsel, hyttemarkedet, samt nærhet til større markeder på Øst- og Vestlandet. Med sin nære tilknytning til disse markedene er Hallingdal en ideell lokalisering for bygg- og anleggsbedrifter. Sysselettingen har økt spesielt i de kommunene som har hatt en aktiv satsning i perioden, som Flå med bygging av kjøpesenter og utvidelse av Bjørneparken. I de kommunene hvor bygg og anlegg var store i 2004 har næringen også vokst, Gol og Ål. Det er ingen tvil om at vekst i reiseliv øker aktiviteten i bygg- og anleggsnæringen. Samtidig er det bygg- og anleggsselskaper som i hovedsak har sine kunder utenfor regionen. Disse har andre drivere for vekst.

Figur 4-8 Sysselsetting i bygg og anlegg i Hallingdal. Kilde: Menon

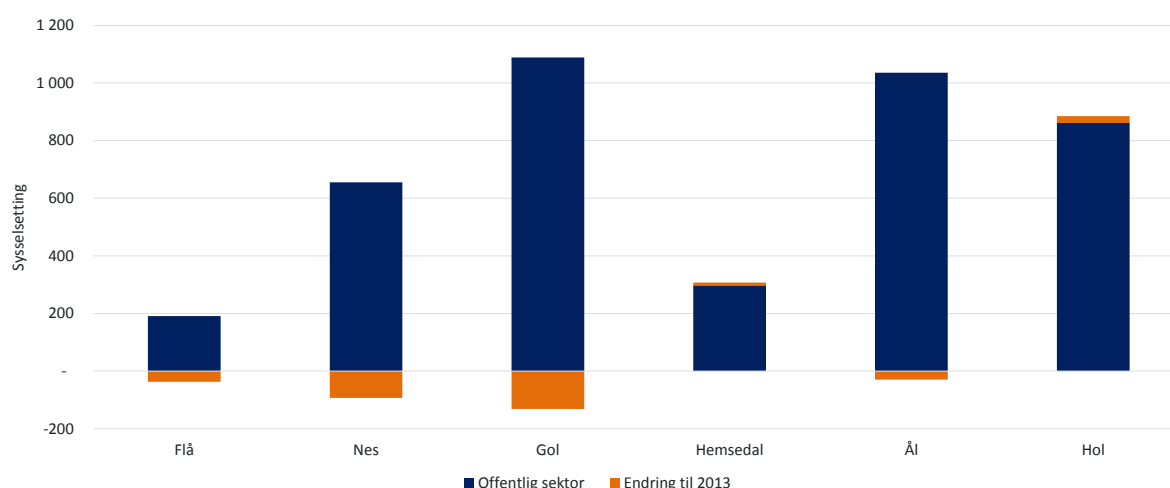
Reiselivsnæringen er en stor og stabil næring i Hallingdal. Det totale inntrykket viser stabilitet og vekst. Det er svært vanskelig å gi et riktig anslag av sysselsettingen innen reiseliv. Dette skyldes bruk av innleid arbeidskraft for å dekke toppene, i tillegg til deltidsstillinger. I reiselivsdestinasjoner som Hallingdal er handel en del av tilbudet til de reisende. Handelsnæringen er relativt godt representert i alle kommunene. Samtidig konsumerer lokalbefolkningen disse tjenestene. Med unntak av Nes har sysselsettingen innen handel økt i Hallingdal. Den betydelige satsningen i Bjørneparken på Flå gir utslag på statistikken. Etableringen av McDonalds på Flå gir også utslag på sysselsetting i reiselivsnæringen. I Gol og Hol har sysselsettingen gått noe ned. Nedgangen er spredt utover mange selskaper og ikke knyttet opp til enkelte hendelser.

Figur 4-9 Sysselsetting i reiseliv i Hallingdal. Kilde: Menon

Innen offentlig sektor ser vi en svak nedgang i sysselsettingen i flere av kommunene. Tatt i betraktning at flere kommuner har hatt en svak vekst eller befolkningsnedgang gir dette bildet mening. Offentlig sektor er tilpasset etterspørselen fra befolkningen og endrer seg i takt med denne. Ikke bare antall innbyggere virker inn på vekst i offentlig sektor, men også tjenestene som disse etterspør påvirker sysselsettingen.

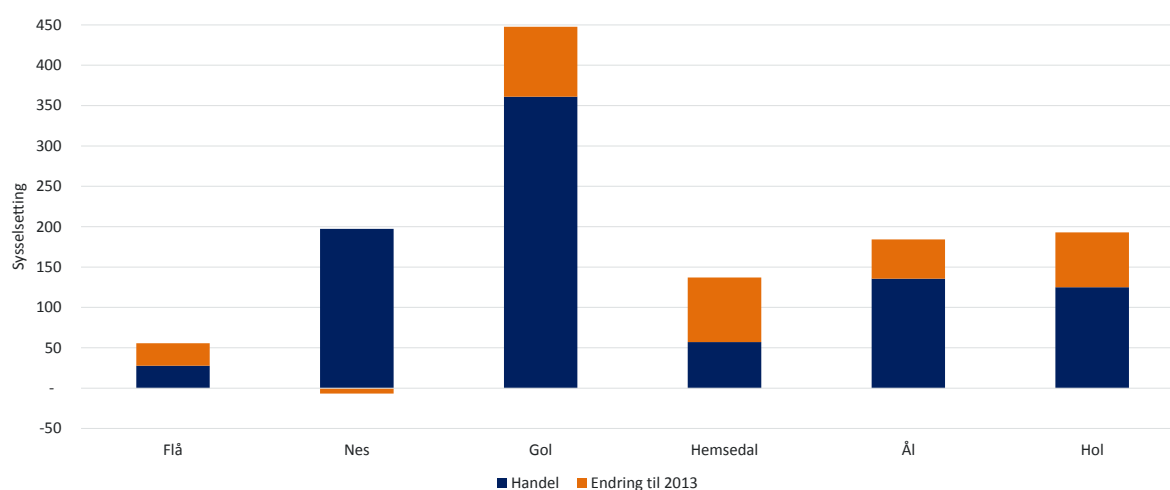
Figur 4-10 Sysselsetting i offentlig sektor i Hallingdal. Kilde: SSB og Menon

4.3. Gol er et handelssentrum i Hallingdal

Målt i sysselsetting er Gol et tydelig handelssentrum i Hallingdal. Veksten har vært størst i Hemsedal og på Hol. Siden befolkningsveksten i Hallingdal har vært lav er det grunn til å tro at veksten har kommet som en følge av økt etterspørsel fra primært tilreisende turister og hyttefolk. På denne grafen fremstår Gol som et tydelig regionsenter. Fra tidligere har vi sett at det er omtrent like mange innbyggere i Gol, Ål og Hol. Målt i sysselsatte i handel trer Gol da frem som et tydelig senter.

Figur 4-11 Sysselsetting i handel i Hallingdal. Kilde: SSB og Menon

Hallingdal trer frem som et tydelig handelssenter også i andre statistikker. Dekningsgrader er et uttrykk for handelsbalansen i en region. Den viser forholdet mellom omsetning per innbygger i regionen sammenliknet med gjennomsnittlig omsetning per innbygger i Norge. Dekningsgrad over 100 er handelsoverskudd. Tilsvarende viser en dekningsgrad under 100 handelslekkasje. Detaljhåndboken for 2014 har beregnet dette og Hallingdal hadde et betydelig handelsoverskudd i 2012, tilsvarende 29,1 prosent over landsgjennomsnittet. Høy dekningsgrad kan forklares med at omsetningen kommer fra andre kunder enn de som er bosatt i regionen. Regioner med høyest dekningsgrad for butikkhandel er ofte turistområder eller områder med stor gjennomfartstrafikk. I Hallingdal er det primært turister og hyttefolk som gir dette resultatet, men regionen ligger også slik til at den er et viktig

knutepunkt mellom Øst og Vest. Hallingdal kommer også høyt ut på tilsvarende statistikk for dekningsgrad innen handel knyttet til mat og drikke med 50,7 prosent over landsgjennomsnittet, detaljhandel med 46,6 prosent over landsgjennomsnittet og sports-, fritids- og kulturbutikker med 80,3 prosent over landsgjennomsnittet.⁹

Figur 4-12 Regioner med høyest dekningsgrad for butikkhandel i 2012. Kilde: Institutt for bransjeanalyser Detaljhandelsboken 2014

Nr.	Region	DG
1	Hallingdal	129,1
2	Kirkenes	122,6
3	Oppdal	120,5
4	Lillehammer	119,9
5	Valdres	117,0
6	Namsos	116,9
7	Trondheim	111,0
8	Moss	110,1
9	Voss	109,6
10	Tromsø	108,9

4.4. Flest arbeidsplasser i næringer med lav produktivitet

En nærings produktivitet kan måles på ulike måter. I grafen under viser vi verdiskaping per ansatt for de ulike næringene i Hallingdal. Verdiskapingen kan deles i to elementer; driftsresultat (EBITDA) per sysselsatt og lønns-kostnader per sysselsatt. Verdiskapingen per sysselsatt sier noe om produktiviteten¹⁰ til de sysselsatte. Verdiskapingen totalt sett sier noe om den helhetlige produktiviteten, men vil avhenge av kapitalintensiteten. En region vil ønske å tiltrekke seg næringer med høy verdiskaping ettersom verdiskapingen gir et godt bilde på den samfunnsmessige avkastningen på næringsvirksomhet.¹¹

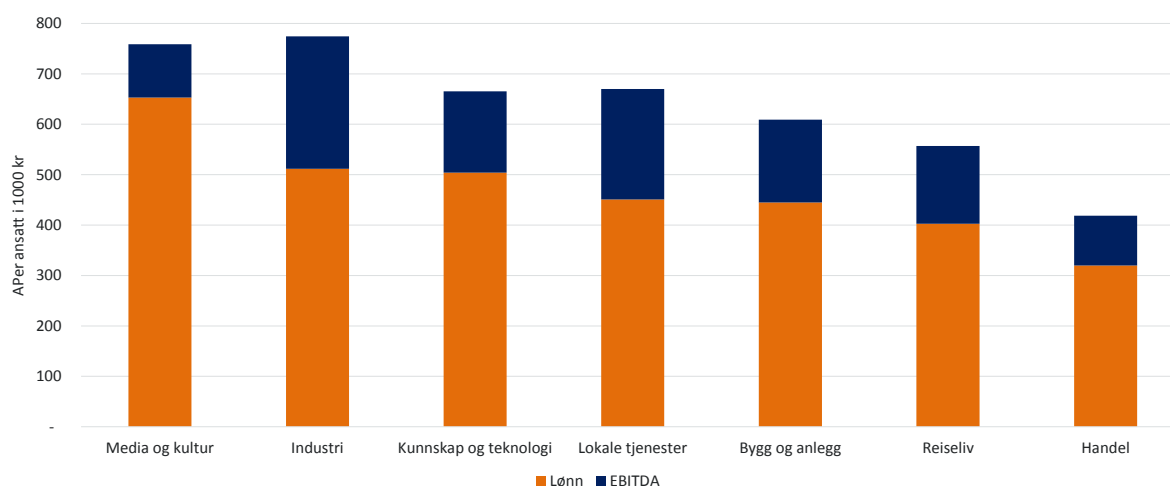
Kraftproduksjon og finans er de to mest produktive næringene når en bruker dette målet. Dette skyldes at lønns-kostnadene er relativt høye i disse næringene, kombinert med at de er svært kapitalintensive. I Hallingdal er finans en relativt liten næring målt i verdiskaping. Den tredje mest produktive næringen i regionen er industri, med en verdiskaping per sysselsatt på like under 800 000 kroner. Ser man på de to andre næringene med størst sysselsetting kommer bygg og anlegg og reiseliv ut litt under snittet med en verdiskaping på henholdsvis 600 000 og 550 000 kroner per sysselsatt. De næringene som klart sysselsetter flest i regionen ligger i det lave siktet.

⁹ Kilde: Detaljhandelsboken 2014, Institutt for bransjeanalyser.

¹⁰ Lønnskostnader per sysselsatt og verdiskaping per sysselsatt er to potensielle mål for arbeidsproduktiviteten. Brutto-produkt per sysselsatt (verdiskaping) sier noe om den helhetlige arbeidsproduktiviteten, men vil avhenge av kapitalintensiteten. Ved bruk av lønnskostnader per sysselsatt justerer man på sett og vis på dette, ved å tilskrive driftsresultatet til kapitalen. Fordelingen av verdiskapingen kan imidlertid avhenge av forhandlingsposisjonen ved siden av produktiviteten, og det vil derfor være lurt å se de to målene i sammenheng. I et mer inngående produktivitetsstudie bør man i tillegg også justere for produktprisen, som kan variere over næringer.

¹¹ Se vedlegg for mer informasjon om verdiskaping som mål.

Figur 4-13 Næringsfordelt verdiskaping i Hallingdal i 2013 fordelt på EBITDA og lønnskostnader. Kilde: Menon (2015)

4.5. Reiselivet har høy konkurransekraft sammenliknet med andre land

Reiselivsnæringen¹² er en større næring i Hallingdal. I tillegg til å konkurrere med andre reiselivsregioner i Norge konkurrerer den med reiselivsdestinasjoner i resten av Europa. Selv om reiselivsnæringen har lavere produktivitet sammenliknet med andre næringer i Hallingdal har den høy konkurransekraft sammenliknet med tilsvarende næring i andre land. Vi kan ikke trekke ut Hallingdal i internasjonal statistikk, så vi må nøye oss med å se på næringen i Buskerud som helhet. Det er flere forhold som bestemmer en regions internasjonale konkurranseevne. Vi kommer ikke til å behandle alle av disse her. Tallene ble første gang presentert i *Mulighetsstudie – vekst og verdiskaping i Buskerud – Menon-rapport nr. 6-2014*, og er relevant for denne studien også.

For å kunne si noe om Buskeruds nasjonale og internasjonale konkurranseevne har vi fokusert på tre økonomiske nøkkeltall:

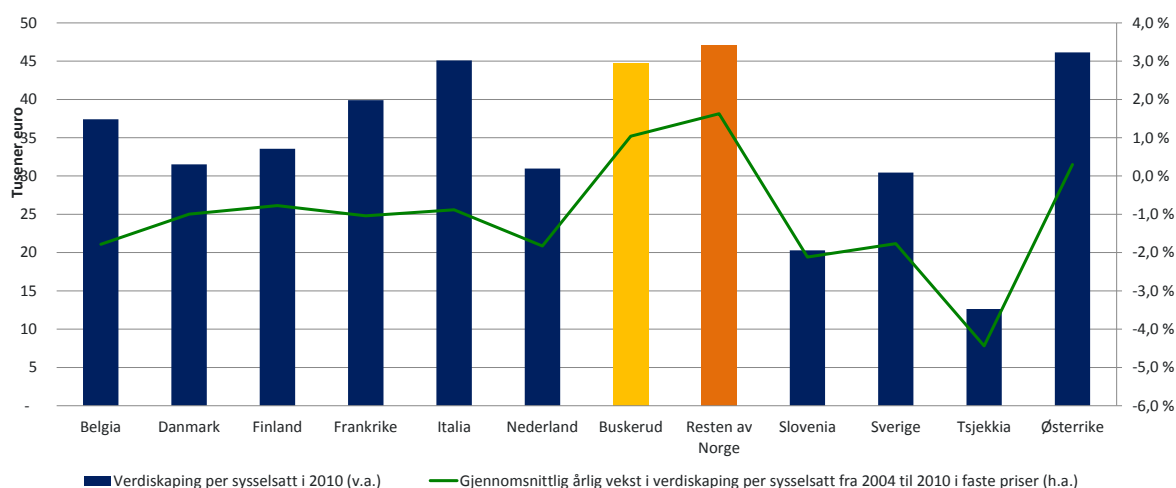
- Næringens verdiskaping – målt i verdiskaping per sysselsatt i løpende priser
- Næringens produktivitet – målt i vekst i verdiskaping per sysselsatt i faste priser
- Næringens lønnsomhet – målt i gjennomsnittlig driftsmargin for næringen i regionen/landet

Verdiskaping i løpende priser kan dekomponeres i to effekter – priseffekten og arbeidsproduktiviteten. Verdiskaping sier noe om hvor god avkastning man får på innsatsfaktorene; arbeidskraft og kapital. For å sammenligne næringens evne til å skape merproduksjon (høyere verdier enn summen av vareinnsatsen) ser vi på verdiskapingen i 2010 per sysselsatt i løpende priser. Preiseffekten kan også ha et element av produktivitetseffekt dersom næringen har klart å snu seg over i mer lønnsomme næringer. Ved å se på utviklingen i verdiskaping per ansatt målt i faste priser, luker vi ut denne priseffekten og sitter igjen med arbeidsproduktivitetseffekten.

¹² I OECDs STAN database (4. revisjon) er de økonomiske nøkkeltallene fordelt etter ulike NACE-koder. Vår næringsinndeling i resten av rapporten går på tvers av ulike NACE-koder, vi har derimot ikke anledning til å gjøre en så detaljert fordeling for andre land. Vi har derfor måttet begrense de ulike næringene tilknyttet de NACE-kodene som representerer næringen best. For å gjøre variablene sammenlignbare er alle tall omgjort til Euro. Omgjøringen til Euro er basert på årsgjennomsnitt registrert i Norges Bank.¹² OECDs STAN database er oppgitt kun på landsbasis. For å komme ned på fylkesnivå har vi benyttet Menons database til å estimere forholdet mellom nøkkeltallene til næringene i Buskerud og resten av Norge. Disse forholdstallene er så brukt for å splitte tallene oppgitt på nasjonalt nivå i OECDs Stan-database inn i tall som representerer utviklingen i Buskerud og tall som representerer utviklingen i øvrige deler av Norge.

Reiselivsnæringen¹³ i Buskerud har som figuren under viser en noe lavere verdiskaping per sysselsatt sammenlignet med resten av landet. Sammenlignet med andre OECD-land derimot er det kun Italia og Østerrike som kan vise til like høy verdiskaping per sysselsatt som resten av Norge og Buskerud.

Figur 4-14 Verdiskaping per sysselsatt (løpende 2010), Vekst i verdiskaping per sysselsatt (fast) i reiselivsnæringen. Kilde: OECD (2013) og Menon (2013)

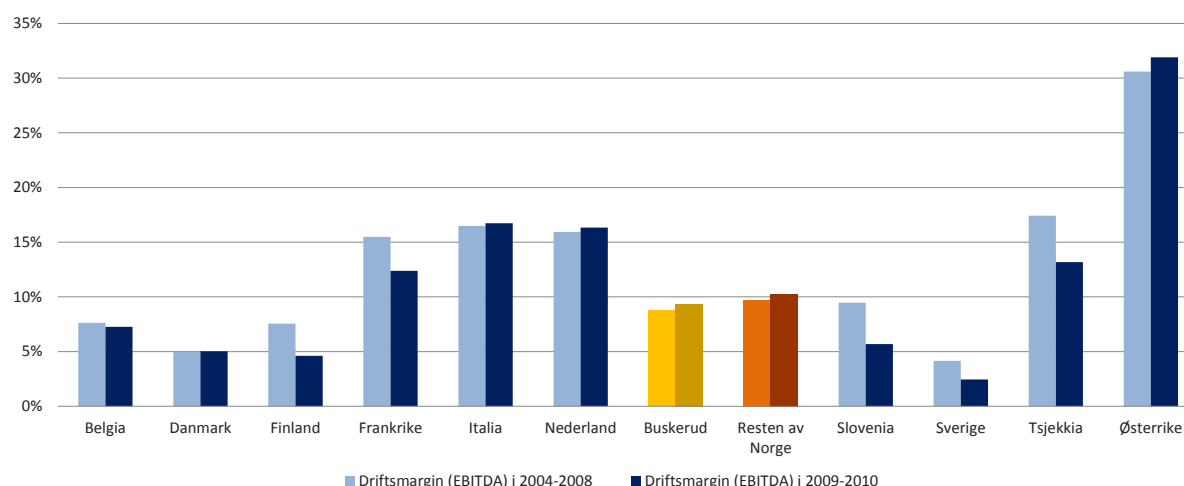

Når det gjelder gjennomsnittlig årlig vekst i verdiskaping per sysselsatt i faste priser er det kun i Buskerud, resten av Norge og Østerrike at denne har vært positiv. Dette betyr at det er i disse landene man har hatt en positiv arbeidskraftsproduktivitet. I Norge og Buskerud er noe av dette begrunnet i en relativt større økning i lønnskostnader som over tid kan være hemmende for den internasjonale konkurransekraften dersom dette reduserer den relative lønnsomheten i næringen.

For at en næring skal være konkurransedyktig over tid må bedriftenes lønnsomhet også være god. Høyere lønnsomhet gjør næringen attraktiv for nye investeringer i tillegg til at det gjør det mulig å øke lønninger og dermed tiltrekke seg relevant arbeidskraft. For å måle dette ser vi på gjennomsnittlig driftsmargin i perioden 2004-2008 og 2009-2010.

¹³ Reiseliv er her definert som NACE 55 «Overnattingsvirksomhet», NACE 56 «Serveringsvirksomhet» og NACE 79 «Reisebyrå- og reisearrangørvirksomhet og tilknyttede tjenester»

Figur 4-15 Driftsmargin i 2004 til 2008 og 2009 til 2010 i reiselivsnæringen Kilde: OECD (2013) og Menon (2013)

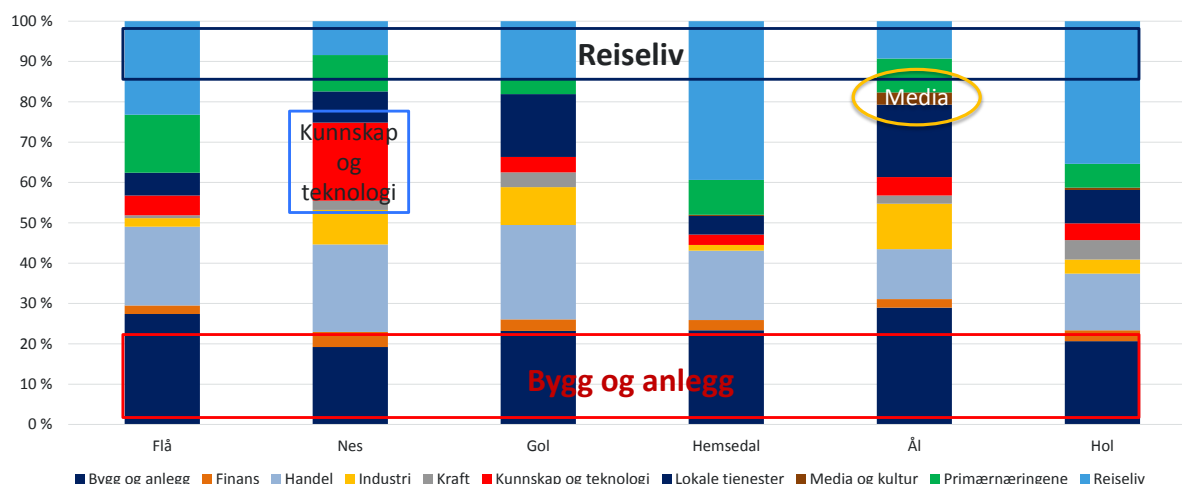

Figuren over viser gjennomsnittlig driftsmargin i reiselivsnæringen i perioden 2004 til 2008 og 2009 til 2010. Lønnsomheten i Buskerud og resten av Norge er omtrent på gjennomsnittet blant de OECD-landene vi sammenligner med. Igjen er driftsmarginen i begge perioden noe lavere i Buskerud enn ellers i landet (ca. ett prosentpoeng i perioden 2009 til 2010). Dette viser at det høye kostnadsnivået i Norge sammenlignet med andre land ikke kompenseres av en relativt høyere kvalitet i varene og tjeneste som tilbys. Likevel har lønnsomheten i Buskerud og resten av Norge økt i motsetning til de fleste andre land. Det er også verdt å merke seg at næringen i Buskerud har en høyere lønnsomhet enn i de andre nordiske landene vi ser på her. Sammen med produktivitetsutviklingen over indikerer dette høyere konkurranseevne ovenfor disse nordiske landene, mens man står i en svakere posisjon sammenlignet med næringen i Østerrike, Italia og Frankrike.

4.6. Ingen tydelig arbeidsdeling blant kommunene i Hallingdal

Tar vi bort størrelse er nærings sammensetningen i kommunene i Hallingdal ganske lik. I alle kommunene er reiseliv og bygg og anlegg to viktige næringer. Hemsedal og Hol er to tydelige sentra for reiselivsnæringen i Hallingdal. Andelen arbeidsplasser innen handel er også ganske likt fordelt på kommunenivå. Nes skiller seg ut med en høyere relativ andel arbeidsplasser innen kunnskaps- og teknologibedrifter. Tilsvarende skiller media og kultur seg ut som næring i Ål kommune. Det er industrivirksomhet i alle kommunene, mest på Gol og i Ål kommune. Primærnæringene er viktige arbeidsplasser i alle kommunene.

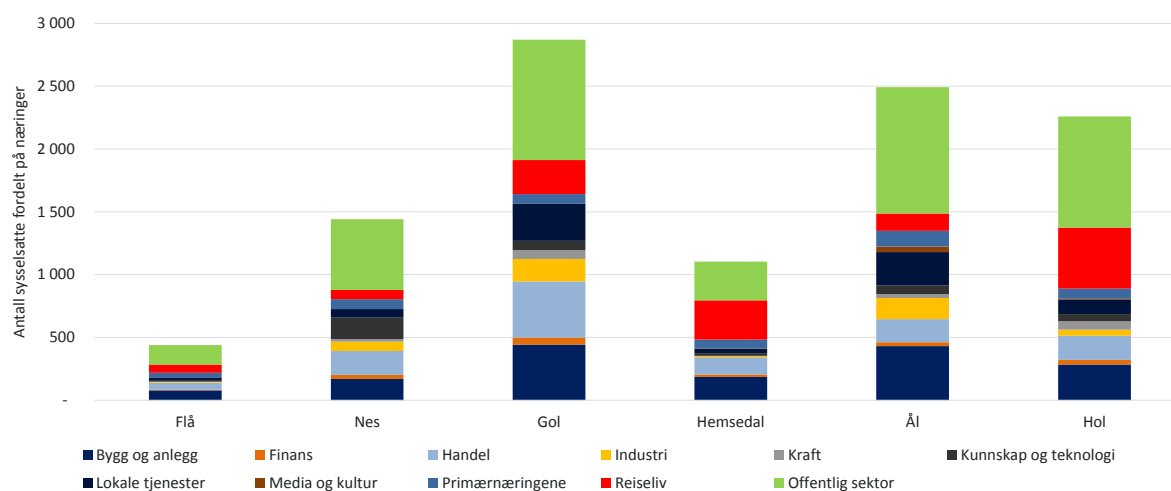
Figur 4-16 Næringsfordelt sysselsetting på kommunenivå i 2013. Kilde: Menon (2015)

I grafen ovenfor vises næringsfordelt sysselsetting for de seks kommunene i regionen i 2013. De tre næringene bygg og anlegg, handel og reiseliv står bak henholdsvis 15, 11 og 13 prosent av den totale sysselsettingen i regionen og er dermed de tre klart mest betydningsfulle næringene. Offentlig sektor, her definert som all sysselsetting som ikke kan forklares med privat næringsliv, står for 37 prosent av sysselsettingen i 2013. I senere kapitler vil vi gå nærmere inn på næringslivet i hver enkelt kommune.

Figuren over viser tre tydelige poenger. Først og fremst ser vi ingen tydelig arbeidsdeling mellom kommunene i Hallingdal. Nærings sammensetningen i de seks kommunene er i stor grad ganske lik. Et annet poeng vi ønsker å trekke frem er at næringslivet i kommunene, til tross for likhet, tilbyr arbeidsplasser innenfor flere næringer. Dette er viktig for å være attraktiv for nye innbyggere. Et tredje poeng er at vi finner enkelte klynger som kan skape et potensial i regionen. Media og kultur på Ål og kunnskap og teknologi på Nes (DEFA). Hvordan antall sysselsatte i Hallingdal fordeler seg utover ulike næringer er illustrert i grafen under.

Figur 4-17 Antall sysselsatte fordelt på næringer. Kilde: Menon/SSB

5. Samspill i arbeidsmarkedet

Tilgang på nok og kvalifisert arbeidskraft er avgjørende for at bedriftene skal kunne realisere sitt fulle potensial. Det er en klar sammenheng mellom befolkningsutvikling og vekst i sysselsetting. Dette gjør samhandling i arbeidsmarkedet til et viktig verktøy i regional utvikling og hjelper oss å forstå samspillet mellom kommuner i en region, slik som i Hallingdal.

Det er liten tvil om at samhandling i arbeidsmarkedet påvirker regionens økonomiske vekst over tid. Der regioner evner å tiltrekke seg rett og nok kompetanse gis mulighet for vekst. Netto utpendling i en region betyr at det er tilgjengelig arbeidskapasitet i regionen, noe som kan gi rom for bedriftsetableringer.

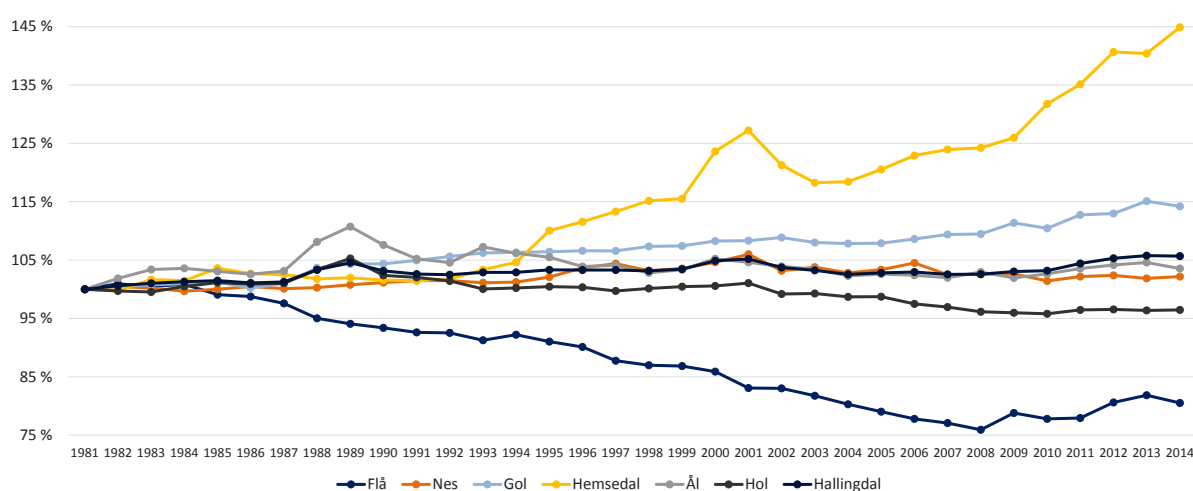
Tilbud og etterspørsel henger tett sammen. Arbeidsmarkedet i en region er avhengig av hva slags muligheter som finnes for arbeidsdeltakelse, til å få en interessant jobb i nærmiljøet og hvordan arbeidsutveksling mellom regioner fungerer. Klynger er med på å gjøre arbeidsmarkedet attraktivt og gir en positiv effekt.

En forutsetning for vekst er at innbyggerne er sysselsatt og deltar i arbeidslivet. Høy yrkesdeltakelse og lav arbeidsledighet i utgangspunkt innebærer at økt sysselsetting ikke kan skapes uten innflytting eller innpendling, noe som kan gi vekstutfordringer i kommuner med lav befolkningsvekst. Mens attraktiviteten til næringslivet blir behandlet under kapittelet om samspill i næringslivet, skal vi her se nærmere på hvor folk bor og hvor folk jobber. I tillegg handler det om befolkningsvekst. Vi skal se på det siste først.

5.1. Befolkningsvekst i Gol og Hemsedal

Den antatt viktigste variabelen for vekst i en region er knyttet til om folk faktisk flytter inn i regionen, det vil si om denne har en netto befolkningsvekst. De lange linjene viser en tydelig utfordring knyttet til befolkningsvekst i Hallingdal. Hemsedal og til dels Gol kan vise til vekst over en lengre periode. Fra 1.1.2008 til 1.1.2014 økte Norges befolkning med 8,5 prosent. Ser vi på Hallingdal samlet lå veksten 5,5 prosentpoeng under dette, på tre prosent i samme periode.

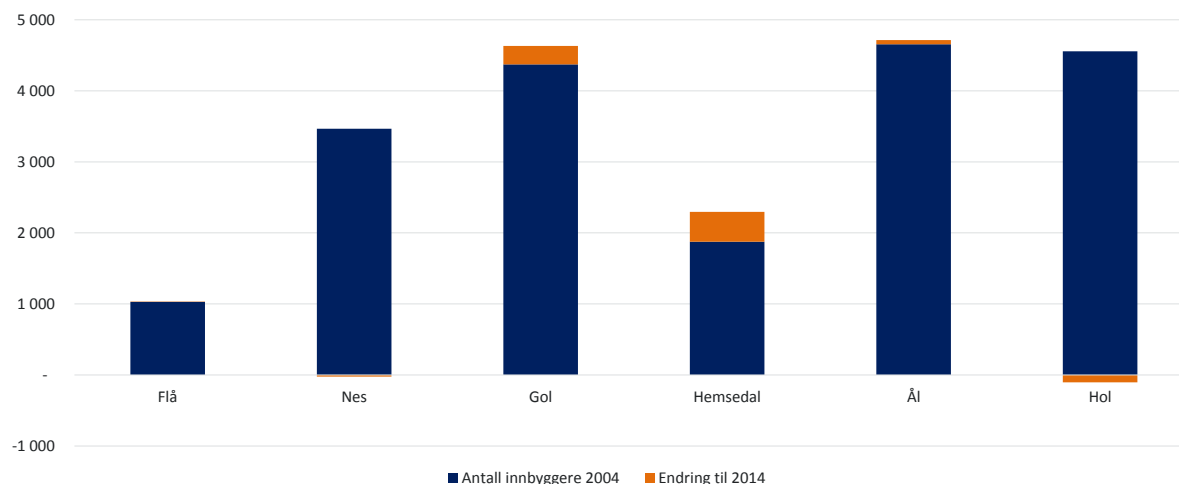
Figur 5-1 Indeksert befolkningsutvikling 1981=100. Kilde: SSB/Panda

Også på kort sikt fremstår Hemsedal og Gol som befolkningsmotorer i Hallingdal med befolkningsvekst på henholdsvis 22 og seks prosent i perioden fra 2004 til 2014. Figuren under tydeliggjør dette poenget. Den viser tydelig

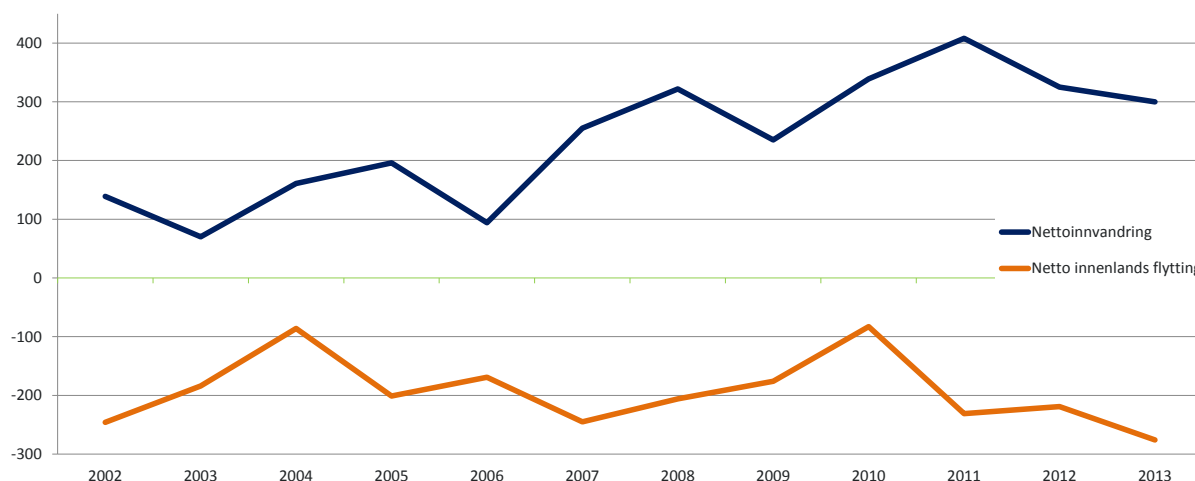
at det er til Gol, Hemsedal og til dels Ål de nye innbyggere flytter. Med unntak av Hol er befolkningstallet i de andre kommunene svært stabil.

Figur 5-2 Antall innbyggere. Kilde: SSB

Det er netto innvandring som skaper veksten. For de som flytter innenlands fremstår Hallingdal som mindre attraktivt. Dette mønsteret kan ha med næringsstrukturen å gjøre. Mens reiselivsnæringen er en attraktiv næring for svensker, tiltrekker bygg og anleggsnæringen arbeidere fra blant annet Øst-Europa. I kapittel 4 så vi at bygg og anlegg og reiseliv var to større næringer målt i sysselsetting. At Skistar i Hemsedal er svensk kan også ha en innvirkning på dette resultatet. I 2014 var det innbyggere fra 79 nasjoner i Hallingdal hvorav 23 prosent var fra Polen og åtte prosent fra Sverige (av totalt 2 589 personer).

Figur 5-3 Nettoflytting Hallingdal. Kilde: SSB/Panda/BFK

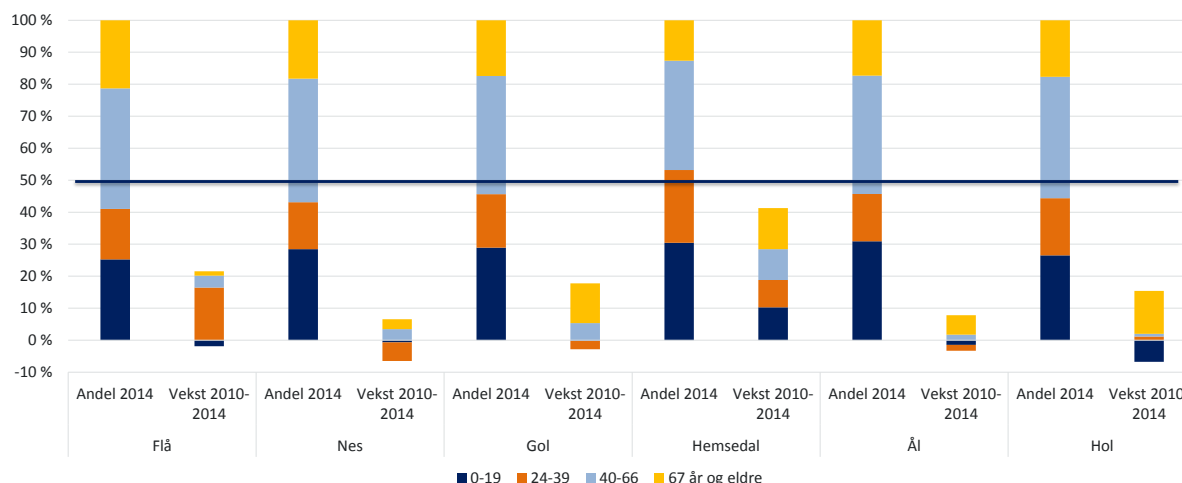

En annen viktig faktor ved hvem som flytter inn og hvem som flytter ut av regionen er alder på den som flytter. En region som skal skape vekst er avhengig av å beholde produktive innbyggere og at de som flytter inn er i arbeidsfør alder. Fra Figur 5-4 under kan vi lese følgende poenger:

Befolkningen i Hallingdal er godt voksen. Over 50 prosent av innbyggerne i Hallingdal er over 40 år. Det er vekst i de øvre alderssegmentene i alle kommunene. Hemsedal og Flå er attraktive for unge voksne i alderssegmentet

24-39 år. I Hemsedal kan dette skyldes virkninger av asylmottaket som er etablert i kommunen. I perioden fra det er fattet vedtak om opphold til personen får bosettingskommune regnes personen som innbygger i kommunen hvor mottaket ligger. Dette kan være med å blåse opp tallene for Hemsedal. Det er ikke midler i denne studien til å gå dypere inn i dette.

Figur 5-4 Andel og endring i befolkningen fra 2010-2014 per kommune fordelt på alder. Kilde: SSB

5.2. Hvor er det folk bor og hvor er det folk jobber?

Et klart samspill mellom kommuner er hvor folk bor og hvor folk jobber. Kortere reisetid og lavere reisekostnader gi samfunnsøkonomiske gevinster (NOU 2011:3, s. 66), slik at gode og godt betalte jobber nært bostedet er gunstig både for samfunnet og den enkelte. Pendling sprer aktivitet utover et større område, men kan også skape kø og kaos i pressområder. Det er med andre ord ingen fasit på hva som er riktig. Vi vet fra andre studier av infrastrukturbygginger at produktiviteten i arbeidslivet øker når regioner blir koblet tettere sammen. Det er flere grunner til dette. Et helt sentralt poeng er at konkurransen mellom bedrifter og om arbeidstakere øker når regioner knyttes tettere sammen. Bedriftene får flere konkurrenter og dermed sterke incentiver til å holde seg i front konkurransemessig. Arbeidstakerne får på sin side et større jobbmarked der flere jobbtilbydere kan være aktuelle. Bedriftene kan også velge mellom flere ansatte. Tabellen under viser utvekslingen av arbeidstakere mellom kommunene i Hallingdal. Mer presist viser den andel av sysselsetting i kommunen som løses ved innpendling fra andre kommuner. Under vises tallstørrelsene i prosent og faktiske størrelser.

Tabell 5-1 Bo- og jobbkommune i 2013. Kilde: Menon/SSB (2015)

		Jobber i...					
		Flå	Nes	Gol	Hemsedal	Ål	Hol
Bor i ...	Flå	80 %	3 %	1 %	0 %	0 %	0 %
	Nes	5 %	84 %	9 %	0 %	4 %	0 %
	Gol	2 %	5 %	66 %	5 %	8 %	1 %
	Hemsedal	0 %	0 %	4 %	87 %	1 %	0 %
	Ål	0 %	1 %	10 %	1 %	75 %	5 %
	Hol	1 %	1 %	2 %	0 %	7 %	88 %
Andel av arbeidskraft som løses med arbeidskraft i regionen		89 %	93 %	92 %	93 %	95 %	94 %
Totalt antall sysselsatte i regionen		439	1 441	2 870	1 103	2 493	2 259

Tabell 5-2 Bo- og jobbkommune i 2013. Kilde: Menon/SSB (2015)

		Jobber i...					
Bor i ...		Flå	Nes	Gol	Hemsedal	Ål	Hol
	Flå	353	44	20	2	10	1
	Nes	24	1 212	257	2	88	9
	Gol	9	67	1 884	51	193	13
	Hemsedal	-	3	125	955	18	5
	Ål	2	12	288	9	1 863	120
	Hol	4	9	68	4	185	1 979
SUM		392	1 347	2 642	1 023	2 357	2 127
Totalt antall sysselsatte i regionen		439	1 441	2 870	1 103	2 493	2 259

Av tabellen kan vi lese tre sentrale poenger.

Syssettingsbehovet i regionen løses av det interne arbeidsmarkedet i regionen. Tilgangen på arbeidskraft løses i stor grad av arbeidstakere som bor i en av de seks kommunene i Hallingdal. Dette poenget er illustrert i den grå linjen i tabellen. Fem av seks kommuner løser over 90 prosent av sin etterspørsel etter arbeidskraft gjennom arbeidstakere som bor i egen eller en av de andre kommunene i Hallingdal. Unntaket er Flå der elleve prosent av sysselsettingen i kommunen kommer fra kommuner utenfor Hallingdal.

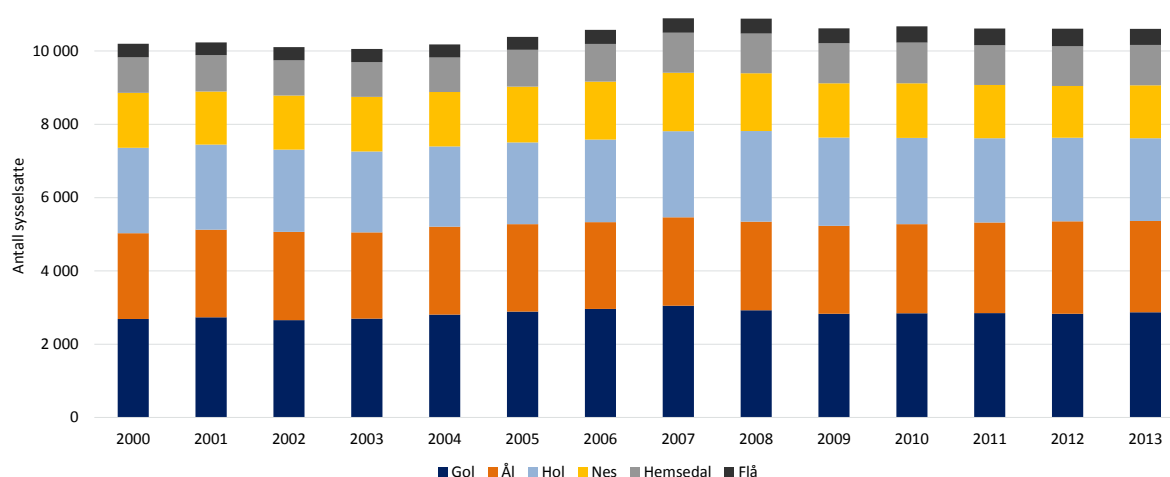
Mange bor og jobber i samme kommune. Samtidig er det mange som bor i den samme kommunen de jobber i. Dette er illustrert ved de oransje boksene i tabellen, der prosenttallet viser andel av den totale arbeidsstyrken som løses ved hjelp av intern arbeidskraft, det vil si ved ansatte som jobber og bor i samme kommune. Gol skiller seg klart ut ved at kun 66 prosent av de som jobber i kommunen også bor i kommunen.

Størst arbeidsutveksling mellom Gol og de andre kommunene i Hallingdal Av tabellen kan vi se at det er større arbeidsutveksling mellom Gol og de andre kommunene. Dette er først og fremst en konsekvens av at det klart største jobbmarkedet er i Gol. Det nest største jobbmarkedet er i Ål, også her er arbeidsutvekslingen betydelig med de andre kommunene i Hallingdal. Det at det i 2013 ikke var registret arbeidstakere i Ål med bostedsadresse i Flå kan skyldes lang reisevei, samt at andre større arbeidsmarkeder i Buskerud ligger nærmere for de som bor på Flå.

5.3. Hvor er det arbeidsplassene finnes og skapes?

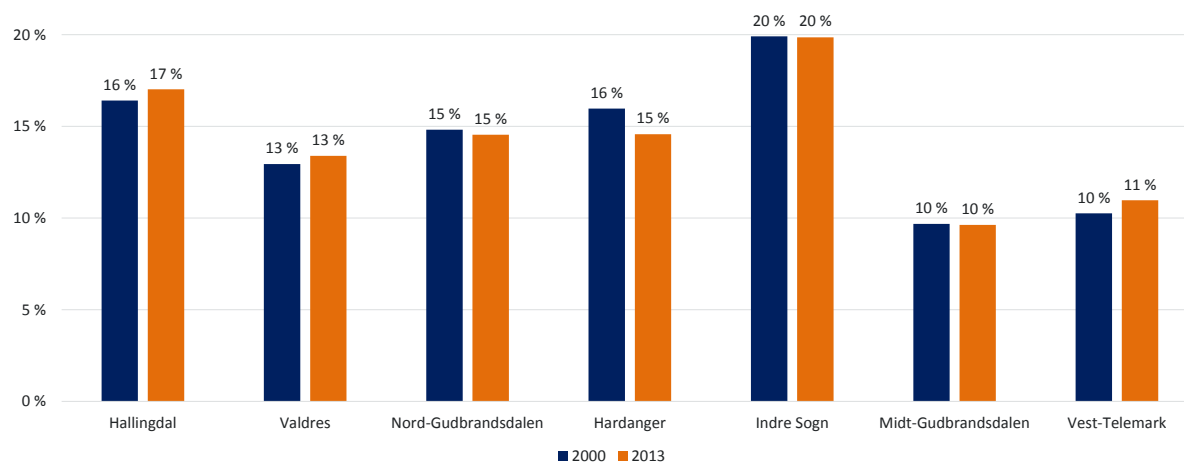
Det er nær sammenheng mellom befolkningsutvikling og utvikling av næringslivet. En region som skal vokse og tiltrekke seg flere innbyggere er avhengig at det skapes arbeidsplasser lokalt. I perioden fra 2000 til 2013 økte antallet arbeidsplasser i Hallingdal med 408. De største arbeidsmarkedene er på Gol, Ål og Hol. Det er også i disse tre kommunene det bor klart flest mennesker. Antall personer er en klar driver for arbeidsplasser. Ser vi på andel av befolkning og andel av sysselsetting i kommunene i Hallingdal er denne prosentandelen nesten sammenfallende. Dette er nærmere illustrert i Figur 8-5 i kapittel 9.

Figur 5-5: Antall arbeidsplasser. Kilde: SSB

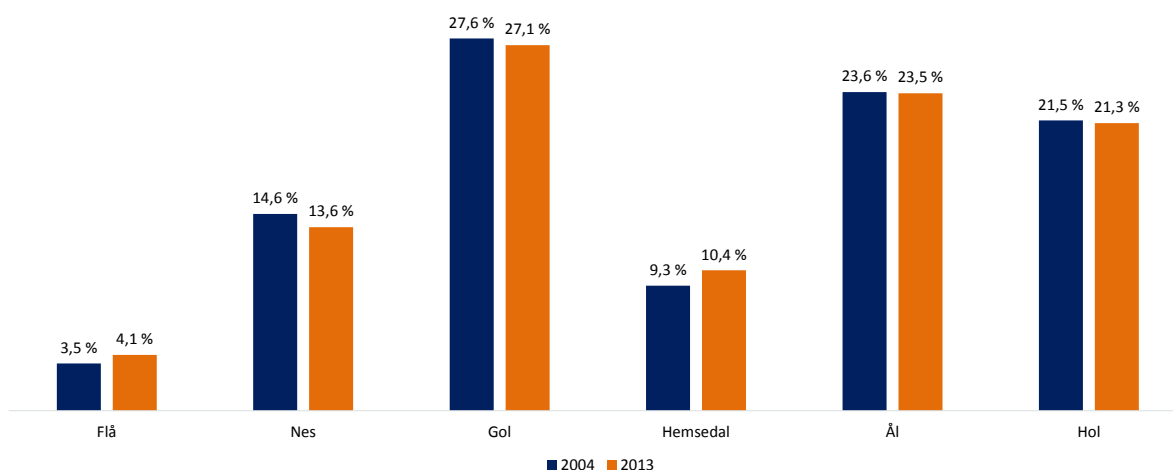
Sammenliknet med andre regioner kommer Hallingdal godt ut når vi ser på evnen regionen har til å skape eller beholde arbeidsplasser. Figuren nedenfor viser andelen arbeidsplasser i ulike regioner sett opp mot total sysselsetting i regionene i figuren. Sammenliknet med andre distrikter skapes det relativt mange arbeidsplasser i Hallingdal. Tilsvarende ser vi også i Vest-Telemark. De andre distriktene har en svakere utvikling. Sammenlikner vi Hallingdal med Norges evne til å skape arbeidsplasser har Hallingdal forbedret seg med 0,02 prosentpoeng fra 0,45 prosent i 2000 til 0,47 prosent i 2013.

Figur 5-6 Andel arbeidsplasser fordelt på regioner. Kilde: SSB

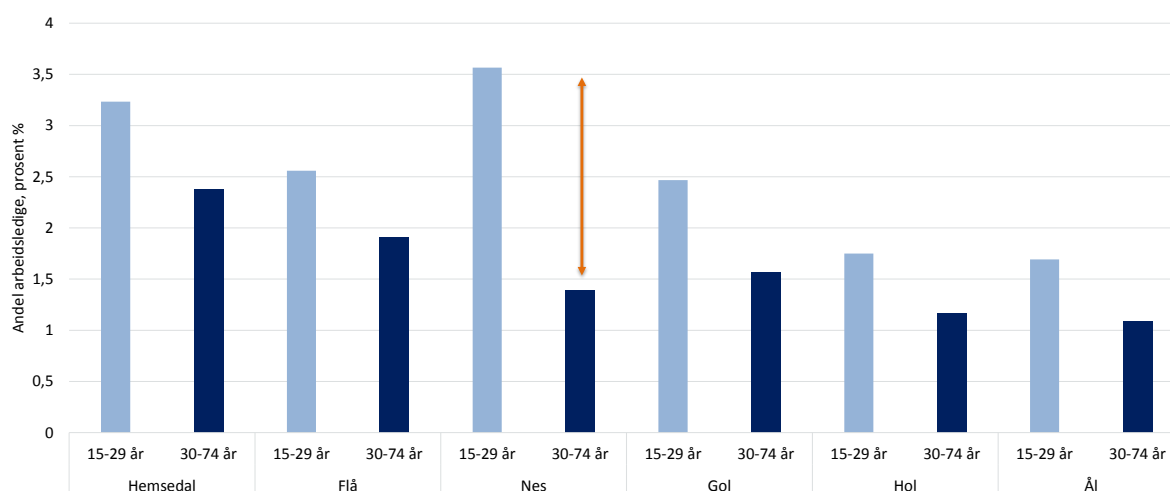
Det er vekst i antall arbeidsplasser i Hemsedal og Flå som gir dette resultatet. I tillegg bidrar det at arbeidsmarkedet i de tre største jobbkommunene har vært stabilt. Mens bygg og anlegg er den næringen som har vokst mest i Flå, er det reiseliv som har vokst mest i Hemsedal i perioden.

Figur 5-7 Utvikling i andel arbeidsplasser i seks kommunene sett opp mot arbeidsplasser i Hallingdal. Kilde: SSB

Det er lav arbeidsledighet i Hallingdal. Arbeidsledigheten er høyere blant den yngre aldersgruppen. Figuren under viser at det er spesielt stor forskjell mellom ledighet blant yngre og eldre i Nes. Det har ikke vært midler i prosjektet til å forfølge dette videre.

Figur 5-8 Andel registrert arbeidsledige i ulike aldersgrupper, 2014. Kilde: SSB

5.4. Utdannelsesnivå øker innover i dalen

I et næringsliv som blir stadig mer internasjonalt, teknologisk avansert og dynamisk, spiller kunnskap en stadig viktigere rolle for bedrifters konkurranseevne. Dette gjelder spesielt for norske bedrifter som har et langt høyere kostnadsnivå enn bedrifter i de fleste andre land. Siden norske konkurranseutsatte næringer vanskelig kan konkurrere på pris alene, blir kvalitets- og kunnskapsbygging stående sentralt. Kunnskapsbasert næringsutvikling handler om å øke kunnskapsinnholdet i det eksisterende næringslivet, og å omstille til nye næringer og vri næringsvirksomhet mot nye markeder.

Utvikling av et kunnskapsbasert næringsliv er sentralt, spesielt på regionsnivå. Ofte skjer dette i et dynamisk samspill mellom bedrifter og kunnskapsaktører, hvor markeds- og brukerbehov setter premisser for kunnskapsutvikling. Videre vil denne kunnskapen omdannes til produkter, tjenester og prosesser, hvilket leder til lønnsom vekst for bedriftene som er involvert og til økt verdiskaping for samfunnet som helhet.

Mens det tidligere var vanlig å skille mellom kunnskapsintensive og lite kunnskapsintensive næringer, gir skillet mindre mening i dag. Ledende bedrifter innenfor alle næringer er i dag kunnskapsintensive, og det foregår kunnskapsdrevet utvikling i alle næringer. Men er det slik at deling av kompetanse innvirker på samspill i en region? Vår hypotese inn i dette spørsmålet var at dette helt klart kunne være tilfelle. I bo- og arbeidsmarkeds-regioner som Hallingdal vil kunnskapsmedarbeidere - på alle nivåer - kunne skape samspill i regionen.

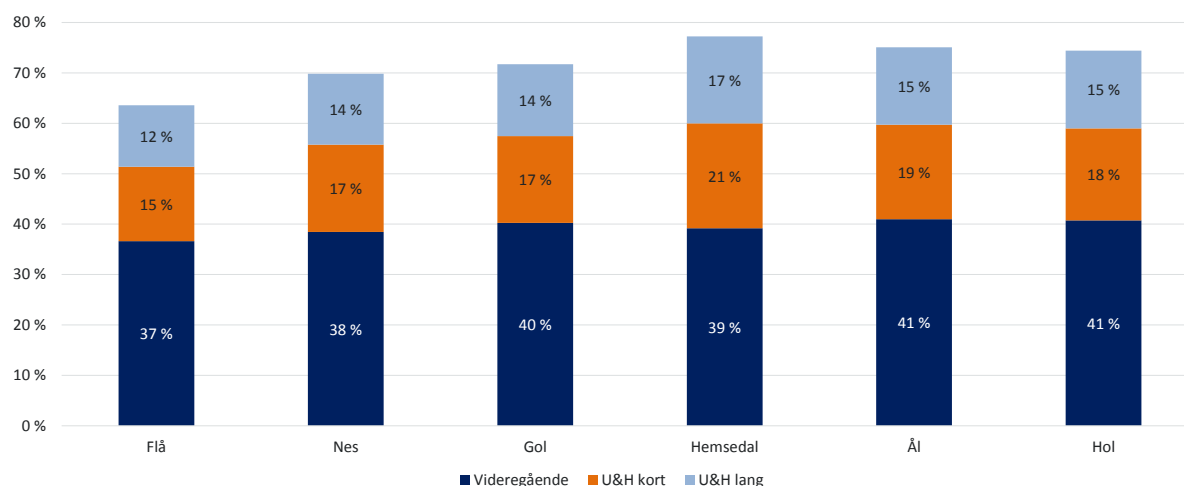
Dette kan både skje gjennom pendling av kompetanse, slik som beskrevet i neste avsnitt, eller det kan skje ved at folk bytter jobb og benytter sin kunnskap hos nye aktører. På den måten blir tilgangen på kompetanse en samspillsfaktor i en region. En regions evne til å utvikle seg, møte fremtidige utfordringer og derigjennom forbli konkurransedyktig er i økende grad avhengig av næringslivets investeringer i kunnskap og kompetanse og dens evne til å utnytte den humankapitalen som finnes i regionen og tiltrekke seg ny. Gjennom tilgangen av kompetanse i hver kommune formes mulighetsrommet til regionen. Selv om samspillseffekter av tilgjengelig kunnskap ikke er direkte påvisbare vil vi likevel se på dette her. Figur 5-9 under viser andel av befolkningen med utdanning utover obligatorisk grunnskole i Hallingdal. Bildet under gir oss tre poenger:

Andelen av befolkningen høyt utdannede øker jo lenger inn i dalen vi kommer. Ser vi isolert sett på andelen av befolkningen med høyere utdanning øker denne jo lenger inn i Hallingdal vi kommer. Tolv prosent av de som bor i Flå har mer enn fire års utdanning. Tilsvarende andel for Hol er 15 prosent. Samme trenden ser vi på de som har fra 1-4 års utdanning.

Andelen av befolkningen med videregående utdanning eller mer øker jo lenger inn i dalen vi kommer. Innenfor videregående utdanning finner vi også fagutdannede. Dette er en knapp ressurs i flere regioner. Regioner som har evnen til å tiltrekke seg kompetente talenter har naturlig nok et bedre utgangspunkt enn regioner som tilbyr arbeidsplasser som oppfattes som mindre attraktive. For at en region skal vedlikeholde eller bedre sin konkurranseevne er man avhengig av stadig tilgang til talenter som kan utvikle denne. De tre største næringene i Hallingdal er bygg og anlegg, reiseliv og handel. Innenfor alle disse er behovet for faglært arbeidskraft spesielt høyt. Utdanningsnivået i befolkningen ser ut til å harmonere godt med nærings sammensetningen i regionen.

Vi ser ingen tegn til urbanisering i Hallingdal der høyt utdannede tiltrekkes av og flytter til byen, eller i dette tilfellet regionsenteret. Andelen med høyere utdanning er ikke markant høyere på Gol enn i de omkringliggende kommunene. Derimot pendler de med høyere kompetanse inn til Gol på arbeid. Dette skal vi se nærmere på i neste avsnitt.

Figur 5-9 Befolkning fordelt på utdanningsnivå kommunene i Hallingdal. Kilde: SSB

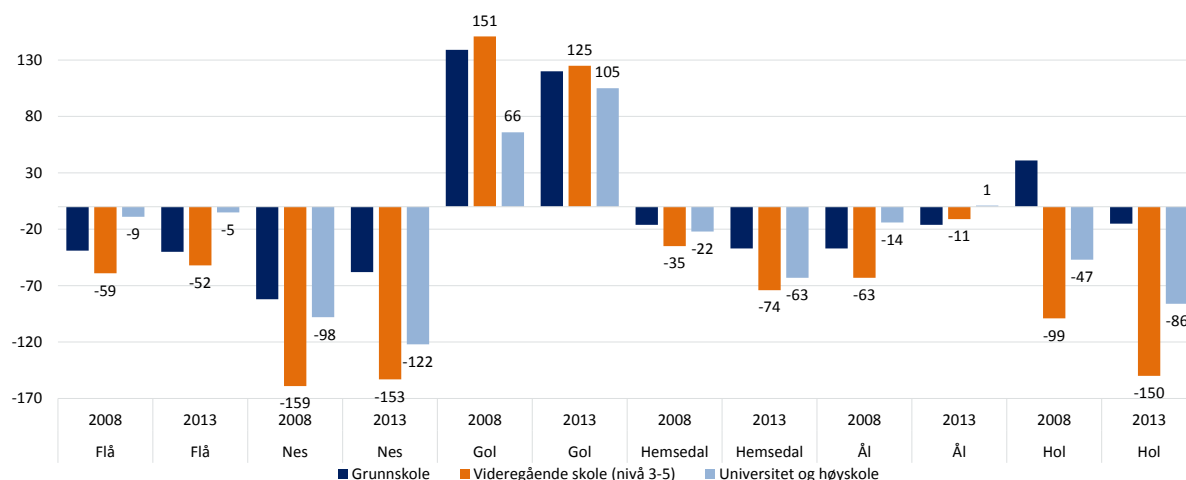

5.5. Innpendling av kompetanse til Gol

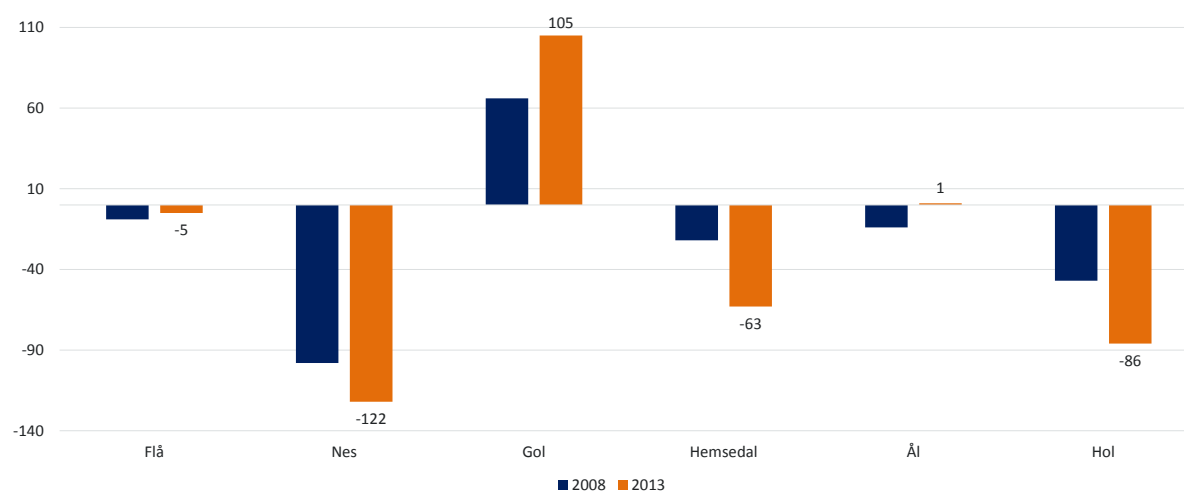
Tilgang til rett kompetanse kan være avgjørende for vekst i en bedrift og i en region. Hvis man ikke finner en relevant, spennende og godt betalt jobb der man bor, kan alternativet være å pendle. Generelt er det funnet at folk i sentrale strøk har lengre reisevei til jobb enn de som bor på mindre sentrale steder. Høyt utdannede arbeidstakere pendler i gjennomsnitt lenger enn andre arbeidstakere, spesielt i byene. Skal kompetanseintensive næringer vokse, blir behovet for personer med høyere utdanning forsterket. Balansen mellom tilbud og etterspørsel etter mennesker med høyere utdanning er tillagt grunnleggende vekt for nasjonal og regional utvikling av kompetansearbeidsplasser (NOU 2011:3, s. 10). Tilsvarende gjelder behovet for fagarbeidere hvis man ser for seg vekst i industri og lokal tjenesteyting. Parameterne er gjensidig forsterkende. Næringsstrukturen i Hallingdal (kapittel 4) etterspør primært fagarbeidere, men også høyt utdannet arbeidskraft.

Pendling av kompetanse viser tydelig at det skjer en «brain drain» fra resten av Hallingdal og inn til Gol. Fra 2008 til 2013 har trenden vært økende. Grafene under viser netto pendling av arbeidskraft inn til de ulike kommunene i Hallingdal. Den første figuren viser at netto innpendling til Gol er høy uansett utdannelsesnivå. Dette styrker hypotesen om Gol som regionsenter. Den neste figuren viser at trenden knyttet til netto pendling av arbeidstakere med høyest utdanning er klart økende til Gol. Vi husker fra forrige avsnitt at andel av befolkningen i Gol med høyere utdanning ikke er spesielt lav. Det er med andre ord ikke utdannelsesnivået i befolkningen som forklarer dette.

Figur 5-10 Netto pendling til arbeidssted etter utdanning, 2013. Kilde: SSB

Figur 5-11 Netto pendling universitet og høyskoleutdanning. Kilde: SSB

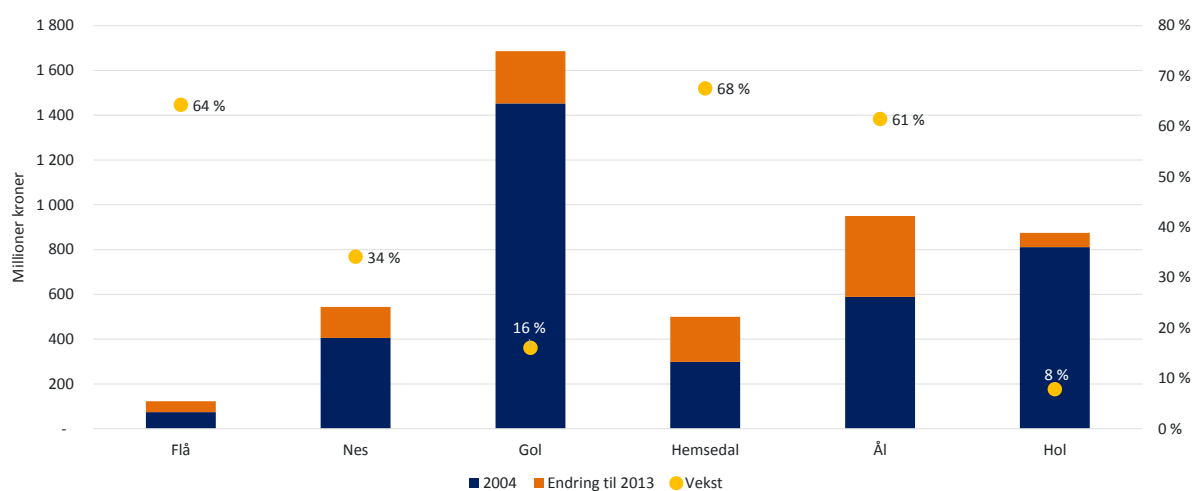
6. Gir kommunenes særegenheter felles vekstkraft?

Fra et økonomisk perspektiv er en region å anse som en geografisk opphoping av økonomiske aktiviteter, utført av ulike aktører som hører til næringer og kunnskapsleverandører og realisert av de som bor og jobber i kommunene. En regions konkurranseevne blir da å forstå som konkurranseevnen til næringene og kunnskapsleverandørene som er lokalisert i regionen, og menneskene som bor der. På mange måter er dette det samme som når vi snakker om et lands konkurranseevne. Vekst utover etterspørsel fra egne innbyggere kommer først og fremst når bedrifter i regionen kan eksportere sine varer og tjenester ut av regionen – enten til andre regioner i landet, eller til andre land. Etterspørselen kan dermed deles inn i tre geografiske markeder: Det internasjonale eksportmarkedet, eksport til andre regioner, og betjening av lokalk markedet. For at en region skal kunne øke verdiskapingen per innbygger er den avhengig av å kunne betjene eksportmarkedene (både andre regioner i Norge og utlandet). Har en region suksess på eksportmarkedet, er det stor sannsynlighet for at verdiskapings evnen blir omsatt til faktisk produksjon og at dette også påvirker utviklingen i omkringliggende områder. Områder rundt byer som fokuserer på eksportrettet industri vil ha større muligheter for vekst enn dersom næringslivet betjener et mer lokalt marked.

For Hallingdal vil hver enkelt kommunes evne og vilje til å lykkes med utviklingen av næring og lokalsamfunn være avgjørende for om potensialet for regionen realiseres. Evnen kommunene har til å gjøre hverandre gode kan også spille inn. I regioner med lav vekstkraft er det å tenke samhandling og egen kommunes posisjon i regionen spesielt viktig. Det å skille seg fra hverandre og dermed utfylle hverandre kan bli viktig for å skape vekst. En analyse av kommunenes særegenhet må finne frem til hva som er det særegne i hver enkelt kommune. Når disse sees i sammenheng kan man gjøre en vurdering av hva hver enkelt kommune bringer inn i fellesskapet Hallingdal.

I forrige kapittel så vi at tre næringer og offentlig sektor har stor betydning for sysselsettingen i Hallingdal. I dette kapitlet skal vi gå litt dypere inn i næringsstrukturen i hver enkelt kommune, samt se på hva som hemmer og fremmer vekst i de enkelte kommunene. Figuren under viser verdiskaping fordelt på kommuner, samt vekst fra 2004 til 2013. Ut fra et regionsenter-perspektiv er Gol klart størst, men veksten er spredt i hele Hallingdal.

Figur 6-1 Verdiskaping i Hallingdal. Kilde: Menon/SSB

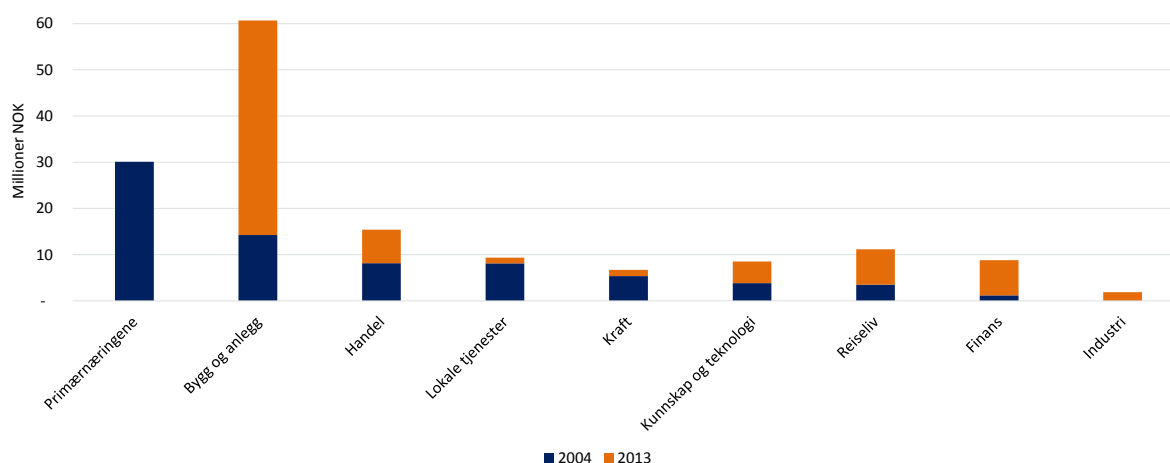

6.1. Flå

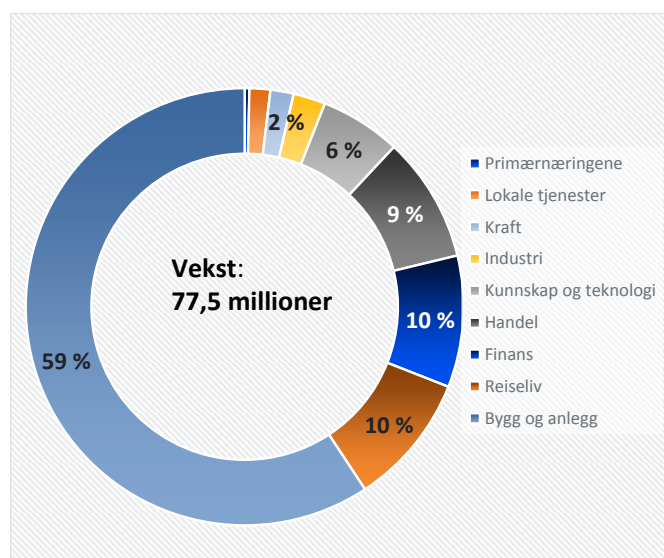
Beliggenhet – beliggenhet – beliggenhet oppgir bedriftene som deres viktigste fortrinn gjennom å lokalisere seg i Flå. I Flå har bedriftene tilgang til stabil arbeidskraft og rimelige næringsarealer. Nærheten til Drammen, Hønefoss og Oslo gir et potensiale for vekst. Olav Thons satsninger er en annen forklaring på vekst i næringslivet i kommunen. Infrastrukturforbedringer og satsning på vei har økt næringspotensialet i kommunen blant annet gjennom økt interesse fra hyttefolk.

Målt i verdiskaping er bygg- og anleggsnæringen den klart største næringen på Flå. I 2004 var primærnæringene klart størst, men her har utviklingen i verdiskaping nesten stått stille siden 2004. Bjørneparken og hytteutbygging har bidratt til vekst innen reiseliv og handel. Veksten i bygg- og anleggsnæringen har vært klart høyest. Det er Novema Aggregater, som lager ventilasjons- og klimaanlegg til boliger, og utbyggingen av Høgevarde hyttefelt som har bidratt til dette. Til tross for vekst i næringslivet har ikke befolkningsutviklingen fulgt samme mønster, selv om økningen har vært svak siden 2010. Begge disse bedriftene har sine kunder utenfor regionen og kan vokse uavhengig av innbyggertall i kommunen.

Figur 6-2 Næringsfordelt verdiskaping i Flå. Kilde: Menon/SSB

Figur 6-3 Næringsfordelt verdiskapingsvekst i perioden 2004-2013 i Flå. Kilde: Menon/SSB

Hjulet viser hvilke næringer som har skapt veksten i perioden. Av den totale veksten i Flå på 77,5 millioner kan vekst i bygg og anlegg forklare 59 prosent, reiseliv ti prosent og så videre.

6.1.1. Flå: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial

Fortrinn

Bedriftene trekker frem riksvei 7, som gjør det enkelt å frakte varer og tjenester mellom Flå og det sentrale Østlandet, som et viktig fortrinn for næringslivet i kommunen. Et godt samarbeid mellom kommunen og næringslivet er også et fortrinn som har skapt vekst, deriblant politisk vilje til å finne løsninger for de som ønsker å investere i kommunen. Stabil arbeidskraft er et tredje fortrinn som trekkes frem fra bedriftenes side: «*Når man først blir ansatt i en bedrift, blir man gjerne i bedriften.*»

Kommunens beliggenhet i forhold til det sentrale Østlandet og flotte fjellområder trekkes frem av kommunen som dens største fortrinn. Det at Hallingdal er Norges største reiselivsregion gir potensiale for utvikling og det største satsningsområdet til kommunen i dag er utvikling av hytteturisme med tilhørende handel og opplevelser. Kommunen satser på en bredere næringsutvikling mot Osloområdet, blant annet gjennom Flå Veksthus som står ferdig i mai 2015. Ved siden av dette er reiseliv, hytteturisme og dagsturisme til Bjørneparken sentrale satsningsområder i kommunen.

Utfordringer

Flå er en av de minste kommunene i Hallingdal målt i antall innbyggere og dette trekkes frem som en av utfordringene for vekst i næringslivet i kommunen. Bedriftene er avhengig av å rette seg mot tilreisende eller selge sine varer og tjenester til kunder utenfor Flå for å kunne overleve. At Flå enda er en lite kjent merkevare sammenliknet med Hemsedal og Geilo er en tredje utfordring for næringslivet i kommunen. Det er fremdeles mange som kjører forbi Flå snarere enn til Flå.

Det å tiltrekke seg nok kvalifisert arbeidskraft nevnes også som en utfordring av bedriftene. Utfordringen oppleves spesielt stor i høysesongen. En av grunnene er at arbeidstakerne søker arbeid på Østlandet fremfor å ta seg jobb lokalt. Selv om tilbudet i kommunen har bedret seg oppgir bedriftene at det er spesielt krevende å få familier til å flytte til Flå. Dette gjør at variasjonen i tilgjengelig arbeidskraft er noe lav. At nye arbeidstakere ikke har rett kompetanse er ikke nødvendigvis en utfordring siden opplæring gis i bedriftene.

Lokal konkurranse med mange tilbydere innenfor samme del av verdikjeden oppgis ikke av noen å være en utfordring i Flå. Snarere oppleves konkurransen med merkevarer som Hemsedal og Geilo som langt mer utfordrende, spesielt innen reiselivsnæringen. Dette motvirkes noe av at man klarer å få til lokale samarbeid blant konkurrenter, noe som er en styrke på Flå.

Innenfor bygg og anlegg er det til dels et sterkt næringsmiljø på Flå. Flere av aktørene innenfor bygg og anlegg jobber godt sammen. Dette har vært viktig for å kunne møte etterspørselen som følge av kraftig utbygging av hytteområder. Det at kommunen er så liten gir ingen kritisk masse til å skape ytterligere sterke næringsmiljøer.

Ny Riksvei 7 har bidratt svært positivt til utviklingen av Flå. Avstanden til Hønefoss er redusert med 21 kilometer. Dette gir større integrasjon med Hønefoss gjennom at ungdommene på Flå velger å gå videregående på Hønefoss, flere pendler til Hønefoss på arbeid og noen velger også å flytte til Flå.

I sommerhalvåret er det behov for bedre togforbindelse, slik at flere fristes til dagsturer til Flå. Tettere integrasjon med Hønefoss sees på som sentralt for å få til videre utvikling på Flå, og bedriftene vil at dette også prioriteres i fremtiden. I regionen jobbes det med ny Ringeriksbane, tunell på Sollihøgda og fire felts motorvei mellom Sandvika og Hønefoss. Vekst i Hønefoss kan skape ringvirkninger for spesielt nedre del av Hallingdal.

På spørsmål om det er de samme fortrinnene og utfordringene i Flå som i resten av Hallingdal svarer bedriftene delvis negativt. En høyere befolkningstetthet, et større mangfold og større sentrum lenger opp i Hallingdal gjør at Flå har andre utfordringer enn resten av Hallingdal. Utfordringene knyttet til infrastruktur og tilgang på høyt utdannet arbeidskraft trekkes frem som like i hele regionen. Nærheten til Hønefoss bidrar til at bedriftene på Flå er noe bedre stilt her enn bedrifter som ligger lenger opp i Hallingdal.

Få innbyggere trekkes også frem av kommunen som en flaskehals i kommunen. «*Selv om nedgangen i folketallet er snudd til oppgang tar det tid å få en skikkelig effekt av det som blir gjort*», sier kommunen. Tilgang på risikovillig kapital er en annen flaskehals for utvikling, en utfordring kommunen deler med store deler av Buskerud.

Potensialet for videre utvikling av næringslivet i Flå

Det viktigste potensialet for en videre utvikling av næringslivet i Flå ligger innenfor bygg og anlegg. Flå blir mer og mer attraktiv som hytteområde. Redusert reisetid kombinert med billige næringseiendom gjør at Flå er et alternativ som flere kan vurdere ved næringsetablering. Det å få flere til å etablere seg i kommunen vil også kunne skape vekst i bygg- og anleggssektoren. Lave boligpriser kombinert med gode vilkår for familier er fordeler som i større grad kan synliggjøres ovenfor potensielle nye innbyggere. Det ligger også et uutnyttet potensiale i det å få folk til å stoppe i Flå og bruke Flå mer. Bjørneparken, McDonalds og Jakt- og fiskesenteret bidrar til dette. Et siste viktig potensial for Flå ligger i det å utvikle hyttetomter og dermed øke antall fritidsbrukere i kommunen. «*Det er enklere å selge 200 hyttetomter enn å få 200 familier til å etablere seg i Flå.*»

Mens ingen tidligere ville investere i Flå har dette endret seg etter at Olav Thon satset i kommunen. Selv om bedriftene oppgir at de er glade for vekst så er det viktig at veksten kontrolleres slik at kommunen får tid til å fatte de riktige beslutningene til beste for utviklingen av Flå. «*Det er også en utfordring å få et riktig tempo og en riktig rekkefølge på utviklingen som foregår i dag i kommunen.*» Det at flere kommuner får vist frem sitt potensiale er viktig for å skape vekst i hele Hallingdal. «*Geilo og Hemsedal er i en særklasse i Hallingdal, som absorberer investorer som vil investere i Hallingdal. Man må kommunisere at det også er andre kommuner med stort potensial.*»

En annen utfordring er at flere og flere kurs og konferanser legges på hoteller og konferansesentre i Stor-Oslo. Det er mer kostnadseffektivt enn å ta med 100 ansatte til Hallingdal. Dette er en endring fra for 10 år siden da «alle» skulle ha kurs og konferanse på fjellet. Det å ta noe av dette markedet tilbake ville bidratt positivt for utviklingen på Flå og i resten av Hallingdal.

En siste flaskehals er det å få de unge som reiser ut for å studere til å flytte tilbake. Uten tilgang på ny arbeidskraft er det særlig utfordrende å utvikle ikke bare næringslivet, men også kommunen som bosted.

Hva skal kommunen jobbe med?

Det viktigste kommunen skal jobbe med er å få flere til å bosette seg i Flå. Det må kommuniseres at man kan bo i Flå kommune, og for eksempel jobbe i Hønefoss. Et godt initiativ fra kommunen er Flå Vekst som skal jobbe med næringsutvikling i kommunen.

Det å legge tilrette for tilbud til familier sees på som en viktig oppgave for kommunen av bedriftene. «*Kommunen må i større grad jobbe mot raskere behandling av byggesøknader*», er en av oppfordringene fra bedriftene. Det at Flå kommune må jobbe for å bygge merkevare trekkes også frem her. Det å inspirere og støtte det næringslivet som allerede finnes i kommunen til å fortsette dens virksomhet i tillegg til å videreutvikle tilbudet sitt er en tredje faktor bedriftene vil at kommunen skal jobbe med, eksempelvis gjennom tilrettelegging og rådgivning.

6.1.2. SWOT for Flå kommune

Styrker

Flå kommune trekker frem beliggenhet som deres viktigste styrke. Kommunen nevner at de har den beste beliggenheten i Hallingdal med tanke på det sentrale Østlandet, og ligger under to timers reisetid fra Gardermoen. Disse to faktorene er viktige styrker for å videreutvikle turisme. Beliggenheten er ikke bare viktig for turisme, men også for bosettingen i Flå. Kommunen understreker at med pendleravstand til Ringerike/Hønefoss går det an at én i husholdningen jobber i Flå kommune og den andre for eksempel på Ringerike sykehus. Kommunen ligger også i pendleavstand fra Nesbyen og Gol.

En annen styrke som trekkes frem er gode planer for utvikling, særlig for fritidsboliger og boliger. Det vises til et nytt leilighetsbygg som er utsolgt, og et annet bygg som planlegges bygd. Det har gitt en svært god prisutvikling på boliger i kommunen. Det nevnes også at felles planer i regionrådet for Hallingdal er en styrke for kommunen.

En tredje styrke for kommunen er risikokapitalen fra Olav Thon.

Svakheter

Kommunen nevner likevel mangelen på risikokapital utover Olav Thons satsning som en svakhet i kommunen. Et eksempel som trekkes frem er mangelen på risikokapital til å utvikle boligfeltet i Gulsvik. En annen svakhet kommunen trekker frem er at kommunen har få innbyggere. Unge enslige fra kommunen blir ofte ikke boende i kommunen. Det fører også til at man mangler kompetent arbeidskraft, særlig innen reiseliv som er en av de viktigste næringene i Flå kommune.

En annen svakhet ved kommunen er offentlig transport til kommunen. Man er ofte avhengig av å ha bil for å komme seg til Flå kommune ettersom det er for få togstopp i kommunen. Dette er en betydelig svakhet da kommunen satser stort på turisme. En siste utfordring som trekkes frem er dårlig kulturtilbud.

Muligheter

Flå kommune ser på hytteturisme som deres største mulighet. Avstanden fra Oslo på én og en halv time er noe kommunen ønsker å kommunisere og selge i større grad. Hytteturismen er understøttet av gode planer for utbygging i kommunen, som ser muligheten for å bli Østlandets hyttegrenn.

Kommunen trekker frem Ringeriksbanen som en stor mulighet. Banen vil gjøre det lettere å komme seg til Flå kommune fra det sentrale Østlandet. Pendleavstanden fra Flå kommune til Hønefoss og videre til Oslo vil kunne anlegges i større grad på tog. Flå kommune ser på et enda bedre samarbeid med resten av Hallingdal som noe positivt, og som en mulighet for videre utvikling for kommunen.

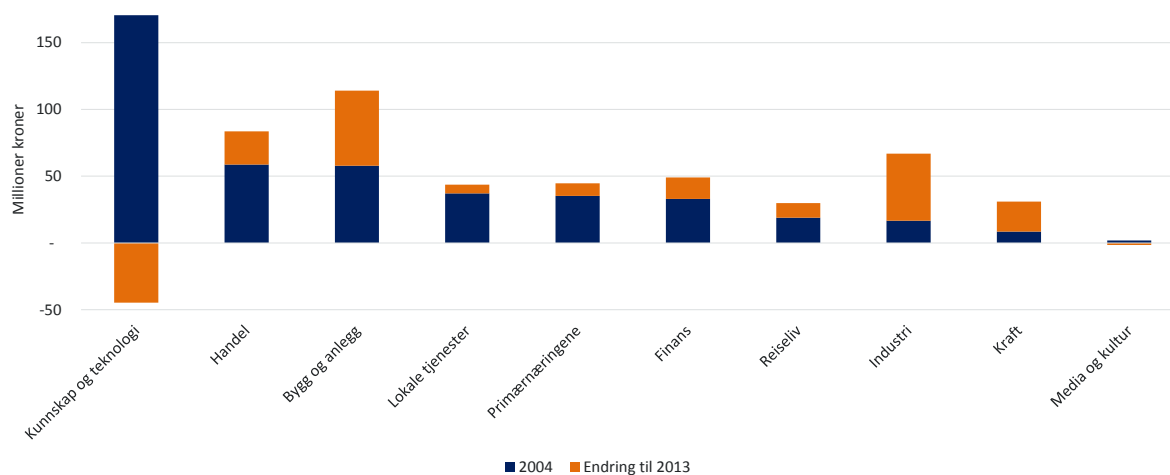
Trusler

Flå kommune nevner valg av en annen hovedvei mellom Oslo og Bergen som en trussel for kommunen. Dette vil redusere aktiviteten og attraktiviteten. En annen trussel er dersom man får færre avganger på Bergensbanen. Det vil især påvirke turismen i kommunen. Et dårligere samarbeid med flere lokaliseringdebatter fremfor løsninger for Hallingdal, som følge av nye politikere eller sentrale personer i administrasjonen, trekkes også frem som en trussel for utvikling av Flå kommune.

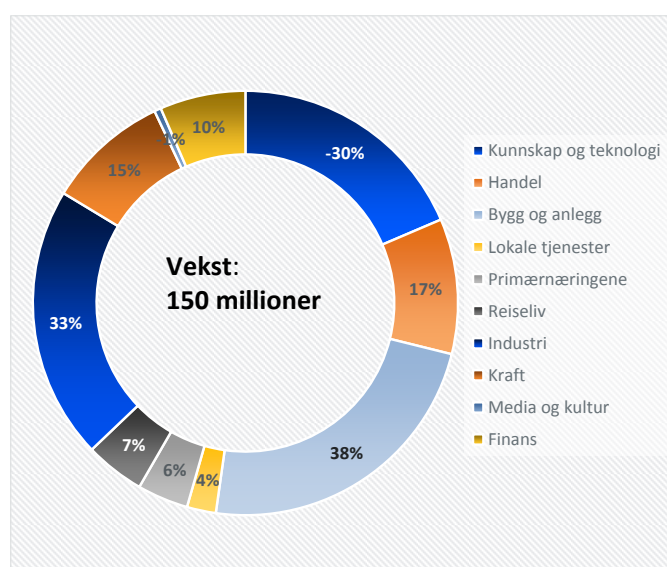
6.2. Nes

Rask behandlingstid av søknader, ledige, attraktive næringsarealer og at bedriftseier er bosatt i kommunen oppgir bedriftene som avgjørende for at de lokaliserte seg på Nes. Selv om Nes ligger hakket lenger unna det sentrale Østlandet enn Flå kommune oppgir bedriftene at nærhet til større markeder på Østlandet og effektiv infrastruktur for eksport av varer og tjenester er årsaker til vekst i deres bedrift. Målt i verdiskaping er det kunnskap og teknologi som er den største næringen på Nes. Dette tatt i betraktning at 2013 var et noe dårligere år for bedriftene, som ga et noe lavere resultat for denne næringen i 2013 enn 2004. For finansnæringen har vi benyttet 2004=2005 til sammenligning, siden vi ikke får opp regnskapstall for lokalbanken i 2004. Industri og bygg og anlegg er vekstnæringer på Nes. DEFA AS er klart den største næringsaktøren på Nes og av stor betydning for verdiskaping og sysselsetting i kommunen. DEFA sorterer i denne studien under teknologiindustri (kunnskap og teknologi).

Figur 6-4 Næringsfordelt verdiskaping i Nes. Kilde: Menon/SSB

Figur 6-5 Næringsfordelt verdiskapingsvekst i perioden 2004-2013 i Nes. Kilde: Menon/SSB

Hjulet viser hvilke næringer som har skapt veksten i perioden. Av den totale veksten i Nes på 105 millioner kroner forklarer vekst i bygg og anlegg 38 prosent, handel 17 prosent osv. Siden kunnskap og teknologi hadde en negativ utvikling i perioden har de bidratt negativt til vekst.

6.2.1. Nes: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial

Fortrinn

Riksvei 7 trekkes frem som et av fortrinnene for næringslivet på Nes. Denne gir god tilgang til markedene på Østlandet og til resten av verden. Lave kraftpriser er et annet fortrinn. Også på Nes trekkes engasjert arbeidskraft som vil bli i kommunen frem som et fortrinn. God tilgang på rimelige næringsarealer og det at kommunen har fått på plass en næringskonsulent som et bindeledd mellom bedrifter og kommunen legger forholdene godt til rette for bedriftene. *«I Nes har man mulighet til å skape noe selv. Gode naturlige forutsetninger gir mulighet til å gjøre god forretning hvis man står på»*, sier en av de vi intervjuet.

Kommunen trekker frem det at kommunen har et særegent landsbypreg, et historisk og pent sentrum, godt klima og hytteområder nærme sentrum som unikt med kommunen. I likhet med Flå er kommunens største fortrinn nærhet til Østlandet. Det viktigste potensiale for videre utvikling av kommunen ligger i hytteutbygging og en videre satsning på reiseliv. Særskilt utfordrende er økonomi og tilgang på nok ressurser, i likhet med politiske vyer og handlingskraft. Skal man vokse må man tenke hårete.

Utfordringer

Det å få tak i fagarbeidere og høyt utdannet spesialisert arbeidskraft trekkes frem som en utfordring for bedriftene på Nes. Kostnader og rammevilkår for næringslivet nevnes også. *«Det er generelt tøft å drive med næringsvirksomhet i distriktene. Utfordringene er rammevilkår for næringslivet. Vi er veldig sårbare for internasjonale konjunktursvingninger»*. Manglende samarbeid i kommunen og fylket som har vært restriktive til næringsutvikling skaper ikke vekst. *«Hallingdal har et stempel på seg som en region der folk i sentrale strøk kan feriere, så fylket har vært alt for strenge på bruk av areal til å utvikle andre alternative næringer.»*

Bedriftene i Nes har utfordringer med å få tak i nok kvalifisert arbeidskraft. Spesielt gjelder dette ansatte med høy kompetanse. Det er startet et arbeid med Ål videregående skole som bedriftene er optimistiske til. Det er store variasjoner mellom behovet for arbeidskraft i de ulike næringene der sesongarbeidere tar unna toppene i reiselivsnæringen. Det er også en utfordring at bedriftene ofte taper kampen om de beste hodene på grunn av et lavere lønnsnivå. Dette igjen fører til at bedrifter ikke vil etablere seg i kommunen og man er inne i en ond spiral.

Lokal konkurranse mellom bedrifter oppfattes ikke som noe problem på Nes. De vi snakket med var av den oppfatning at tilbudet var godt tilpasset etterspørselen. Innenfor bygg og anlegg er konkurransen tøffere, da mange utenlandske firmaer etablerer seg på Nes. I Nes er næringsmiljøet knyttet til industri med DEFA og Protan spesielt sterkt.

Infrastruktur trekkes frem som viktig for næringslivet i Nes, med riksvei 7 som hovedfartsåre gjennom kommunen. Det er tog- og bussforbindelser til Bergen og Oslo. Et potensiale er knyttet til å koble kollektivtransporten i kommunen tettere opp mot hytteområdene. *«Selv om nesten alle kjører til hytta, så er det mange som kunne tenke seg å ta bussen til Nesbyen for å delta på forskjellige kulturarrangementer. I dag må man kjøre bil fra hytteområder til sentrum.»* Generelt er ikke veinettet i Nes dimensjonert for den trafikken som hyttefolk og reiselivet genererer i helger og ferier.

Potensialet for videre utvikling av næringslivet i Nes

Tilgang på næringsareal er helt sentralt for den videre næringsutviklingen i Nes. Gjennom videreutvikling av disse kan man tiltrekke seg flere bedrifter. Vi må også øke tilgangen til kompetent arbeidskraft for å kunne utløse

potensialet i kommunen. Det er også et potensiale innenfor tjenesteyting og turisme som hytteområder, alpinanlegg og golfbane.

Det norske kostnadsnivået trekkes frem som utfordrende for videreutvikling av industrien i Nes. Dette er en utfordring for eksportbedrifter i hele Norge.

Et potensiale i utviklingen av næringslivet ligger i å samarbeide tettere, skape gode allianser og nettverk. *«Vi er altfor dårlige til å skape nettverk og allianser. Dersom næringslivet samarbeider, kan man være mer innovative ved at man står sterkere økonomisk. Det står altså på evnen til å samarbeide for å styrke hverandre.»*

Bedriftene svarer bekreftende på spørsmålet om det er de samme fortrinnene og utfordringene i resten av Hallingdal. Reiselivet på Geilo og i Hemsedal står kanskje i en særstilling og har lettere for å rekruttere – ellers er alle andre faktorer likt. *«Det er en utfordring for hele regionen at vi er såpass avhengig av reiselivet. Vi må få bygd ut et bredere spekter av næringsliv i hel Hallingdal.»* Bedriftene trekker likevel frem at det politiske og administrative i hver kommune varierer der noen kommuner er bedre styrt og legger bedre til rette for næringslivet. Også her trekkes det frem nedleggelsen av Visit Hallingdal som leit. *«Da kunne man i større grad samarbeide om fortrinnene og utfordringene i Hallingdal.»*

Hva skal kommunen jobbe med?

Det å gjøre Nes mer attraktivt slik at de som bor der i dag ikke flytter og at nye vil flytte til Nes. Kommunens viktigste oppgave er å styre driften effektivt og tilby gode tjenester til innbyggerne. Rask behandlingstid er et premiss for utvikling i kommunen. Kommunen har også et ansvar for å markedsføre Nes og i større grad søke samarbeid både lokalt og regionalt. Det nevnes også at kommunen bør jobbe med en strategi for et regionsenter. Dette for å unngå den innbyrdes konkurransen mellom kommunene. *«Et sterkt senter har vært bra for flere andre regioner i landet. Man vil kunne få en økt pendlingstid, men ikke mer enn i resten av regionene i landet.»* I tillegg nevnes samferdsel og kollektivtrafikk.

6.2.2. SWOT for Nes

Styrker

Nes kommune trekker frem sentrale hytteområder som en styrke for kommunen. I tillegg har kommunen en kompakt sentrum der prisutvikling på gamle boliger er positiv. Sentrum har også et bra bredbånd. Kommunen har også industri og tilgjengelige næringsareal.

Svakheter

Nes kommune nevner at det er en svakhet at kommunen hverken er midtpunktet i Hallingdal eller inngangskommune til dalen. Kommunen er heller ikke synlig fra riksvei 7, som går gjennom Hallingdal. En annen svakhet som trekkes frem er at man har for lite nyetablering av bedrifter i kommunen. Lite utleiehytter og dårlig pris på salg av nye boliger trekkes også frem her.

Muligheter

Muligheten for å utvikle sentrum til en småby ved å utvikle tilbudet i sentrum er en klar mulighet i Nes, blant annet gjennom å legge til rette for nisjebutikker, kafeer, bakeri og sosiale møteplasser. En annen mulighet er etablering av kompetansebedrifter. En kombinasjon av videreutvikling av tilbudet i sentrum og etablering av kompetansebedrifter vil øke attraktiviteten for innbyggerne og næringslivet.

Trusler

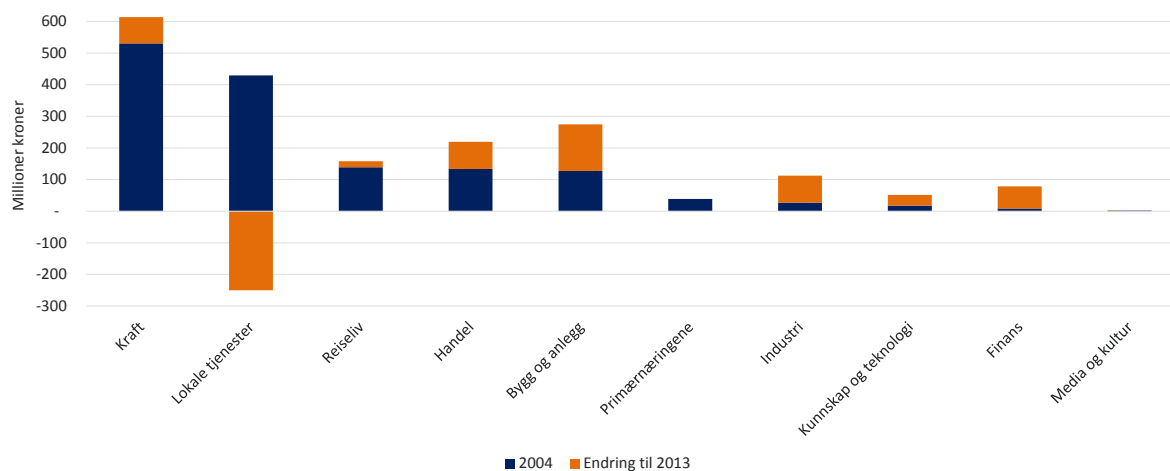
Nes kommune nevner etablering av et regionsenter på Gol som en trussel. Kommunen mener at man da vil komme i utkanten, noe som igjen kan svekke næringslivet i kommunen.

6.3. Gol

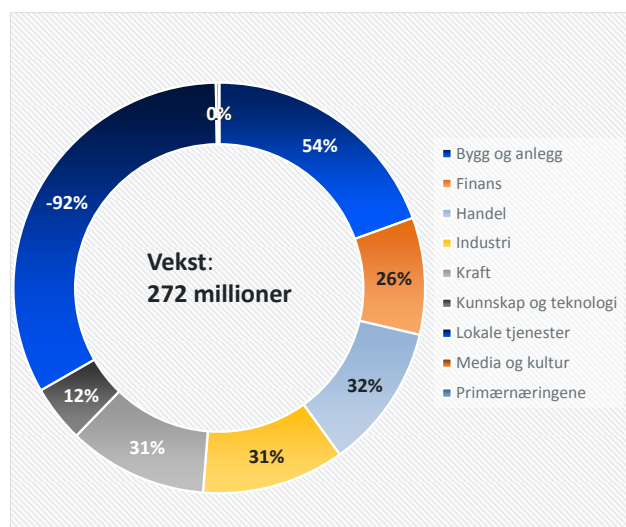
Sentralt i Hallingdal, nærhet til riksvei 7 og lokal tilknytning oppgir bedriftene som deres viktigste fortrinn ved å være lokalisert i Gol. At bedriftene har et godt rykte, et bredt kundegrunnlag og leverer stadig bedre gir vekst i regionen. At Gol er et viktig handelssted i regionen legger et bredt grunnlag for vekst for bedriftene i kommunen. Reiselivsnæringen på Gol er i sterk konkurranse med Hemsedal og Geilo der satsninger i en kommune kan påvirke kundegrunnlaget i en annen.

Gol er en kraftkommune med inntekter og arbeidsplasser knyttet til kraftverket E-CO Energi. Nortura (Industri), T Engene (bygg og anlegg), Pers Hotell og Storefjell Høyfjellshotell (Reiseliv) er bedrifter med høy verdiskaping og sysselsetting. VINN opplærings-, kompetanse -og ressurscenter er også en slik bedrift. Selv om Gol ikke er et uttalt regionalt senter i Hallingdal er det den kommunen med størst andel lokale tjenester. Dette tyder på at Gol fungerer som et senter i Hallingdal. Nedgangen i verdiskaping i lokale tjenester skyldes primært en omorganisering av Telenor der inntektene blir registrert på et annet organisasjonsnummer enn det som er registrert på Gol.

Figur 6-6 Næringsfordelt verdiskaping i Gol. Kilde: Menon/SSB

Figur 6-7 Næringsfordelt verdiskapingsvekst i perioden 2004-2013 i Gol. Kilde: Menon/SSB

Hjulet viser hvilke næringer som har skapt veksten i perioden. Av den totale veksten i Gol på 272 millioner kroner forklarer vekst i bygg og anlegg 54 prosent, handel 32 prosent og så videre. Siden lokale tjenester hadde en negativ utvikling i perioden har de bidratt negativt til vekst

6.3.1. Gol: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial

Fortrinn

Gols viktigste fortrinn er den sentrale plasseringen midt i Hallingdal og som knutepunkt mellom Oslo, Bergen og Vestlandet. Et stabilt klima gir også næringslivet i kommunen fortrinn.

Kommunen trekker frem et variert arbeidsmarked, med et stort privat engasjement, gründere og flinke forretningsdrivende innenfor flere næringer som en viktig egenart ved Gol. Utdanningssenter med folkeuniversitet, voksenopplæring, karrieresenter, videregående, folkehøgskole og tidvis desentralisert høyskoletilbud er en annen. Det største satsningsområdet til Gol er nettopp knyttet til kunnskap, utdanning og utvikling av handel.

Gols beliggenhet midt i Hallingdal er et fortrinn kommunen har. Gol er et tydelig handelssenter i Hallingdal og ligger i Norgestoppen i detaljhandel per innbygger. «En rekke store handelskjeder har etablert seg her til tross for at folketallet er lavere enn det som vanligvis kreves, da turister og innbyggere i områdene rundt Hallingdal drar til Gol for å handle.» Et velfungerende boligmarkedet trekkes også frem som et fortrinn i kommunen i tillegg til svært rask saksbehandling av planer og byggesaker.

Utfordringer

Standarden på veinettet trekkes frem som en klar utfordring i kommunen. Selv om dette har blitt bedre enn det var tidligere er veistandard fortsatt en utfordring. Næringslivet i kommunen er avhengig av god kommunikasjon fra byregionene i øst og vest inn til Hallingdal for å kunne vokse og utvikle seg. Nærhet til landbruk og dyrehold og sentral plassering nasjonalt er viktig for utviklingen av Nortura.

Tilgangen på arbeidskraft oppgis som tilfredsstillende på Gol. Bedriftene får stort sett tak i den kompetansen de etterspør selv om det tradisjonelt er lav arbeidsledighet på Gol som i resten av Hallingdal. Selv om søkermengden ofte er noe begrenset er bedriftene av den oppfatning at det ordner seg til slutt. En utfordring er å få de unge som reiser ut for å studere tilbake etter endt utdanning. Bedriftene er flinke til å gi opplæring hvis kompetansen ikke kan rekrutteres inn. Det at ungdommene utdanner seg til noe det er bruk for på Gol fremfor det de har mest

lyst til er også en utfordring for næringslivet. Blant annet finnes det gode muligheter for jobb med utdanning innenfor restaurant og matfag.

Lokal konkurranse sees på som et fortrinn der konkurransen gir utvikling og styrker bedriftene. Spesielt reiselivs-næringen konkurrerer med destinasjoner i Norge og utlandet og er avhengig av en viss konkurranse lokalt for å hele tiden kunne holde seg i toppskiktet.

Reiselivsnæringen på Gol del av et sterkt næringsmiljø og består av både overnattings- og serveringsbedrifter, handel og opplevelser. Infrastruktur er en klar utfordring da tilkomst og tilgjengelighet skaper vekst. Utfordringene bedriftene i Gol har er de samme som i resten av Hallingdal. «Kanskje med unntak innenfor reiseliv der Gol har en mer stabil tilstrømming av turister både sommer og vinter enn Hemsedal og Geilo», sier en av de vi har snakket med.

Økonomi i kommunen og hos investorer oppgis som en flaskehals for utvikling i kommunen.

Potensialet for videre utvikling av næringslivet på Gol

Et klart potensiale for videre utvikling av næringslivet på Gol ligger i påbydd ny innkjørsel til kommunen fra riksvei 7. «Dette vil åpne opp for nye handelsmønstre. Det vil gi muligheten til å utvikle Gol videre som et handelssenter.»

Det å få tilbake flere kompetente hallinger etter endt studium er et potensiale det jobbes med å utløse i dag. Det ligger også et potensiale i befolkningen i Hallingdal gjennom videreutdanning av voksne. Nortura er viktig for verdiskaping og sysselsetting på Gol. For å beholde anlegget og videreutvikle dette må Gol jobbe offensivt slik at lokaliseringen forsvares og styrkes ved fremtidige omorganiseringer i Nortura-konsernet. Dette være seg videreutvikling av landbruk, infrastruktur og faglig kompetanse på anlegget.

Lav investeringsvilje er en særskilt utfordring i Gol. «På Gol er det ingen Olav Thon eller Petter Stordalen som er villig til å være en slags pioner og satse stort på Gol. Det som må til er at noen rett og slett tar risikoen», sier en av de vi intervjuet.

Det viktigste potensialet for den videre utviklingen av Gol ligger i Hallingmo-området som senter for kunnskap, kultur, næring og folkehelse. I tilknytning til dette bygges det en ny 1-10 skole slik at læringssenteret kan ta over ungdomskolens lokaler i området. Det planlegges også idrettshall med et bredt spekter av tilbud til alle aldre. På lengre sikt skal også biblioteket utvikles, samt tilrettelegging for næringsutvikling og kultursal. Bygging av ny avkjørsel fra Rv7 starter i 2015, noe som gir vei til nye områder regulert til næringsutvikling. Hyttemarkedet er også et potensiale som kan utvikles.

Hva skal kommunen jobbe med

Bedriftene på Gol oppfordrer kommunen til å jobbe særskilt med utvikling av næringsarealer, tilrettelegging av infrastruktur og utbygging av en høyskole som kunne tiltrukket flere til regionen. «Jeg tror det er viktig med gode opplæringsarenaer. Dersom man klarer å få til en høyskole i regionen, ville det hatt enorme fordeler for regionen.»

6.3.2. SWOT for Gol

Styrker

Gol kommune trekker frem et sterkt kommunesenter som en styrke. Sentrum i kommunen beskrives som trivelig og attraktivt. Mange gode butikker, både kjeder og nisjebutikker, flere frivillige organisasjoner og et godt tilbud

innen idrett nevnes som styrker for kommunen. Gol er et knutepunkt med god infrastruktur med tilkomst fra flere regioner, noe som også er en klar styrke.

Ettersom man har et attraktivt kommunesenter, er det flere boligområder under utvikling. Gol kommune mener dette er en styrke for kommunen, som har og får et variert tilbud med eldre eneboliger, nye boliger og leiligheter, både i og utenfor sentrum. Boligene er forholdsvis rimelige, men likevel lønnsomt for private å regulere og utvikle. En tredje styrke for kommunen er en del lokale krefter som er villig til å satse kapital på utvikling i Gol.

Svakheter

Mangelen på eksterne investorer er en svakhet i kommunen. Lite variasjon i arbeidsplasser som krever høyere utdanning er en annen. Dårlig kollektivtilbud mellom kommunene i Hallingdal sees også på som en svakhet. Selv om samarbeidsklimaet som regel er godt, trekkes likevel samarbeidet i Hallingdal frem som en svakhet. Gol kommune begrunner det med at historisk har en del tiltak blitt lagt til Gol og det medfører at det ofte kan virke som om de noen av de andre kommunene er redd for at Gol skal bli for sterk. Det ligger en slags forventning om at Gol ikke skal kreve noe, selv der hvor det faktisk hadde vært fornuftig. Situasjoner hvor Gol har støttet andre kommuner eller til og med foreslått funksjoner i andre kommuner blir glemt i denne diskusjonen.

Muligheter

Et mer ryddig samarbeidet mellom kommunene i Hallingdal er en mulighet for alle kommunene. Dersom det etableres en felles enighet om satsningsområder vil det gi bedre resultat enn om seks kommuner arbeider alene. Det kan eksempelvis bli lettere å få støtte fra fylkeskommunen til å jobbe for statlige etableringer. Kommunen ser videre på et regionsenter på Gol som en mulighet for kommunen til å etablere flere arbeidsplasser som kan styrke hele Hallingdal. Kommunen presiserer at dersom Gol vil være regionsenter må Gol vise at det ikke vil medføre stagnasjon i de andre kommunene. Gol må vise i praksis at ikke alt trenger å ligge på Gol. Hver kommune i Hallingdal har sine fortrinn.

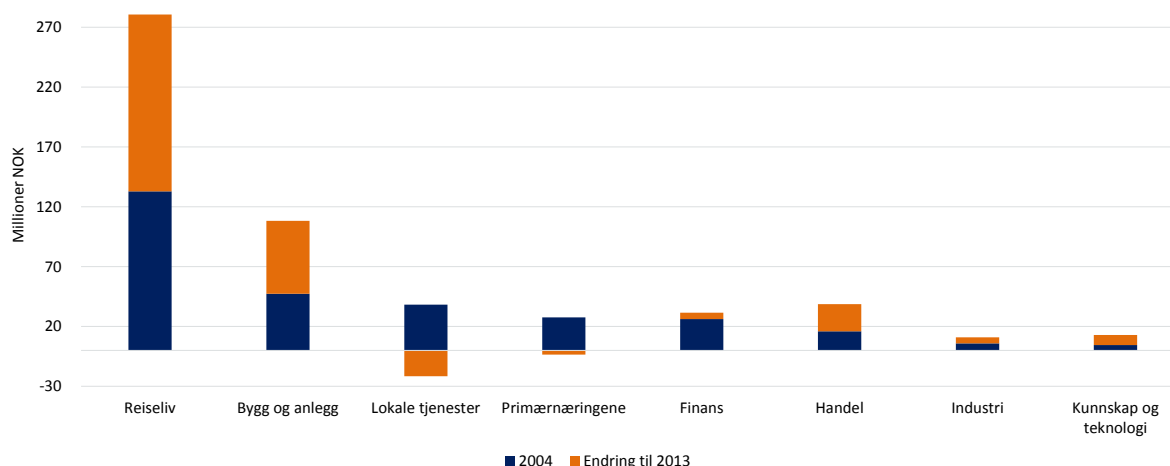
En annen mulighet som trekkes frem er utvikling av variert næring og kompetansemiljøer. Det vises til at man er i ferd med å bygge opp et konsulentmiljø i næringsshagen, som satser på base på Gol, men oppdrag utenfor.

6.4. Hemsedal

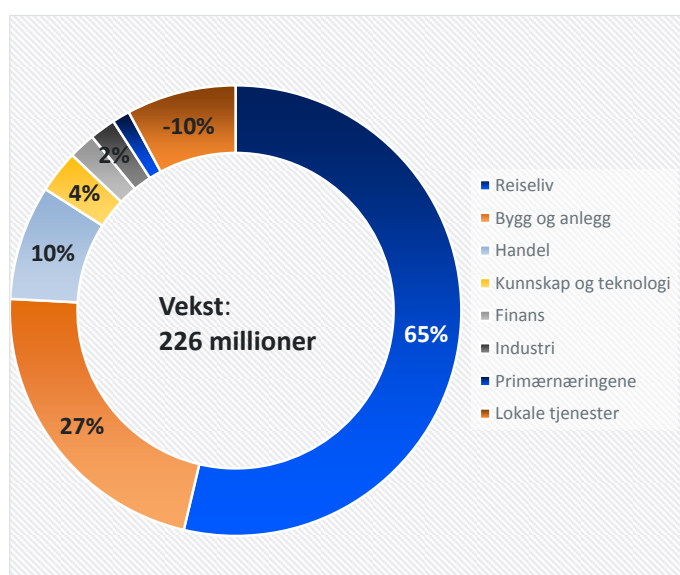
Naturgitte fortrinn og lokal tilhørighet oppgis av bedriftene som årsaker til deres lokalisering i Hemsedal. Reiseliv er den største næringen i Hemsedal uansett år. Næringen har klart å vokse fra et høyt nivå i 2004.

Bygg og anlegg er næringen i størst fremgang, i tillegg har handel tatt seg kraftig opp. Etterspørsel fra turister og hyttefolk kan være en forklaring på dette. De andre næringene synes relativt stabile over tid. Markedstilpasning og attraktivitet er et felles stikkord for vekst i bedriftene vi intervjuet i Hemsedal. *«Vi har hatt en god utvikling både med tanke på besøkende og lønnsomhet. Den viktigste årsaken er at vi har et godt produkt og en markedsrett vi har klart å bruke på en fornuftig måte.»* Samtidig har det skjedd en omstilling i perioden fra kurs og konferanse til kulturarrangementer, festivaler og selskaper som reiselivsbedriftene har måttet ta inn over seg. Fokuset innen rådgivning har gått fra reisemålsutvikling til det mer tidsriktige bærekraftige reiseliv.

Figur 6-8 Næringsfordelt verdiskaping i Hemsedal. Kilde: Menon/SSB

Figur 6-9 Næringsfordelt verdiskapingsvekst i perioden 2004-2013 i Hemsedal. Kilde: Menon/SSB

Hjulet viser hvilke næringer som har skapt veksten i perioden. Av den totale veksten i Hemsedal på 226 millioner kroner forklarer vekst i reiseliv 65 prosent, bygg og anlegg 27 prosent og så videre. Siden lokale tjenester hadde en negativ utvikling i perioden har de bidratt negativt til vekst.

6.4.1. Hemsedal: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial

Fortrinn

De naturgitte forutsetningene i kommunen for å lykkes med alpint er det største fortrinnet til Hemsedal. Sentral lokalisering mellom Oslo og Bergen er et annet. Bedriftene roser også kommunen for å være løsningsorientert. Med Skistar følger et profesjonelt styre og tilgang til et sterkt nettverk som er med på å skape vekst i Hemsedal.

Hemsedal har en yngre befolkning enn resten av Hallingdal. Det at det er en tilflyttingskommune er et annet fortrinn som kommunen trekker frem. En tredje er den gode samarbeidsånden i kommunen. Kommunens største fortrinn er naturen, alpintrekket og et attraktivt kulturlandskap. Beliggenheten på øst-vest akse gir også fortrinn gjennom nærhet til store nasjonale markeder. Det største satsningsområdet til kommunen er nettopp knyttet opp mot reiseliv og hytteturisme.

Utfordringer

Hemsedal som destinasjon konkurrerer med tilsvarende destinasjoner i Europa. Avstanden til større byer i Europa samt lange avstander til de kommersielle flyplassene Flesland og Gardermoen er en klar utfordring. *«Et bedre veinettverk til Gardermoen kan føre til at flere internasjonale gjester velger å reise til Hemsedal. Det er etablert et samarbeid med Trysil, Beitostølen og Geilo om å frakte charterturister fra blant annet UK til Leirin (Fagernes).»*

Kvaliteten på veiene er en annen utfordring. *«Veiene innad i Hemsedal har man vært flink til å tilrettelegge i sesongene. Vår største utfordring og bekymring er riksvei 52, som brukes av mange trailere. Veien er ikke bygget til dette».* Dette begrenser tilgjengeligheten til Hemsedal spesielt knyttet til helgeturer. Det at Bergensbanen ofte er forsinket bidrar heller ikke positivt. Hemsedal har en tydelig vinterprofil. Næringslivet må derfor ned- og oppbemanne i løpet av året. Dette gir liten stabilitet i arbeidskraften, noe som primært løses gjennom å hente inn arbeidskraft fra Sverige. Ingen av de bedriftene vi har snakket med oppgir at tilgangen på arbeidskraft er en utfordring for deres virksomheter.

Behovene i vintersesongen er først og fremst tilgang til ufaglært arbeidskraft. Hemsedal er en ledende vintersportsdestinasjon i Norge og det er således ikke vanskelig å rekruttere arbeidskraft. En utfordring er at det ikke er så mye tilbud til arbeidstakere med høyere utdanning. Disse må i stor grad skape sin egen arbeidsplass eller pendle til arbeid. Mange flytter ut som følge av dette.

Hemsedal har liten konkurranse mellom bedriftene innad i kommunen. Hemsedal konkurrerer til dels med Geilo og Gol, men de største konkurrentene er andre større vintersportsdestinasjoner i Europa. Sammen med Trysil, den andre større vintersportsdestinasjonen til Skistar i Norge, har Hemsedal det sterkeste alpinmiljø i Norge. En betydelig andel av næringsvirksomheten er knyttet til reiseliv, noe som gjør Hemsedal svært sårbar.

Hemsedal har mange av de samme utfordringene som i resten av Hallingdal. Samtidig er det noen forskjeller. Veinettet er vesentlig dårligere i noen av de andre reiselivskommunene i Hallingdal. Hemsedal har basert seg på leiligheter og hytter som ikke trenger fast bemanning. Det at nesten all næringsaktivitet er knyttet til reiseliv medfører også til at Hemsedal har andre utfordringer enn i Hallingdal forøvrig.

Det å skaffe helårsarbeidsplasser er en utfordring i Hemsedal. Når innbyggertallet ti-dobles i vintersesongen må arbeidskraften importeres for at behovet skal dekkes. Hadde det vært et tilbud om helårsarbeidsplasser i kommunen ville ikke gjennomtrekket vært så betydelig.

Potensialet for videre utvikling av næringslivet i Hemsedal

Det største potensialet for videre utvikling av næringslivet i Hemsedal ligger i å videreutvikle alpint reiseliv. Kommunen har en sterk merkevare som man skal bygge videre på. Et klart potensiale ligger også i å utvikle helårsrettet reiseliv. Det at næringslivet i Hemsedal er så sterkt knyttet opp mot reiseliv sees på som en styrke. Bedriftene vi snakket med hadde liten tro på å satse på alternative arbeidsplasser.

Lav lønnsomhet i reiselivet er en utfordring i kommunen. Et klart potensial er å få snudd røde tall til svarte. Tilsvarende som i andre kommuner i Hallingdal nevnes Fylkesmannen og Staten som propper i systemet. *«Kommunen blir alt for mange ganger overkjørt av Fylkesmannen og Staten. De får ikke muligheten til å jobbe mot målene sine for næringslivet i kommunen.»*

Hva skal kommunen jobbe med

Noen av de vi snakket med vil at kommunen skal jobbe med å fremme det næringslivet som er i dag i Hemsedal. *«Kommunen må ikke bruke ressurser på næringer som aldri vil klare seg, men heller bruke ressurser på næringer*

som har fotfeste.» Finansiering av fellesgoder faller inn under dette. I dag er det næringslivet som sponser fellesgodene. Politikerne må på banen overfor myndighetene for å få utviklet lowverk slik at de som bruker goder pålegges å betale for bruken.

Andre var av den oppfatningen at Hemsedal som vekstkommune trengte flere bein å stå på og at dette var noe som kommunen kunne ta tak i. Bedriftene var også opptatt av lokalt eierskap og at kommunen i større grad burde stimulere lokale aktører til å utvikle produkter og tjenester lokalt. Dette slik at man ikke ble avhengig av kapital utenfra.

6.4.2. SWOT for Hemsedal

Styrker

Beliggenhet og geografi er styrker for Hemsedal kommune. Kommunen er en av de mest populære reise-destinasjonene i Norge med en sterk merkevare. Det er en styrke for tilhørende næringsliv i kommunen. Videre har Hemsedal en styrke i at kommunen er et attraktivt arbeidssted for sesongarbeidere fra Norge og utlandet, slik at man får tilgang på nok arbeidskraft. En annen styrke som trekkes frem er kombinasjonen av planer for vekst og utbygging med ledelsen, viljen og kommunikasjonen i kommunen.

Svakheter

En ensartet næringsstruktur er en svakhet for kommunen. Næringslivet i kommunen er sårbare for nasjonale og internasjonale konjunkturer. Videre er bilavhengigheten og et lite utviklet kollektivtilbud utfordringer. Hemsedal har ikke fordelene av å ligge i tilknytning til Bergensbanen. Det er likevel den mest populære destinasjonen i Hallingdal, så det har ikke vært en hemmende faktor.

Muligheter

Det er gode muligheter for å utvikle fritids-, idretts- og kulturtilbud i Hemsedal, som bygger på eksisterende tilbud. Kommunen nevner også at man bør se på muligheter for kommunen til å påvirke samarbeidet med de andre kommunene i Hallingdal, og å utvikle den politiske viljen for samarbeid i regionen.

Trusler

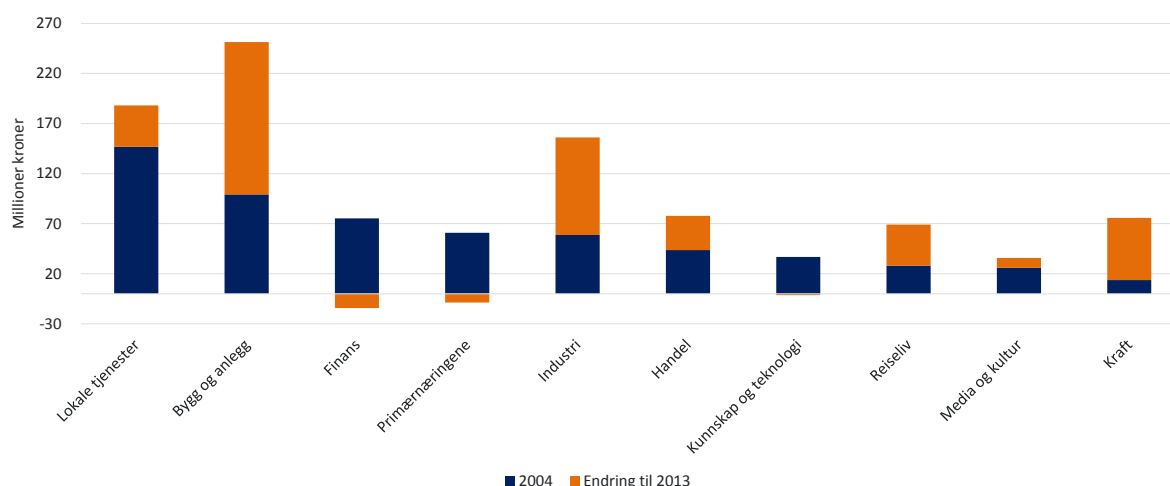
Dersom det utvikles liknende tilbud nærmere de sentrale områdene på Vestlandet og Østlandet kan reiseavstanden til Hemsedal være en trussel for utviklingen av næringslivet i kommunen. Effektive transportårer for varer og mennesker er dermed viktig. Det er en trussel at man mangler personer med høyere utdanning og kompetanse i Hemsedal.

6.5. Ål

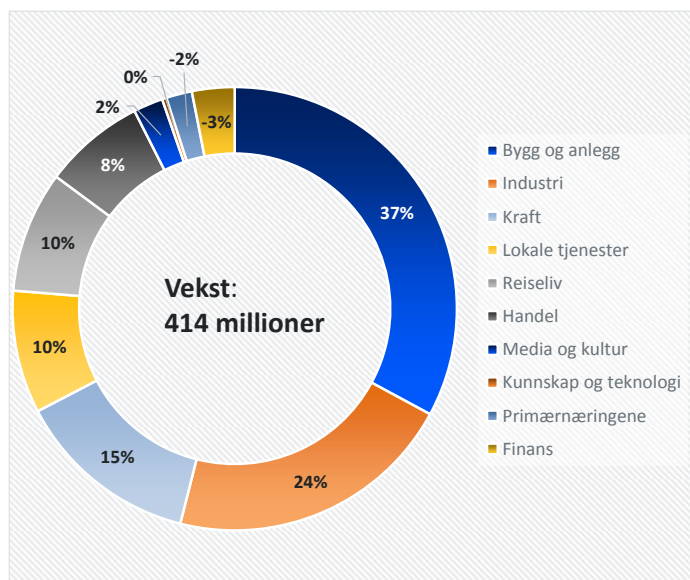
En ressurssterk kommune, som legger til rette for nyetableringer og eksisterende bedrifter, trekkes frem som viktig grunn for lokalisering av bedrifter i Ål kommune. I tillegg ligger Ål mellom Oslo og Bergen, som gir adgang til sentrale strøk gjennom Riksvei 7 eller Bergensbanen.

Hallingplast er den største bedriften i kommunen i 2013 målt i verdiskaping. Vestre Viken og Hallingdal renovasjon og Posten er tjenesteleverandører som leverer tjenester lokalt. Innenfor bygg og anlegg finner vi en rekke foretak med rundt 50 ansatte. Disse er større enn tradisjonelle byggefirmaer med 20 ansatte. Et klart satsningsområde i Ål er innenfor kultur og media. Det er kun media-delen som synes i vår statistikk da satsninger som går over de kommunale budsjettene ikke er en del av bedriftenes regnskapsdata. Hallingdal renovasjon, Posten og regionale sykehustjenester (Vestre Viken) bidrar til vekst innen lokale tjenester.

Figur 6-10 Næringsfordelt verdiskaping i Ål. Kilde: Menon/SSB

Figur 6-11 Næringsfordelt verdiskapingsvekst i perioden 2004-2013 i Ål. Kilde: Menon/SSB

Hjulet viser hvilke næringer som har skapt veksten i perioden. Av den totale veksten i Ål på 414 millioner kroner forklarer vekst i bygg og anlegg 37 prosent, industri 27 prosent og så videre.

6.5.1. Ål: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial

Fortrinn

En ressurssterk kommune trekkes frem som et fortrinn for næringslivet i Ål. Kommunen har tilskudds- og veiledningsordninger for både eksisterende bedrifter og bedrifter som ønsker å etablere seg i kommunen. Bedriftene trekker også frem nærheten til Geilo og Hemsedal som et fortrinn. Ål kommune ligger såpass nærme at man kan ha hytte i Ål kommune, som er rimeligere enn på Geilo og Hemsedal, og fortsatt være en kort biltur fra fasilitetene på Geilo og Hemsedal. Markedene på Østlandet og Vestlandet er lett tilgjengelige ved Riksvei 7, i tillegg til at Bergensbanen går gjennom kommunen.

Kommunen trekker frem tilbudet innenfor kultur og friluftsliv som unikt med Ål. Et definert kommunesenter med et bredt offentlig tilbud er et positivt poeng. Ål er også en aktiv jordbrukskommune som holder kulturlandskapet i hevd. Åls største fortrinn ligger i en stabil kommuneøkonomi og gode offentlige tjenester. Siden sykestua er

lokalisert på Ål er helsetilbudet spesielt bra. Ål kulturhus er et trekkplaster i kommunen, både for hyttefolk og innbyggere i Hallingdal.

Det satses på stier og løypenett i kommunen. I tillegg er utbyggingen av Ål helsetun et satsningsområde og en videre utvikling av Ål kulturhus. Kommunen satser på å utvikle seg som helsekommune i tillegg til reiseliv og spesielt hytteturisme. Kulturbasert næring står også sterkt i kommunen.

Utfordringer

Bedriftene opplever ikke at det er en utfordring å få tak i nok arbeidskraft, men nevner at det er mangelen på høyt utdannet arbeidskraft som er utfordringen. Ungdommer fra kommunen reiser ut for å studere og det er få som kommer tilbake for å jobbe i kommunen. Bedriftene presiserer at det er særlig utfordrende for nyetablerte bedrifter å tiltrekke seg arbeidskraft med fagbrev eller med høyere utdanning. Dette fører til en ond spiral der bedriftene ikke etablerer seg ettersom det er mangel på personer med høyere utdanning, noe som i neste omgang forsterker utflytning av personer med høyere utdanning. Det vil til sammen svekke næringslivet i kommunen. Bedriftene viser til at Ål kommune i stor grad har ansvar for helsesektoren i Hallingdal, men at nyetablering av høykompetansebedrifter som følge av det er svært begrenset. Det skyldes at få med høy utdanning bosetter seg i Ål.

En annen viktig utfordring bedriftene trekker frem er avstanden fra sentrale strøk. Kommunen ligger for langt fra sentrale strøk til at man har nok tjenestebedrifter, som skaper arbeidsplasser. Det skyldes blant annet at markedet i Ål kommune er for liten. *«Det gir ikke mening at man skal tenke næringsliv i én kommune i Hallingdal. Man burde for eksempel samle alle næringsrådgiverne til et kontor, som i mye større grad vil kunne hjelpe næringslivet i hele dalen»*. Et alternativ er dermed å tiltrekke eksportbedrifter, som kan ha produksjon i Ål kommune og forsyne markedet i de sentrale strøk. Avstanden er igjen et hinder da mange bedrifter blir skremt av høye transportkostnader, som kommer i tillegg til et allerede høyt kostnadsnivå ved å drive produksjon i Norge.

Det er innenfor handel og blant håndverkere at man opplever lokal konkurranse i Ål kommune. Ettersom det er mange enkeltstående bedrifter i både handel og i håndverksbransjen, kan konkurransen oppleves veldig tøff. Likevel synes de fleste bedrifter at konkurransen er positiv og skaper mer variasjon for innbyggerne i kommunen. Bedriftene nevner at en mer utfordrende konkurrent er håndverkere fra Øst-Europa, som bidrar til å senke prisene. For reiselivet i Ål kommune har man lite lokal konkurranse. Man konkurrerer i større grad mot andre kommuner. Geilo og Hemsedal, som har særdeles sterke merkenavn, er de største konkurrentene for alle andre kommunene i Hallingdal. Bedriftene trekker frem at det er en utfordring å konkurrere mot Geilo og Hemsedal om investorene. Tilbudet er dermed mer begrenset i Ål kommune enn i Geilo og Hemsedal.

Bedriftene svarer at utfordringene for Ål kommune i stor grad også gjelder for resten av Hallingdal. Tilgang på kompetent arbeidskraft, infrastruktur til og fra kommunen, og utflytting fra kommunen trekkes frem som en fellesnevner for kommunene i Hallingdal.

Trenden med sentralisering er en utfordring, ikke bare for Flå, men også for Hallingdal generelt. For Ål spesielt er begrensninger i kommuneøkonomien en utfordringen da dette setter en stopper for utviklingsplaner.

Potensialet for videre utvikling av næringslivet på Ål

Bedriftene trekker frem tre områder de anser som de viktigste for videre utvikling av næringslivet på Ål. For det første må det satses mer på reiseliv. Lokaliseringen med nærhet til Geilo, og mellom Oslo og Bergen, legger til

rette for å utvikle hyttemarkedet i kommunen. Bedriftene må utvikle flere alternativer lik Hallingdal Feriepark, slik at tilreisende velger kommunen fremfor Geilo og Hemsedal.

For å få til dette må man øke tilskudd og rådgivning til nyoppstartede bedrifter. For det andre må man ikke glemme landbruket i kommunen. Det er viktig at landbruket i kommunen går fra mer tradisjonell produksjon til produksjon av nisjeprodukter.

Til slutt har næringslivet i kommunen et stort potensial for å utvikle og tilby produkter og tjenester til helse-sektoren i Hallingdal. Et fortrinn for næringslivet i Ål kommune er at kommunen har ansvar for store deler av helsesektoren i regionen. Det vil tiltrekke mennesker med høyere utdanning og gi ungdommer fra Ål kommune flere valgmuligheter i arbeidslivet, slik at flere kan komme tilbake etter endte studier.

Hva skal kommunen jobbe med

Kommunen må jobbe mot å ha gode kommunale tjenester, som barnehager, skoler og helsetjenester. Da vil man tiltrekke seg nyetablerte, unge mennesker. Ved å legge til rette for unge mennesker, vil de ta med seg sin familie. Det er viktig at kommunen kommuniserer at selv med mindre attraktive arbeidsplasser enn for eksempel i Oslo, så kompenseres dette ved at kommunen legger til rette for gode forhold for familier. De unge menneskene må også få støtte til å starte høykompetansebedrifter, og dermed tiltrekke flere ferdigutdannede.

Videre er det viktig at kommunen forsetter å satse på å være en klynge for helsesektoren i Hallingdal. Det er mange muligheter knyttet til helsesektoren, som næringslivet i Ål kan være med å utvikle.

6.5.2. SWOT for Ål

Styrker

Kreative næringer, som er fremtidsrettet, er en styrke for kommunen. Beliggenheten til Ål kommune sentralt i Hallingdal er en annen. Det innebærer at man kan pendle fra Ål til de andre kommunene i dalen i akseptabel reiseavstand. For turistnæringen i Ål kommune er det en styrke at reiseavstanden til sentrum i Ål fra grendene er grei. Det styrker også næringslivet i sentrum. Kommunen trekker også frem det gode kommunale fagmiljøet som en styrke.

Svakheter

Ål kommune trekker frem mangelen på kapitalsterke hjørnesteinsbedrifter som en svakhet for kommunen. I tillegg er det en utfordring at Ål stasjon ligger mellom Gol og Geilo, som er større tettsteder. Ål kommune kan dermed virke som utkanten.

Muligheter

Ål kommune har i stor grad ansvar for helsetilbudet i Hallingdal. Kommunen har dermed mange gode muligheter for helseutbygging, som vil gi attraktive arbeidsplasser. Andre mulighetsrom er videreutvikling av fjellandbruket og friluftsliv. Forbedring av riksvei 7 og jernbane gjennom Hallingdal vil også by på flere muligheter for Ål kommune.

Trusler

Sentralisering er en klar utfordring for både næringslivet og det offentlige. En annen trussel er stenging av riksvei 7 over Hardangervidda, som er en viktig ytre faktor for hele næringslivet i Hallingdal. En trussel for befolknings-utviklingen er stadig større endringer i jordbruket og nedleggelse av gårdsbruk som fører til en avfolkning av

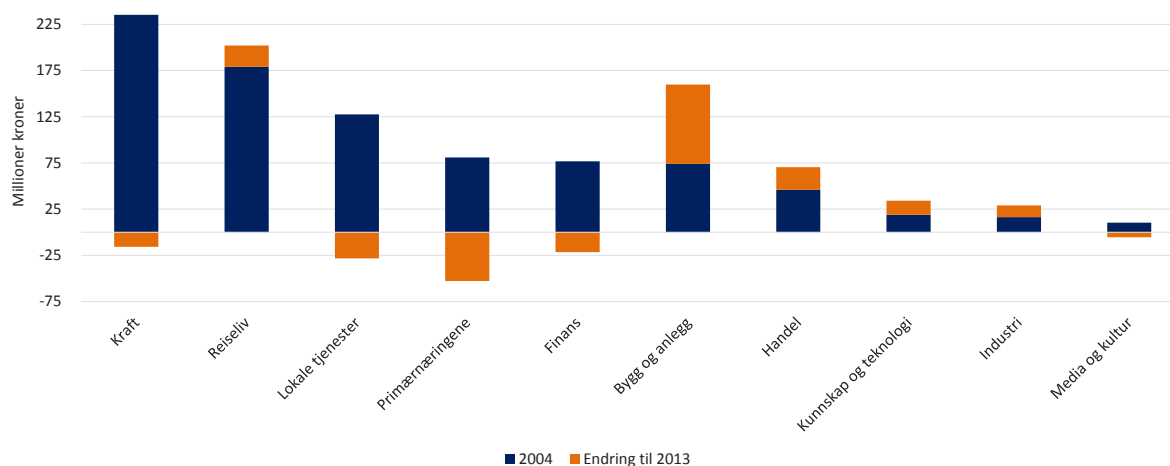
utkantene i kommunen. Kombinert med at flere handler på nett og at Ål kommune har for få tilbud til personer med høyere utdanning, fører dette til at kommunen anser utflytting fra kommunen som en trussel.

6.6. Hol

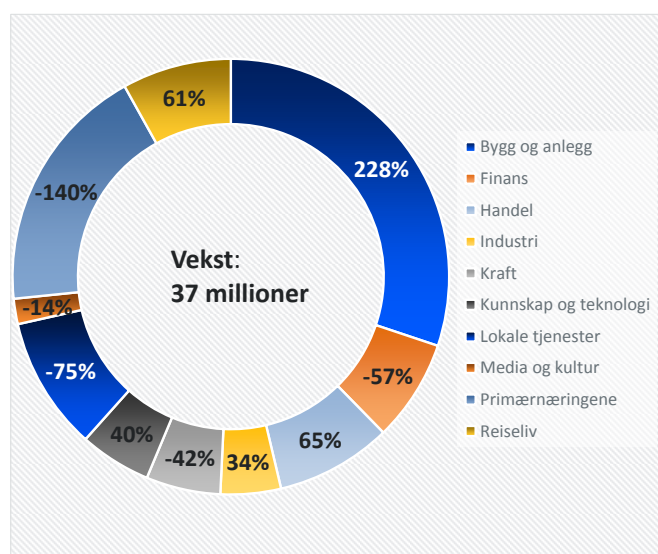
Beliggenheten mellom Oslo og Bergen trekkes frem som den viktigste årsaken til lokalisering i Hol kommune. Næringslivet i kommunen domineres av reiselivsbedrifter, og merkenavnet Geilo er et stort fortrinn for reiselivsbedriftene i kommunen.

E-Co Energi bidrar til kraftinntekter til kommunen. Siden dette er et Oslo-eid selskap er gevinsten for Hol knyttet til arbeidsplasser og lønnsinntekter som konsumeres i kommunen. Hallingdal kraftnett og Ustekveikja Energi er andre aktører innenfor kraft. Reiseliv er en stor næring i Hol. Merkenavn som Geilo skisenter, Dr. Holms og Vestlia Resort bidrar til dette. Sterkest vekst i antall arbeidsplasser er innen bygg og anlegg der Hallingdal Hyttetjeneste og Hallingdal bergboring er betydelige aktører.

Figur 6-12 Næringsfordelt verdiskaping i Hol. Kilde: Menon/SSB

Figur 6-13 Næringsfordelt verdiskapingsvekst i perioden 2004-2013 i Hol. Kilde: Menon/SSB

Hjulet viser hvilke næringer som har skapt veksten i perioden. Av den totale veksten i Hol på 37 millioner kroner forklarer vekst i bygg og anlegg 228 prosent, handel 27 prosent og så videre.

6.6.1. Hol: Fortrinn, utfordringer og vekstpotensial

Fortrinn

Merkenavnet Geilo, grunnet beliggenhet og vakker natur, mener bedriftene er det viktigste fortrinnet i Hol kommune. Geilo tiltrekker en stor kundemasse fra sentrale strøk på både Østlandet og Vestlandet, og etterspørselen etter produkter og tjenester fra besøkende på Geilo har vært med på å utvikle næringslivet i kommunen. Hol kommune har et tett samarbeid med næringslivet om å kapre synergieffekter av et sterkt reiseliv på Geilo. Dette trekker bedriftene frem som et annet fortrinn i Hol kommune. *«Vi har en kommune som ser verdi av næringslivet og er positive for å tilrettelegge for vekst.»* God tilgang på arbeidskraft, både lokalt og ved at det er lett å tiltrekke sesongarbeidere, trekkes også frem som et fortrinn for næringslivet i kommunen.

Det at kommunen ligger midt mellom Bergen og Oslo trekkes frem som et fortrinn av kommunen også. Gode kommunikasjoner øst-vest, storslagen natur, store energiresurser og alpinanlegg og langrennsløper med høy standard gir fortrinn for næringslivet og turismen. Et godt samarbeide mellom det offentlige og turistnæringen bidrar til vekst og utvikling i kommunen. Kommunen har bred erfaring med å tilrettelegge for og gjennomføre arrangementer som renn innen alpint og langrenn, musikkfestivaler, skiskyting med mer. En stabil arbeidskraft og et godt miljø som fremmer folkehelse trekkes også frem som fortrinn i kommunen.

Kommunen som tilrettelegger av fellesgoder er et større satsningsområde i kommunen i dag. Kommunen fokuserer også på arealplanlegging og bærekraftig bruk av naturen og ressursene. Dette for å styrke og videreføre kommunen som den betydelige turistdestinasjonen Geilo er både nasjonalt og internasjonalt. Det viktigste potensialet er videreutviklingen av turistnæringen i samspill mellom primærnæring, annen næringsvirksomhet og kommunen.

Utfordringer

En betydelig andel av næringslivet i Hol kommune er rettet mot reiseliv, og er avhengig av nasjonal og internasjonal etterspørsel. Bedriftene trekker dette frem som en utfordring for næringslivet i kommunen. *«75 prosent av næringslivet er avhengig av tilreisende, så man er svært sårbar. Får man en dårlig vintersesong, merkes det godt».*

Bedriftene i Hol kommune trekker frem tilgang på kompetent arbeidskraft i kommunen som en utfordring for næringslivet. Bedriftene ønsker å rekruttere lokalt, men opplever at omdømmet til kommunens viktigste næringer, turistnæringen og landbruk, er svartmalt. Ungdommene i kommunen og i Norge generelt har en forestilling om at arbeidet er preget av lange arbeidsdager med dårlig lønn. Bedriftene må dermed rekruttere fra Sverige og land i Øst-Europa. Bedriftene trekker frem at man må gjøre yrker i hotell- og servicebransjen mer attraktive igjen for norsk ungdom.

Den lokale konkurransen er sterk, noe bedriftene anser som både en styrke og en utfordring. Det er en styrke at bedriftene i kommunen blir utfordret til å forbedre og differensiere produkter og tjenester til kundene. Det har ført til et mangfold av bedrifter i kommunen. En utfordring knyttet til den sterke konkurransen, som særlig er synlig i reiseliv, er at det er mange bedrifter med røde tall. En oppfordring fra bedriftene til hverandre er å rette seg mot forskjellige målgrupper, slik at man ikke kaprer turister fra hverandre. Visit Geilo trekkes frem som et godt initiativ for å redusere utfordringen med for sterk lokal konkurranse. *«Visit Geilo er et etablert nettverk for reiselivsbedrifter, som har bidratt til at bedriftene står sterkere sammen enn noensinne.»* Konkurranse fra Hemsedal, Trysil og Valdres blir likevel sett på som en større utfordring enn den lokale konkurransen.

Infrastrukturen er bedriftene generelt mer fornøyd med etter satsning på riksveiene gjennom Hallingdal. Bedriftene, særlig reiselivsbedrifter, opplever likevel at infrastrukturen må utvikles i større grad. «*Reiseliv er reisevei! Skal man bedrive reiseliv må man ha god infrastruktur*». Bedriftene ønsker at kapasiteten på veien bygges ut for å lette på trykket i helgene og i vintertid. Alternativt trekker bedriftene frem at man kan regulere for at lastebiler må kjøre mindre i helgene.

Avstand fra lufthavn nevnes som en flaskehals for reiselivet i å tiltrekke seg internasjonale turister. Bedriftene viser til Trysil, som ligger nærmere Gardermoen, og som dermed vinner de internasjonale turistene. Charterruter til Fagernes Leirin trekkes frem som et viktig satsningsområde.

Bedriftene svarer at utfordringene i Hol kommune også gjelder for resten av Hallingdal, men presiserer at næringslivet i Hol kommune og Hemsedal kommune opplever utfordringene i mindre grad. Kommunene tiltrekker flere investorer og turister enn de andre kommunene i Hallingdal.

Potensialet for videre utvikling av næringslivet på Hol

Videreutvikling av fagmiljøer innen reiseliv sees på som et stort potensial for Hol kommune. Bedriftene trekker frem at det er viktig å etablere kompetansebedrifter, for eksempel konsultentselskaper, innen reiseliv, som jobber fra Geilo. Konsultentselskapene vil dermed kunne jobbe tett på med bedriftene. Et annet forslag fra bedriftene er å samle reiselivsstudier fra forskjellige høyskoler på Geilo. Bedriftene i Hol kommune vil kunne bistå i utforming av kurs, og samtidig være en praksisplass for studentene. Begge disse foreslåtte tiltakene vil tiltrekke arbeidstakere med høyere utdanning, noe som per i dag er en utfordring for næringslivet i kommunen.

Bedriftene trekker også frem at man må videreutvikle produkter og tjenester for tilreisende. Hol kommune har bidratt ved å utvide tilbudet i Geilo sentrum ved blant annet å pusse opp en gågate. Potensialet for næringslivet ligger dermed i å skape et helhetsprodukt for tilreisende. I tillegg må man øke volumet, slik at færre aktører må konkurrere om de samme kundene. Internasjonale turister må gis mer oppmerksomhet. «*Volummessig, så ligger det største potensialet for reiseliv i å tiltrekke internasjonale turister.*»

Hva skal kommunen jobbe med

Hol kommune er avhengig av tilreisende, så kommunen må jobbe mot regionale og statlige myndigheter for å få en fortgang i forbedring av infrastruktur. Flere avganger med tog, større kapasitet på veiene og på flyplassen på Fagernes Leirin trekkes frem som prosjektene kommunen bør prioritere.

Det må i større grad legges til rette for nyskapning, og især etablering av høykompetansebedrifter. Ved å diversifisere arbeidsplasser i næringslivet, vil Hol kommune beholde ungdommen som ellers reiser ut til mer sentrale strøk. I dag tømmes kommunen for unge med kompetanse. For å få til dette, må kommunen utvikle møtearenaer for nyetablerte bedrifter og for personer som er interessert i å etablere en bedrift i kommunen.

6.6.2. SWOT i Hol

Styrker

Beliggenhet og geografi er en viktig styrke for kommunen. Geilo som reisedestinasjon er en merkevare over hele landet, og en styrke for Hol kommune. Det at man i kommunen har både lokale og eksterne investorer har bidratt til å diversifisere tilbudet i kommunen. Prisutviklingen på boliger og fritidseiendommer er en annen styrke for kommunen.

Svakheter

Tilgang på arbeidskraft er en svakhet for Hol kommune, særlig tilgangen på høyere utdannet arbeidskraft. En annen trussel er blilysten blant kommunens unge. Disse reiser ofte ut for å ta utdanning og kommer ikke tilbake. Kollektivtilbud i kommunen er en siste utfordring.

Muligheter

Mulighetene for kommunen ligger først og fremst i reiseliv. Utbygging av Geilo sentrum med blant annet gågate gir mulighet for å koble hyttegrendene med sentrum og dermed med en større del av næringslivet i Hol kommune. Videre nevnes det at lokale naturgitte ressurser gir muligheter til å utvikle flere tilbud til turistene.

Trusler

Næringslivet i Hol kommune er i stor grad rettet mot reiselivet. Nasjonale og internasjonale konjunkturer er den største trusselen. Videre legger man vekt på at det må være en politisk vilje for å samarbeide mellom kommunene i Hallingdal. Dersom man ikke klarer å få til et samarbeid er det en trussel for deler av de interkommunale prosjektene. Et utilstrekkelig tilbud på kollektiv transport nevnes også.

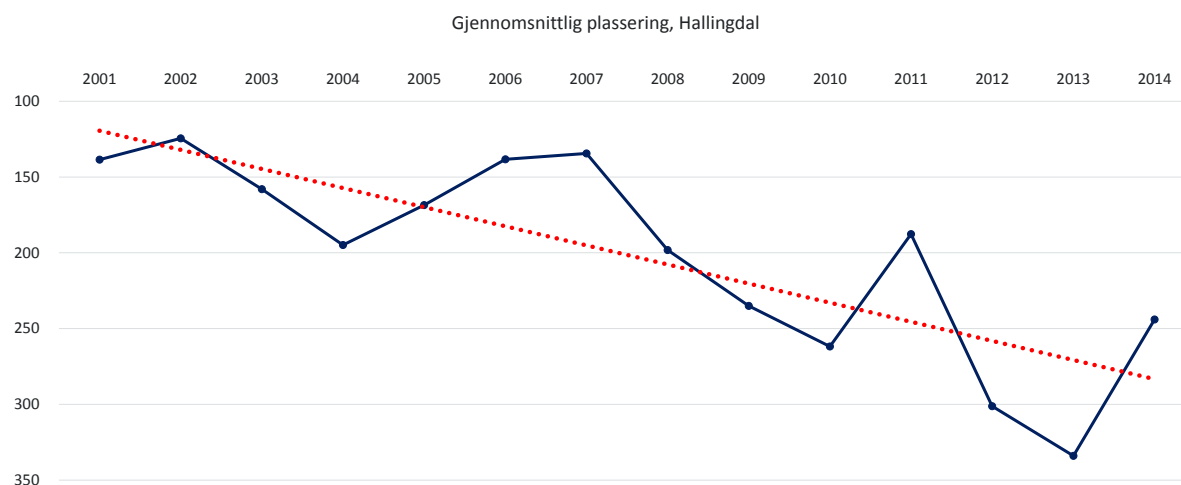
7. Samhandling i Hallingdal

En kjede er aldri sterkere enn det svakeste leddet. Slik kan man tenke på kommunene i en region også. En region utgjør en kjede av kommuner som sammen blir sterke. Den enes fortrinn kan komme nabokommunen til gode, men også én kommunes utfordring kan påvirke utviklingen i en hel region. Hallingdal er én bo- og arbeidsmarkedsregion. Vekst må skapes ved egen maskin.

Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) tar årlig pulsen på næringsutviklingen i fylker, regioner og kommuner gjennom Nærings-NM. Her blir kommunene rangert etter hvor næringslivet gjør det best. Rangeringen er basert på bedriftenes vekst og lønnsomhet, nyetableringer og næringslivets relative størrelse.

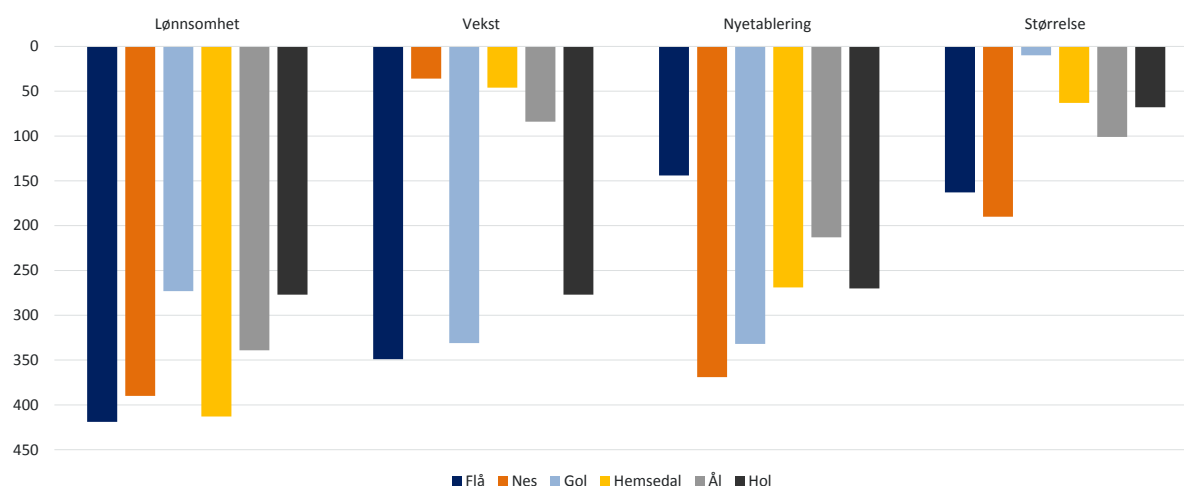
At noen kommuner gjør det ekstra bra er svært positivt. Mest interessant er det å se på trenden i hele regionen. Tar vi gjennomsnittet av plasseringen til alle kommunene i Hallingdal ser vi at trenden for utviklingen i regionen er negativ over tid, men økende fra 2013 til 2014.

Figur 7-1 Gjennomsnittlig plassering på NHO kommunebarometer. Kilde: NHO

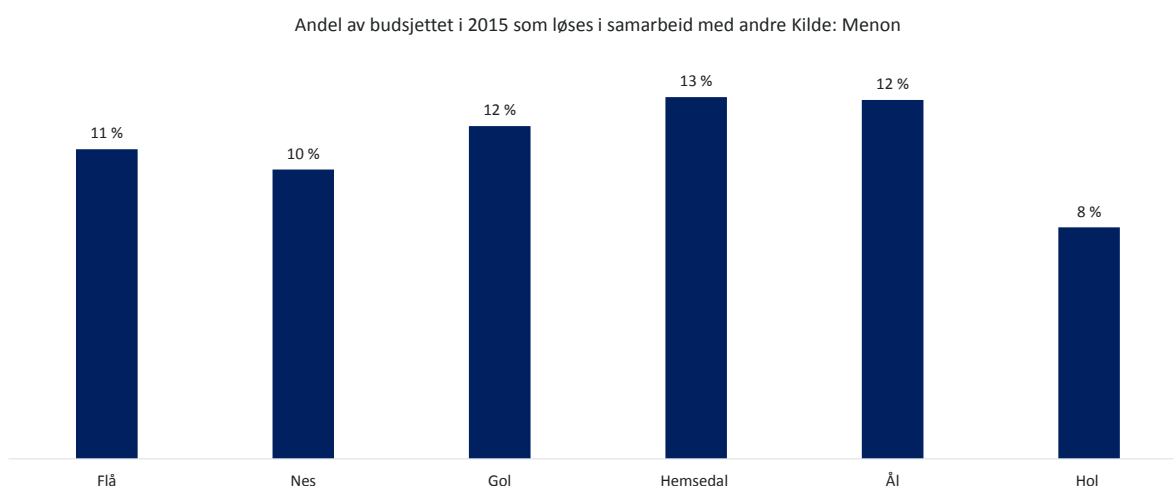
Ser vi på de enkelte målene kommer bedriftene i Gol og Hol ut med best lønnsomhet. Nes, Hemsedal og Ål er vekstkommuner, mens Flå og Ål kommer ut høyt på nyetableringer. Alle kommunene kommer godt ut på størrelsesmålet som viser antall arbeidsplasser i næringslivet som andel av befolkningen. Det at Hallingdal scorer høyt på dette målet underbygger bare at regionen er en egen bo- og arbeidsmarkedsregion.

Figur 7-2 Plassering på vekstmål. Kilde: NHO

En klar kilde til samhandling er oppgaver som løses i fellesskap. I Hallingdal løses flere oppgaver i fellesskap. Ser vi på andelen av kommunenes totale budsjett som går til dette er prosentandelen relativt lik.

Figur 7-3 Andel av budsjettet i 2015 som løses i samarbeid med andre. Kilde: Menon

Selv om kommunene er selvstendige har de sin plass i Hallingdal. Det er mange måter å se på dette på. Vi spurte kommunene om hva som var deres plass i Hallingdal. Svarene vi fikk var av svært ulik karakter, noe som er interessant i seg selv.

Flås plass i Hallingdal er helt klart som vekstkommune. Kommunen er gunstig plassert geografisk i nær tilknytning til resten av Hallingdal så vel som Hønefoss og Østlandet. Økt vekst i disse regionen vil kunne bidra positivt til vekst i Flå.

Nes sin plass i Hallingdal er som reiselivskommune innenfor hytteturisme. Kommunen er sterk på arrangementer, med en stor frivillig sektor som bidrar. Kommunens lokalisering mellom innfallsporten til Hallingdal og knutepunktet Gol gjør at det er lite synlig.

Gol er knutepunktet i Hallingdal og handelssenteret i regionen. Gol er vertskommune for flere interkommunale samarbeidstiltak som kommer hele Hallingdal til gode.

I likhet med Flå har Hemsedal en plass i regionen som vekstkommune. Det er vekst i befolkningen, også i den yngre befolkningen. Hemsedal er vertskommune for et stor kommersielt reiseliv med en betydelig utenlandsandel, og er flere ganger kåret til Norges beste alpindestinasjon.

Ål er kulturkommunen i Hallingdal og har ansvaret i en felles satsning på dette på vegne av alle kommunene i regionen. En styrke er en stabil økonomi og robuste fagmiljøer.

Hol trekker frem god økonomi og en bærekraftig næringsutvikling. Store vannkraftressurser og merkenavnet Geilo bidrar til dette. Som følge av mange turister har Geilo har et bredt servicetilbud likt det man finner i mellomstore byer i Norge. Kommunen er en del av to nasjonalparker.

7.1. Samhandling mellom bedrifter og kommunen

Bedriftene er særs viktig i en kommune. Ikke bare bidrar de inn i felleskassen med skatteinntekter, men de er også symbolet på vekst og utvikling. Vi spurte bedriftene om hva de syntes om samhandlingen med egen kommune. Men først skal vi se kort på samarbeidet mellom kommunene i Hallingdal.

7.1.1. Flå kommune

Bedriftene i Flå kommune har kun positive erfaringer å dele om samhandlingen mellom næringslivet og kommunen. Viljen til å tilpasse seg næringslivets behov trekkes spesielt frem som en styrke hos de ansatte i kommunen. Man viser til at Olav Thon blant annet valgte å investere i Flå kommune på grunn av samarbeidsviljen i kommunen. Kommunen roses også for deres tilgjengelighet overfor næringslivet. *«Kommunen gjør seg alltid tilgjengelig for å diskutere hva som er mulig og ikke mulig.»*

Næringslivet i Flå kommune opplever at kommunene i Hallingdal samarbeider på mange felt, for eksempel i skolesystemet og i helsevesenet. Samhandlingen er derimot i mange tilfeller utfordrende. Bedriftene viser til samarbeidsprosjektet Visit Hallingdal, som gikk i oppløsning på grunn av forskjellige uenigheter. Likevel oppleves samarbeidsklimaet som god. Bedriftene nevner også at flere og flere stemmer i kommunen nå mener at Flå kommune heller bør se mot Hønefoss enn oppover i dalen, spesielt etter åpningen av innkorting Sokna-Ørgenvika som førte til en betydelig reduksjon i reisetiden fra Flå til Hønefoss.

7.1.2. Nes kommune

Bedriftene opplever en god samhandling med Nes kommune. Det er generelt god kommunikasjon med blant annet årlige møter mellom kommunen og næringslivet. Likevel trekker flere bedrifter frem at det er rom for forbedring. En bedrift påpeker at det skyldes at det lenge ikke har vært noen aktiv næringsliv i kommunen, og at det er først nå man har fått liv igjen i næringslivet. *«Jeg tror det ligger et potensial for forbedring. Det tar tid før ting kommer à jour igjen og får en egen vekstkraft.»*

En samhandling mellom næringslivet i Nes kommune og resten av Hallingdal oppfattes som naturlig. Flere av bedriftene trekker frem at man som regel må tenke regionalt fremfor innen kommunens grenser. Innbyggertallene per kommune i Hallingdal er for små til å kunne ha et levedyktig marked innenfor kommunegrensene. Bedriftene viser til at det dermed er viktig å styrke samarbeidet og roser næringsforumet HallingExpo som et foregangseksempel på prosjekter man bør satse på som region.

7.1.3. Gol

God kommunikasjon og en positiv innstilling til hverandre nevnes om samhandlingen mellom Gol kommune og næringslivet i kommunen. Det trekkes frem at næringslivet og kommunen blant annet har et godt samarbeid når det kommer til å skape utplassering og hospitering til personer som trenger det. Bedriftene opplever at kommunen prioriterer næringslivet og ønsker å styrke posisjonen til næringslivet i kommunen.

Samhandlingen mellom kommunene i Hallingdal er god, men langt fra sitt potensial. *«Selv om vi har samarbeid som Regionrådet og Hallingtinget, er vi ikke flinke nok til å samarbeide. Det skyldes at man har seks kommuner som alle prøver å bli senteret i regionen.»* Bedriftene ønsker bedre retningslinjer for samarbeid og samhandling mellom kommunene, og tror dette vil kunne tiltrekke flere bedrifter til regionen. Flere bedrifter i Gol og i de andre kommunene trekker frem at dersom man har en samlet region vil kommunene ha en sterkere stemme overfor sentrale myndigheter. Støtte til et regionsenter i Gol er derimot først og fremst støttet av bedrifter i Gol kommune.

7.1.4. Hemsedal

Samhandlingen mellom næringslivet og Hemsedal kommune beskrives som bra av bedriftene. Kommunen ansees av bedriftene både som en politisk aktør og en næringsaktør. Kommunen roses for å klare og innse hvilke næringer som er viktigst for kommunen og deretter jobbe målrettet for å støtte aktørene i disse næringene. Bedriftene understreker at dette er en styrke for Hemsedal kommune og for næringslivet. Likevel nevnes det også at samhandlingen varierer med hvem som sitter som næringsrådgiver i kommunen og hvilken bakgrunn personen har. Reiseliv har som regel høyest prioritet, men dersom det sitter en næringsrådgiver med bakgrunn i reiseliv vil denne næringen prioriteres enda mer. Det er delt syn mellom bedriftene om det er positivt eller negativt for næringslivet i kommunen.

For å skape mer allsidig næringsliv er det viktig med en samhandling mellom kommunene i Hallingdal. Samtidig presiserer bedriftene at man må huske at Hallingdal er en stor region med forskjellige typer næringer og behov i de seks kommunene. Man bør derfor bygge på samhandlingen man har i dag, der man har spredt fagmiljøer mellom hver kommune.

7.1.5. Ål

Bedriftene i Ål kommune opplever at kommunen generelt legger til rette for næringsliv. Det er en veldig positiv samhandling mellom kommunen og næringslivet. Bedriftene trekker frem at utfordringene for næringslivet i Ål og Hallingdal er ikke de kommunale rammevilkårene, men mer strukturelle endringer som skjer i hele Norge hvor man ikke ønsker å etablere seg på bygda.

Samhandlingen med resten av Hallingdal oppleves som varierende. Et eksempel man viser til er at kommunene ikke klarer å enes om den nye hovedfartsåren mellom Oslo og Bergen. For å utløse potensialet i Ål kommune og i resten av Hallingdal svarer bedriftene at det er avgjørende for kommunene i Hallingdal å samarbeide og koordinere seg imellom. *«Vi må slutte å krangle om lokalisering av ditt og datt, og heller jobbe uten å tenke på kommunegrensene. Det viktigste er å legge til rette for næringslivet i dalen».* Bedriften understreker likevel at et tettere og bedre samarbeid ikke er ensbetydende med en sammenslåing av kommunene.

7.1.6. Hol

Bedriftene trekker frem at samarbeidet mellom næringslivet og Hol kommune er veldig positiv. Det er ofte prosjekter mellom kommunen, enkeltstående bedrifter og interesseorganisasjoner for næringsliv, særlig turistnæringen. *«Bedriften vår tror alle i kommunen forstår 100 prosent hvor viktig turistnæringen er for Hol kommune»*. God kommunikasjon med månedlige frokostmøter, lett tilgjengelige ansatte i kommunen som stiller opp for næringslivet, og tilskudd til næringslivet nevnes også som eksempler på god samhandling mellom næringslivet og kommunen.

Når det kommer til samhandlingen med resten av Hallingdal svarer bedriftene at den er god på enkelte prosjekter, men at det først og fremst er samarbeidet mellom bedriftene i Hol kommune som er viktig og som fungerer svært godt.

8. Tall for trender og utvikling

I det følgende finnes tabeller og tall som er benyttet i analysen over.

8.1. Befolkningsutvikling

Figur 8-1 Antall innbyggere. Kilde: SSB

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Flå	1 030	1 014	998	989	974	1 011	998	1 000	1 034	1 050	1 033
Nes	3 467	3 485	3 524	3 456	3 459	3 461	3 420	3 445	3 452	3 435	3 445
Gol	4 372	4 375	4 404	4 435	4 439	4 516	4 479	4 572	4 581	4 667	4 631
Hemsedal	1 876	1 909	1 947	1 963	1 968	1 995	2 087	2 140	2 228	2 224	2 295
Ål	4 656	4 670	4 662	4 642	4 686	4 640	4 672	4 713	4 741	4 761	4 713
Hol	4 556	4 557	4 500	4 475	4 438	4 430	4 422	4 453	4 457	4 448	4 452
Hallingdal	19 957	20 010	20 035	19 960	19 964	20 053	20 078	20 323	20 493	20 585	20 569

Figur 8-2 Tilflyttere og nasjonalitet 1 av 3. Kilde: SSB

2014	Flå	Nes	Gol	Hemsedal	Ål	Hol	SUM
Polen	16	88	131	91	139	122	587
Sverige	0	14	26	87	16	63	206
Danmark	5	18	27	42	23	65	180
Litauen	3	26	56	48	0	37	170
Somalia	0	43	54	7	25	18	147
Tyskland	6	9	28	18	11	26	98
Nederland	10	17	3	5	17	26	78
Estland	13	4	23	0	10	19	69
Irak	0	4	25	14	11	9	63
Thailand	5	3	24	4	9	16	61
Latvia	6	3	16	6	7	17	55
Eritrea	0	12	7	11	19	4	53
Storbritannia	3	0	20	9	6	13	51
Afghanistan	0	3	17	10	12	9	51
Filippinene	3	5	16	4	6	14	48
Island	0	3	4	3	3	31	44
Russland	0	9	13	0	15	7	44
Bulgaria	3	0	4	3	11	16	37
Bosnia-Hercego	0	9	16	7	0	3	35
Kosovo	0	5	15	0	5	4	29
Iran	0	3	6	11	6	3	29
USA	0	4	3	4	5	8	24
Syria	0	11	0	3	8	0	22
Slovakia	0	0	10	3	3	5	21
Kina	0	3	15	0	0	3	21
Moldova	0	3	15	0	0	0	18
Ungarn	0	0	10	0	0	7	17
Finland	3	0	3	3	3	4	16
Spania	0	5	4	3	0	3	15

Figur 8-3 Tilflyttere og nasjonalitet 2 av 3. Kilde: SSB

	2014	Flå	Nes	Gol	Hemsedal	Ål	Hol	SUM
Sri Lanka		0	0	8	3	0	3	14
Kroatia		0	3	0	0	0	10	13
Romania		0	3	4	3	0	3	13
Sør-Korea		0	7	0	3	3	0	13
Pakistan		0	3	0	3	7	0	13
Sudan		0	8	0	0	4	0	12
Cuba		3	3	0	0	3	3	12
Australia		0	0	0	3	3	6	12
Ukraina		0	3	4	0	3	0	10
Marokko		0	4	0	0	3	3	10
Myanmar		0	0	0	0	0	10	10
Tsjekkia		0	0	3	0	0	6	9
Etiopia		0	6	0	0	3	0	9
Colombia		0	3	3	0	0	3	9
Frankrike		0	0	0	0	3	5	8
Serbia		0	3	5	0	0	0	8
Portugal		6	0	0	0	0	0	6
Østerrike		0	0	0	0	3	3	6
Kongo		0	0	6	0	0	0	6
India		0	0	0	0	0	6	6
Kasakhstan		0	3	3	0	0	0	6
Brasil		0	0	0	0	3	3	6
Chile		0	3	0	0	0	3	6
Jemen		0	4	0	0	0	0	4
Den dominikans		0	0	0	0	0	4	4
Hellas		0	0	0	0	0	3	3
Irland		0	0	3	0	0	0	3
Italia		0	0	3	0	0	0	3
Sveits		0	3	0	0	0	0	3
Tyrkia		0	0	0	0	0	3	3
Slovenia		0	0	0	3	0	0	3
Makedonia		0	0	3	0	0	0	3
Elfenbeinskyster		0	0	0	3	0	0	3
Kenya		0	0	0	0	3	0	3
Zimbabwe		0	0	0	0	0	3	3
Sierra Leone		0	0	0	0	0	3	3
Sør-Afrika		0	0	0	0	0	3	3
Tanzania		0	0	3	0	0	0	3
Togo		0	0	0	0	3	0	3
Bangladesh		0	3	0	0	0	0	3
De forente arab		0	0	0	0	3	0	3

Figur 8-4 Tilflyttere og nasjonalitet 3 av 3. Kilde:SSB

2014	Flå	Nes	Gol	Hemsedal	Ål	Hol	SUM
Taiwan	0	0	3	0	0	0	3
Hongkong	0	0	3	0	0	0	3
Kirgisistan	0	3	0	0	0	0	3
Saudi-Arabia	0	3	0	0	0	0	3
Costa Rica	0	0	0	0	3	0	3
Mexico	0	0	0	3	0	0	3
Curaçao	0	0	0	0	3	0	3
Peru	0	0	0	0	0	3	3
New Zealand	0	0	3	0	0	0	3
SUM	85	372	648	420	423	641	2 589

Figur 8-5 Befolkningen aldersfordelt. Kilde: SSB

Flå	2010	2011	2012	2013	2014
0-19	266	265	277	284	261
24-39	140	141	153	161	163
40-66	375	371	381	391	389
67 år og eldre	217	223	223	214	220
SUM	998	1000	1034	1050	1033

Nes	2010	2011	2012	2013	2014
0-19	987	1 001	992	967	980
24-39	536	538	521	502	505
40-66	1 287	1 303	1 334	1 350	1 331
67 år og eldre	610	603	605	616	629
SUM	3 420	3 445	3 452	3 435	3 445

Gol	2010	2011	2012	2013	2014
0-19	1 343	1 385	1 355	1 384	1 340
24-39	794	791	771	771	773
40-66	1 625	1 661	1 706	1 738	1 712
67 år og eldre	717	735	749	774	806
SUM	4 479	4 572	4 581	4 667	4 631

Hemsedal	2010	2011	2012	2013	2014
0-19	633	649	682	680	698
24-39	482	499	521	499	523
40-66	715	735	757	772	784
67 år og eldre	257	257	268	273	290
SUM	2 087	2 140	2 228	2 224	2 295

Ål	2010	2011	2012	2013	2014
0-19	1479	1484	1497	1500	1457
24-39	710	712	734	720	697
40-66	1713	1747	1736	1750	1742
67 år og eldre	770	770	774	791	817
SUM	4 672	4 713	4 741	4 761	4 713

Hol	2010	2011	2012	2013	2014
0-19	1266	1305	1262	1228	1180
24-39	786	773	781	778	795
40-66	1676	1691	1688	1684	1690
67 år og eldre	694	684	726	758	787
SUM	4 422	4 453	4 457	4 448	4 452

Figur 8-6 Utdanningsnivå Hallingdal i 2013. Kilde: SSB

	Grunnskole- nivå	Videregående skolenivå	Høyere utdanning (U&H)	Universitets- og høgskole nivå kort	Universitets- og høgskole nivå lang	Uoppgitt	Totalt
Flå	339	367	148	122	26	26	1 002
Nes	905	1 292	581	473	108	95	3 359
Gol	1 101	1 752	750	621	129	196	4 353
Hemsedal	414	845	449	372	77	102	2 157
Ål	988	1 882	861	705	156	124	4 592
Hol	985	1 766	792	668	124	214	4 335
Hallingdal	4 732	7 904	3 581	2 961	620	757	19 798

8.2. Næringslivet i Hallingdal

Figur 8-7 Verdiskaping i Hallingdal fordelt på næringer i 1000 kr. Kilde: Menon/SSB

	2004	2 005	2006	2 007	2008	2 009	2010	2 011	2012
Bygg og anlegg	419 756	551 727	632 870	811 494	858 272	772 154	818 371	866 050	915 883
Finans	187 950	225 260	192 343	198 546	156 537	266 840	260 419	230 284	247 256
Handel	305 800	325 663	352 679	410 855	407 482	451 983	478 922	483 972	504 087
Industri	124 725	177 197	252 227	314 774	274 228	270 611	247 669	302 218	347 718
Kraft	793 260	685 914	765 185	906 962	1 081 429	1 041 211	1 334 166	1 150 095	1 025 558
Kunnskap og teknologi	252 100	260 295	276 518	288 952	273 110	209 195	260 702	306 344	245 789
Lokale tjenester	786 918	733 670	863 536	807 058	672 729	450 987	594 262	552 972	526 095
Media og kultur	39 884	39 496	41 990	46 542	46 813	45 390	47 480	46 843	42 448
Primærnæringene	219 053	203 658	202 789	210 080	209 565	199 599	218 675	216 212	217 394
Reiseliv	501 453	548 246	587 913	668 733	661 519	647 903	627 492	624 077	621 431
SUM	3 630 899	3 751 127	4 168 050	4 663 997	4 641 684	4 355 873	4 888 156	4 779 066	4 693 659

Figur 8-8 Verdiskaping i Flå fordelt på næringer i 1000 kr. Kilde: Menon/SSB

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bygg og anlegg	14 252	36 030	46 973	55 423	56 940	51 740	72 998	56 706	52 690	60 656
Finans	1 176	4 864	5 692	6 031	6 318	6 849	6 007	6 002	11 021	8 798
Handel	8 149	8 205	8 221	8 729	9 993	10 535	13 574	10 720	13 985	15 412
Industri	-	-	148	299	-	-	1 500	3 069	3 158	1 862
Kraft	5 376	2 825	2 453	2 173	1 728	2 033	5 756	5 089	3 841	6 718
Kunnskap og teknologi	3 845	4 731	4 974	6 254	5 785	6 006	6 187	5 130	7 690	8 522
Lokale tjenester	8 131	4 418	7 495	5 893	4 027	5 314	11 403	9 553	10 977	9 334
Media og kultur	-	-	-	-	-	-	-	-	-44	-
Primærnæringene	30 093	29 220	24 934	27 600	27 756	26 885	31 762	28 510	29 819	29 819
Reiseliv	3 524	7 204	10 937	14 192	5 673	4 152	5 773	7 840	5 895	11 174
SUM	74 546	97 497	111 827	126 594	118 220	113 515	154 959	132 617	139 032	152 295

Figur 8-9 Lønnskostnader per ansatt. Kilde: Menon

Flå	2004	2012	2013
Bygg og anlegg	406	497	538
Finans	120	627	485
Handel	253	249	257
Industri	N/A	367	295
Kraft	338	690	656
Kunnskap og teknologi	346	895	724
Lokale tjenester	205	573	513
Primærnæringene	286	332	332
Reiseliv	246	344	265

Nes	2004	2012	2013
Bygg og anlegg	321	443	437
Finans	N/A	627	485
Handel	223	347	331
Industri	99	521	584
Kraft	338	655	606
Kunnskap og teknologi	351	480	506
Lokale tjenester	175	311	326
Media og kultur	154	N/A	N/A
Primærnæringene	233	145	118
Reiseliv	265	347	285

Gol	2004	2012	2013
Bygg og anlegg	359	461	461
Finans	N/A	394	456
Handel	272	354	358
Industri	340	485	505
Kraft	556	943	807
Kunnskap og teknologi	279	480	525
Lokale tjenester	340	373	382
Media og kultur	146	N/A	N/A
Reiseliv	268	413	408

Figur 8-10 Lønnskostnader per ansatt Kilde: Menon

Hemsedal	2004	2012	2013
Bygg og anlegg	315	370	429
Finans	455	556	636
Handel	225	251	239
Industri	201	206	295
Kunnskap og teknologi	167	391	493
Lokale tjenester	139	318	337
Media og kultur	N/A	N/A	375
Reiseliv	305	482	528

Ål	2004	2012	2013
Bygg og anlegg	308	404	428
Finans	448	541	652
Handel	233	328	310
Industri	415	503	543
Kraft	378	574	580
Kunnskap og teknologi	361	459	456
Lokale tjenester	325	538	565
Media og kultur	463	683	692
Reiseliv	312	312	362

Hol	2004	2012	2013
Bygg og anlegg	267	437	435
Finans	475	518	509
Handel	253	273	307
Industri	276	377	392
Kraft	416	745	666
Kunnskap og teknologi	323	442	478
Lokale tjenester	287	523	463
Media og kultur	222	763	485
Reiseliv	228	378	367

8.3. Arbeidsplasser

Figur 8-11 Antall arbeidsplasser 2000-2013 Kilde: SSB

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Flå	369	350	358	361	357	353	381	392	408	407	441	460	479	439
Nes	1 496	1 452	1 476	1 493	1 484	1 522	1 581	1 598	1 576	1 483	1 486	1 455	1 411	1 441
Gol	2 690	2 733	2 655	2 696	2 807	2 888	2 963	3 052	2 927	2 832	2 846	2 847	2 830	2 870
Hemsedal	970	988	963	943	943	1 004	1 029	1 092	1 081	1 090	1 113	1 081	1 086	1 103
Ål	2 338	2 391	2 412	2 355	2 402	2 389	2 366	2 410	2 417	2 397	2 430	2 476	2 525	2 493
Hol	2 334	2 322	2 242	2 208	2 189	2 230	2 257	2 350	2 475	2 410	2 356	2 297	2 279	2 259
SUM	10 197	10 236	10 106	10 056	10 182	10 386	10 577	10 894	10 884	10 619	10 672	10 616	10 610	10 605

Figur 8-12 Arbeidsplasser i 2004 og 2013 fordelt på næring Kilde: Menon/SSB

	2013	Bygg og anlegg	Finans	Handel	Industri	Kraft	Kunnskap og teknologi	Lokale tjenester	Media og kultur	Primærnæringene	Reiseliv	Offentlig sektor	Totalt
Flå		78	6	56	6	2	14	16	-	41	66	154	439
Nes		169	33	191	75	20	170	68	-	79	74	563	1441
Gol		443	55	448	179	70	73	298	-	75	271	958	2870
Hemsedal		186	20	137	11	-	20	37	2	69	313	308	1103
Ål		431	31	184	168	30	68	267	45	125	138	1006	2493
Hol		284	37	193	48	66	57	114	8	81	486	885	2259
SUM		1 591	182	1 208	487	188	403	800	55	470	1 348	3 873	10 605

	2 004	Bygg og anlegg	Finans	Handel	Industri	Kraft	Kunnskap og teknologi	Lokale tjenester	Media og kultur	Primærnæringene	Reiseliv	Offentlig sektor	Totalt
Flå		28	10	28	-	7	10	25	-	45	13	357	357
Nes		105	-	197	90	11	215	74	8	79	49	1 484	1 484
Gol		242	18	361	55	71	42	439	11	114	365	2 807	2 807
Hemsedal		80	17	57	6	-	22	56	1	108	298	943	943
Ål		209	45	135	96	22	85	383	46	246	99	2 402	2 402
Hol		189	68	125	48	54	42	130	34	87	551	2 189	2 189
SUM		853	158	904	295	165	416	1 107	100	679	1 375	10 182	10 182

Offentlig sektor er beregnet på følgende måte: Antall ansatte i kommunen, minus de som er registrert på næringer gjennom Menons regnskapsdatabase og minus de som er registrert sysselsatt i primærnæringene. Det vil være noe sysselsetting knyttet til enkeltpersonsforetak som er registrert under offentlig sektor.

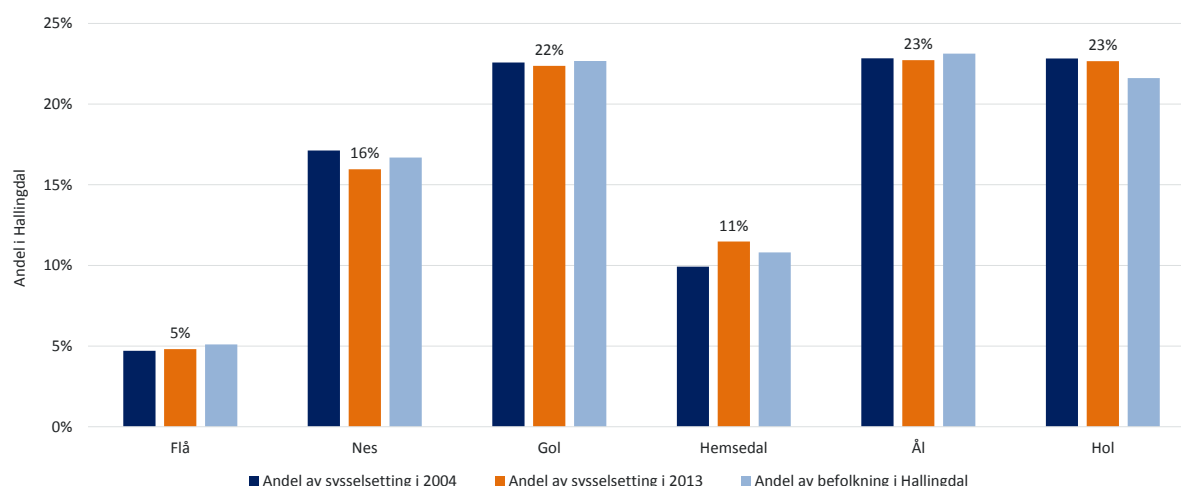
Figur 8-13 Pendling 2013. Kilde: SSB

		Jobber i...					
Bor i ...		Flå	Nes	Gol	Hemsedal	Ål	Hol
	Flå	353	44	20	2	10	1
	Nes	24	1 212	257	2	88	9
	Gol	9	67	1 884	51	193	13
	Hemsedal	-	3	125	955	18	5
	Ål	2	12	288	9	1 863	120
	Hol	4	9	68	4	185	1 979
SUM		392	1 347	2 642	1 023	2 357	2 127
Totalt antall sysselsatte i regionen		439	1 441	2 870	1 103	2 493	2 259

Figur 8-14 Arbeidsledighet. Kilde: SSB

Andel registrerte arbeidsledige i ulike aldersgrupper, 2014. Kilde: SSB		
Hemsedal	15-29 år	3,23
	30-74 år	2,38
Flå	15-29 år	2,56
	30-74 år	1,91
Nes	15-29 år	3,57
	30-74 år	1,39
Gol	15-29 år	2,47
	30-74 år	1,57
Hol	15-29 år	1,75
	30-74 år	1,17
Ål	15-29 år	1,69
	30-74 år	1,09

Figur 8-15 Andel av befolkning og sysselsetting. Kilde: SSB

8.4. Rangering på NHO kommunebarometer og kulturindeks

Figur 8-16 Plassering NHO kommunebarometer. Kilde: NHO

NHOs NæringsNM 2001 - 2013													
Hallingdal													
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Flå	279	343	365	359	412	395	345	243	185	390	217	364	416
Nes	90	103	83	224	201	96	25	327	377	384	343	370	406
Gol	44	45	35	98	66	32	202	50	163	166	20	136	191
Hemsedal	63	65	23	53	141	7	120	178	71	313	130	333	347
Ål	230	102	186	202	90	105	77	211	292	61	283	273	324
Hol	125	89	256	233	101	195	38	180	322	257	133	331	320
Gjennomsnitt	139	125	158	195	169	138	135	198	235	262	188	301	334

Figur 8-17 Telemarksforsnings kulturindeks 2014 (2013) i parentes. Kilde: Telemarksforskning

REGION	KUNSTNERE	KULTURARB	MUSEUM	KONSERTER	KINO	BIBLIOTEK	SCENEKUNST	KULTURSK. + DKS	SENTR. TILD.	FRIVILLIGHET	TOTAL
Rørosregionen	10 (11)	14 (7)	5 (4)	1 (4)	54 (54)	35 (54)	44 (31)	6 (7)	4 (1)	5 (3)	1 (3)
Oslo	1 (1)	1 (1)	1 (1)	4 (2)	18 (13)	47 (47)	1 (1)	36 (83)	21 (9)	54 (37)	2 (6)
Bergen	3 (3)	4 (3)	7 (11)	6 (12)	4 (4)	30 (28)	2 (2)	83 (82)	2 (6)	44 (38)	3 (5)
Trondheimsregionen	6 (6)	7 (5)	11 (13)	12 (17)	5 (6)	19 (19)	8 (5)	69 (72)	8 (5)	42 (33)	4 (4)
Lillehammerregionen	9 (10)	3 (4)	4 (4)	40 (37)	6 (7)	21 (22)	16 (34)	63 (39)	22 (3)	16 (10)	5 (1)
Valdres	26 (29)	15 (8)	18 (45)	9 (10)	59 (60)	26 (31)	30 (21)	10 (2)	13 (4)	15 (12)	6 (7)
Tromsregionen	8 (9)	6 (6)	21 (20)	6 (12)	2 (2)	17 (12)	3 (3)	68 (60)	12 (7)	79 (44)	7 (2)
Midt-Telemark	11 (7)	35 (47)	57 (66)	10 (9)	8 (9)	2 (2)	32 (46)	13 (22)	48 (15)	30 (19)	8 (9)
Vest-Telemark	5 (5)	8 (10)	2 (3)	2 (1)	75 (74)	33 (37)	14 (27)	1 (1)	46 (47)	60 (61)	8 (11)
Fjellregionen	13 (18)	51 (47)	23 (21)	44 (25)	42 (53)	1 (1)	24 (26)	22 (38)	34 (61)	1 (2)	10 (16)
Kristiansandregionen	17 (15)	12 (10)	27 (33)	15 (17)	19 (18)	15 (13)	10 (6)	48 (64)	29 (28)	72 (78)	11 (14)
Hallingdal	31 (31)	11 (15)	44 (43)	3 (6)	47 (50)	7 (6)	27 (25)	12 (8)	38 (14)	51 (55)	12 (10)
Innherred	37 (35)	27 (22)	32 (18)	29 (40)	7 (10)	24 (14)	43 (10)	29 (59)	26 (13)	17 (14)	12 (8)
Øst-Telemark	20 (19)	16 (17)	28 (32)	5 (2)	41 (37)	38 (34)	37 (44)	7 (36)	20 (18)	62 (75)	14 (20)
Øst-Finnmark	66 (72)	9 (14)	6 (6)	40 (61)	39 (36)	37 (35)	13 (32)	38 (10)	18 (50)	14 (26)	15 (25)
Lofoten	12 (12)	21 (28)	12 (9)	23 (16)	52 (45)	69 (65)	17 (9)	17 (27)	30 (64)	37 (30)	16 (18)
Sunnfjord	48 (44)	19 (13)	39 (68)	29 (17)	36 (41)	32 (30)	6 (12)	14 (13)	17 (24)	52 (64)	17 (22)
Salten	29 (41)	23 (25)	15 (16)	11 (15)	35 (39)	72 (67)	52 (24)	32 (18)	15 (25)	9 (5)	18 (13)
Sogn	65 (63)	43 (31)	19 (26)	42 (23)	26 (28)	8 (8)	20 (19)	3 (4)	39 (69)	31 (18)	19 (15)
Hardanger	43 (45)	60 (46)	8 (7)	13 (11)	58 (57)	26 (20)	54 (55)	8 (5)	25 (19)	10 (8)	20 (12)

Norsk kulturindeks er en årlig oversikt over kulturnivået i norske kommuner. Rapporten utarbeides av Telemarksforskning med finansiering fra interne midler.

9. Vedlegg 1: Intervjuguide kommunene

Hva er unikt med min kommune?

1. Hva er unikt/egenarten med min kommune?
2. Hva er kommunens største fortrinn?
3. Hva er det største satsingsområdet i kommunen i dag?
4. Hvor ligger det viktigste potensialet for videre utvikling av kommunen?
5. Hva er særskilt utfordrende i kommunen? Hvilke flaskehals er det som stopper utviklingen?

Hva er unikt med kommunene i Hallingdal?

6. Hva er min kommunes plass i Hallingdal (eksempelvis ressurser og fortrinn)
7. Hva betyr de andre kommunene for din kommune innenfor? Besvar i stikkordsform eksempelvis: Samarbeider om (...), løser (...) i fellesskap, kjøper tjeneste i (...) kommune, etablert et større fagmiljø i samarbeid med (...), vi samarbeider godt innenfor (...), vi snakker ikke samme språk, har forsøkt å få til tidligere innenfor (...). Det er fullt mulig å benytte andre stikkord enn de vi har satt opp.

Kommune	På en skala fra 1-5 hvor godt samarbeider din kommune med andre kommuner i Hallingdal?				
	1=Svært godt	2	3	4	5=Svært dårlig
Flå					
Nes					
Gol					
Hemsedal					
Ål					
Hol					

Kommune	Plansamarbeid
Flå	
Nes	
Gol	
Hemsedal	
Ål	
Hol	

Kommune	Næringslivssatsinger
Flå	
Nes	
Gol	
Hemsedal	
Ål	
Hol	

Kommune	Reiseliv og hytteturisme
Flå	
Nes	
Gol	
Hemsedal	
Ål	
Hol	

Kommune	Hvilke andre potensielle samarbeidsområder burde vi samarbeide om?
Flå	
Nes	
Gol	
Hemsedal	
Ål	
Hol	

8. Kommunene i Hallingdal løser flere oppgaver i fellesskap, eksempelvis gjennom IKS-samarbeid. Hvor stor andel av budsjettet i kommunene løses i fellesskap med andre?

Kostnad oppgaver som løses sammen med en eller flere andre kommuner i Hallingdal (eksempelvis, renovasjon, vann og avløp, NAV, helsetjenester, sykehjemsplasser, skole mm)	Millioner kroner
Totalt budsjett i kommunen	Millioner kroner
Brøk	%

Hallingdal med dagens flerkjernestruktur

Tenk deg at Hallingdal skal fortsette å ha en flerkjernestruktur. Besvar følgende spørsmål:

- Skal det være en tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene i Hallingdal der hver enkelt kommune har sin oppgave i fellesskapet? Det vil si at dere kompletterer hverandre og ikke nødvendigvis tilbyr det samme.
- Hva bør din kommune få ansvaret for i Hallingdal?
- På hvilken måte styrker en tydelig arbeidsdeling mellom kommunene utviklingen av Hallingdal?
- På hvilken måte hemmer en flerkjernestruktur utviklingen i Hallingdal?
- Hvordan kan samspill og politiske beslutninger påvirker grunnlaget for utvikling i Hallingdal?
- Hva skal vi samarbeide om for at vekstkraft i en kommune i større grad kan bidra til positiv vekst i hele Hallingdal?

Gol som regionsenter

Tenk deg at Gol er regionsenter og besvar følgende spørsmål

- Hva legger **din kommune** i «Gol som regionsenter»?

16. Hadde utviklingen i Hallingdal kunne vært annerledes hvis det var etablert en «by» i Hallingdal?
17. Hvis Gol blir regionsenter i Hallingdal hva vil dette bety for utviklingen i din kommune knyttet til
- a. Dagens næringsliv
 - b. Etablerte offentlige arbeidsplasser
 - c. Nye arbeidsplasser
 - d. Bostedskommune
 - e. Antall innbyggere og alderssammensetting i kommunen
 - f. Hytteturisme
 - g. Reiseliv
 - h. Tilgang til offentlige tjenester
 - i. Andre ting
18. Hvordan vil et sterkt regionsenter fremme utviklingen i resten av Hallingdal? På hvilken måte innenfor?
- j. Næringsliv
 - k. Arbeidsplasser
 - l. Hytteturisme
 - m. Reiseliv
 - n. Bostedsattraktivitet
 - o. Tilgang til offentlige tjenester
 - p. Andre ting
19. Hvordan vil et sterkt regionsenter hemme utviklingen i resten av Hallingdal? På hvilken måte innenfor?
- q. Næringsliv
 - r. Arbeidsplasser
 - s. Hytteturisme
 - t. Reiseliv
 - u. Bostedsattraktivitet
 - v. Tilgang til offentlige tjenester
 - w. Andre ting
20. Ser du en tydelig og naturlig arbeidsdeling, ulike ansvarsoppgaver mellom din kommune og et tydelig regionsenter?

Del 2: Dagens styrker og svakheter, fremtidens muligheter og trusler

Del 2 går ut på å vurdere din kommune i forhold til styrker og svakheter, samt se hvilke muligheter som ikke er utnyttet og til slutt hva som er utfordrende for at dere skal få til dette. Svarene skal gi innspill til en SWOT-analyse for Hallingdal og bidra til å avdekke forhold som hver enkelt kommune kan jobbe videre med og som regionen som helhet skal ta tak i. Fokuser i skjemaet på det som har vært viktig for utviklingen frem til nå i din kommune (styrker og svakheter) og hva som blir viktig for å kunne realisere potensialet som finnes og hva som truer dette potensialet (muligheter og trusler). I margen på skjemaet er det satt opp stikkord for diskusjon. Vi forventer ikke at dere kommenterer på alle underpunktene, men fint hvis dere kan kommentere på alle som står i fet skrift. Skriv rett inn i vedlagt skjema eller benytt eget ark for å svare hvis det blir liten plass. Bruk da overskriftene:

- 1. Styrker
- 2. Svakheter
- 3. Muligheter
- 4. Trusler

Stikkord for drøfting	Styrker	Svakheter
Egenskaper ved kommunen og kommunes plassering i Hallingdal ✚ Beliggenhet og geografi ✚ Lokale naturgitte ressurser ✚ Planer for utbygging av sentrum og omland (bolig, næring og infrastruktur) Næringslivet ✚ Nettverk og klynger ✚ Lokalt rettet næringsliv ✚ Fremtidens næringsliv ✚ Karriereveier ✚ Innovasjonsklima ✚ Risikokapital ✚ Sårbarhet Arbeidsmarkedet ✚ Pendling ✚ Reiseavstand ✚ Tilgang på arbeidskraft ✚ Utdannelsesnivå og kompetanse Boligmarkedet ✚ Planer for vekst og utbygging ✚ Balanse mellom arbeidsplasser og boliger ✚ Prisutvikling på boliger Infrastruktur og transport ✚ Bilavhengighet ✚ Kollektivtilbud ✚ Jernbane ✚ Effektive transportårer for varer og mennesker ✚ Flyplass ✚ Ledige næringsarealer ✚ Kraftforsyning ✚ Tilgang til bredbånd Bostedsattraktivitet ✚ Kommunesenterets rolle i kommunen (sterkt svakt samlende) ✚ Kommunens attraktivitet for innbyggere og næringsliv ✚ Blilyst ✚ Fritid ✚ Frivillighet ✚ Idrett ✚ Kultur Felles planer med andre kommuner/regioner ✚ Ledelse, vilje, kommunikasjon ✚ Samarbeidsklima ✚ Politisk vilje og engasjement for samarbeid ✚ Stagnasjon eller vekst som følge av samarbeid ✚ Kommunes egen påvirkning på samarbeidet Andre forhold ✚ Er det forhold som er viktig for din region som vi ikke har behandlet her (skriv inn og diskuter)		

Stikkord for drøfting	Muligheter	Trusler
Egenskaper ved kommunen og kommunes plassering i Hallingdal 1. Beliggenhet og geografi 2. Lokale naturgitte ressurser 3. Planer for utbygging av sentrum og omland (bolig, næring og infrastruktur) Næringslivet 4. Nettverk og klynger 5. Lokalt rettet næringsliv 6. Fremtidens næringsliv 7. Karriereveier 8. Innovasjonsklima 9. Risikokapital 10. Sårbarhet Arbeidsmarkedet 11. Pendling 12. Reiseavstand 13. Tilgang på arbeidskraft 14. Utdanningsnivå og kompetanse Boligmarkedet 15. Planer for vekst og utbygging 16. Balanse mellom arbeidsplasser og boliger 17. Prisutvikling på boliger Infrastruktur og transport 18. Bilavhengighet 19. Kollektivtilbud 20. Effektive transportårer for varer og mennesker 21. Jernbane 22. Flyplass 23. Ledige næringsarealer 24. Kraftforsyning 25. Tilgang til bredbånd Bostedsattraktivitet 26. Kommunesenterets rolle i kommunen (sterkt svakt samlende) 27. Kommunens attraktivitet for innbyggere og næringsliv 28. Blilyst 29. Fritid 30. Frivillighet 31. Idrett 32. Kultur Felles planer med andre kommuner/regioner. Regionalt samarbeid i Hallingdal 33. Ledelse, vilje, kommunikasjon 34. Samarbeidsklima 35. Politisk vilje (engasjement) for samarbeid 36. Stagnasjon eller vekst som følge av samarbeid 37. Kommunes egen påvirkning på samarbeidet Andre forhold 38. Er det forhold som er viktig for din region som vi ikke har behandlet her (skriv inn og diskuter)		

10. Vedlegg 2: Intervjuguide bedriftene

Lokalisering

1. Kan du fortelle litt om historien til din bedrift
 - a. Hvorfor ble den etablert i (...) kommune (Hallingdal)?
 - b. Hva er de viktigste årsakene til utvikling (vekst/nedgang/stagnasjon) i din bedrift?
 - i. (Lokale, regionale eller nasjonale årsaker).
2. Hva er de største fortrinnene og utfordringene for næringslivet i din kommune?
 - a. Tilgang på nok arbeidskraft – er pendling, reisetid en utfordring?
 - b. Tilgang på rett kompetanse
 - c. Lokal konkurranse?
 - d. Nettverk og klynger – sterkt næringsmiljø
 - e. Infrastruktur
 - f. Andre ting
3. Er det de samme fortrinn og utfordringer i resten av Hallingdal?

Betydningen av å opprettholde en flerkjernestruktur i Hallingdal for næringslivet

Tenk deg at Hallingdal skal fortsette som i dag. Besvar følgende spørsmål:

4. Hvor ligger det viktigste potensialet for videre utvikling av næringslivet i din kommune?
5. Hva er særskilt utfordrende i kommunen? Hvilke flaskehals er det som stopper utviklingen av næringslivet i din kommune?
6. På hvilken måte kan en tydeligere arbeidsdeling mellom kommunene styrke utviklingen av næringslivet i din kommune og i Hallingdal?
 - Handel
 - Industri
 - Lokal tjenesteyting
 - Fremtidens arbeidsplasser
 - Annet
7. På hvilken måte kan en flerkjernestruktur hemme utviklingen av næringslivet i din kommune og i Hallingdal?
 - Handel
 - Industri
 - Lokal tjenesteyting
 - Fremtidens arbeidsplasser
 - Annet

Betydningen av en satsning på Gol som regionsenter for næringslivet

Tenk deg at Gol er regionsenter og besvar følgende spørsmål:

8. Hva legger du i «Gol som regionsenter»?
9. Kunne utviklingen i Hallingdal kunne vært annerledes hvis det var etablert et tydelig regionsenter?
10. Hvis Gol ble definert som regionsenter i Hallingdal hva vil dette bety for utviklingen av næringslivet i din kommune knyttet til

- x. Dagens næringsliv
 - y. Nye arbeidsplasser
 - z. Etablerte offentlige arbeidsplasser
 - æ. Antall innbyggere og alderssammensetting i kommunen
 - ø. Bostedskommune
 - å. Hytteturisme
 - aa. Reiseliv
 - bb. Tilgang til offentlige tjenester
 - cc. Andre ting
11. Hvordan vil et sterkt regionsenter fremme utviklingen i resten av Hallingdal? På hvilken måte innenfor?
- dd. Næringsliv
 - ee. Arbeidsplasser
 - ff. Hytteturisme
 - gg. Reiseliv
 - hh. Bostedsattraktivitet
 - ii. Tilgang til offentlige tjenester
 - jj. Andre ting
12. Hvordan vil et sterkt regionsenter hemme utviklingen i resten av Hallingdal? På hvilken måte innenfor?
- kk. Næringsliv
 - ll. Arbeidsplasser
 - mm. Hytteturisme
 - nn. Reiseliv
 - oo. Bostedsattraktivitet
 - pp. Tilgang til offentlige tjenester
 - qq. Andre ting

Hvordan vil dette ha negativ effekt på eksempel hytteturismen?

13. Hva er det viktigste kommunen skal jobbe videre med for egen utvikling (av kommunen) (næringsliv, samfunnsutvikling (boliger, infrastruktur, fritidstilbud, utdanning, attraktivitet/omdømme, andre ting) og befolkningsutvikling)?
14. Hvordan oppleves samhandlingen mellom næringslivet og kommunen, næringslivet og det offentlige Hallingdal og resten av Hallingdal?

Figur 10-1 Informanter

Firma	Kommune
Novema	Flå
Olav Thon Gruppen	Flå
Høgevarde	Flå
Thon Hotel Bjørneparken	Flå
Protan	Nes
Defa AS	Nes
Hallingexpo	Nes
Tandberg Eiendomsforvaltning	Nes
Gol videregående skole	Gol
Gol Campingsenter	Gol
Nortura Gol	Gol
Hallingdal Hyttetervice	Ål
Næringskonsulent	Ål
Hallingdal Feriepark	Ål
Hallingdølen	Ål
Fausko skysstasjon	Hemsedal
Skistar	Hemsedal
RE-plan	Hemsedal
Hallingdal Reiseliv	Hemsedal
Vestlia Resort	Hol
Bonde	Hol
Turistsjef Geilo	Hol
Bardøla Høyfjellshotell	Hol